У. С. Р. Р.
НАРОДНІЙ КОМІСАРІЯТ ОСВІТИ
ДЕРЖАВНА КОМІСІЯ ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ПРОЄКТ
ДЛЯ ОЗНАЙОМЛЕННЯ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

У. С. Р. Р.

НАРОДНІЙ КОМІСАРІЯТ ОСВІТИ

ДЕРЖАВНА КОМІСІЯ ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

(ПРОЄКТ)

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1926

491.79 — 5

Укрголовліт № 1699 Зам. № 1869. Тираж 2000

ВІД ДЕРЖАВНОЇ КОМІСІЇ ПРИ НКО ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ.

23-го липня 1925 року Рада Народніх Комісарів УСРР постановила:

«1. Для розробки правил правопису української мови організувати при Наркомосі Державну Комісію під головуванням Наркома Освіти О. Шумського з таких осіб: т. т. П. Солодуба, М. Яворського, А. Кримського, О. Синявського, С. Пилипенка, О. Курилової (Курило), Є. Тимченка, Г. Голоскевича, М. Йогансена, Є. Касяненка, А. Річицького, Н. Калюжного, М. Ялового, О. Попова, М. Грунського, В. Ганцова, М. Сулими, В. Бутвина, В. Коряка, М. Хвильового, С. Єфремова, Т. Секунди, С. Кириченка, І. Соколянського й О. Скрипника.

2. У своїй праці Комісія повинна виходити з сучасної літературної мови, що є синтезом основних народніх діялектів, принявши за основу «Найголовніші правила українського правопису Всеукраїнської Академії Наук», затверджені НКО УСРР 1921 року.

3. З метою приваблення широких кіл наукових і літературних сил до участи у виробленні правил правопису української мови доручити Наркомосові скликати спеціяльну конференцію для обміркування виробленого Комісією проєкта правил правопису».

1-го серпня того ж року Наркомос скликав організаційну нараду Комісії, де взяли участь т. т. О. Шумський, В. Бутвин, М. Йогансен, Н. Калюжний, Є. Касяненко, О. Попів, А. Річицький, О. Синявський, П. Солодуб, М. Яловий, П. Дятлів та з Києва — С. Єфремів, В. Ганцов, Г. Голоскевич, Т. Секунда.

Обміркувавши питання всебічно, Комісія одностайно визнала, що перед нею стоїть завдання ширше за впорядкування самого правопису,

що взагалі сучасна літературна українська мова, як орган державних і громадських установ, школи й науки, потребує дещо більшої «стабілізації», більшої одноманітности, ніж та мова могла її набути в умовах дореволюційного існування.

Таким чином, на організаційній нараді вирішено внести в план своєї праці не тільки чисто правописні питання, а й інші питання нормалізації літературної мови, а саме намічено опрацювати:

1. Правопис незмінної частини слова (корінь, наросток, приросток).
2. Закінчення відмінних слів.
3. Правопис чужих слів.
4. Власні імення.
5. Пунктуацію.
6. Граматичну термінологію.

Крім того, вирішено за потрібне впорядкувати український алфабет і скласти словничок важких з правописного боку слів.

Окремим референтам — членам Комісії — доручено підготувати всі ці розділи й переглянути в спеціяльних підкомісіях, при чім у ці підкомісії кооптовано кілька нових членів і винесено побажання запросити до Комісії репрезентантів Західньої України: акад. С. Смаль-Стоцького, акад. В. Гнатюка та д-ра В. Сімовича.

Наостанці обрано президію Комісії в складі О. Шумського, П. Солодуба, А Кримського й О. Синявського. На секретаря Комісії призначено П. Дятлова.

З 11-го до 21-го листопада 1925 р. в Харкові відбувався з'їзд Комісії (1 пленум) і розглядав проєкти: В. Ганцова — *Правопис незмінної частини слова,* О. Синявського—*Закінчення відмінних слів* та *Пунктуацію,* О. Курилової — *Правопис чужих слів,* М. Сулими та М. Наконечного — *Власні імення.* Переглянув також проєкт елементарної української *Граматичної термінології,* скомпонований з кількох проєктів — М. Йогансена, Л. Булаховського, Київської Комісії при Інституті наукової мови та М. Грунського.

Усі розділи правопису на цім пленумі Державної Комісії зазнали чималих змін, поправок, додатків.

У своїй цій праці Комісія виходила з засад унормування правопису й мови та можливого спрощення правопису, отже

ніяких радикальних змін ні в графику (альфабет та інші знаки письма), ні в правопис не внесено. Комісія намагалась лише точно формулювати правила правопису й мови з метою усунути розбіжність, що з'являється в наслідок боротьби в українській літературній мові різних діялектів, впливів, звичок.

Базою для унормування й спрощення служила традиція й природа української мови: встановляючи те чи інше правило правопису й мови, Комісія намагалася не порушувати без крайньої потреби усталеної традиції, узвичаєної норми, хоч, розуміється, увесь час оглядалася на живу мову в її різних діялектах та її історію.

Розглянувши ввесь матеріял, пленум Комісії доручив його зредагувати обраній редакційній трійці — А. Кримському, В. Ганцову та О. Синявському.

О. Синявський зводив матеріял Комісії, кодифікував його, укладаючи в один суцільний порадник, і потім (7. II — 13. II 1926 року на 12 засіданнях у Києві) редакційна колегія у складі вищеназваних трьох осіб та кооптованого Г. Голоскевича (що йому на пленумі доручено скласти правописний словничок до порадника) переглянула підготовлений проєкт, поробивши редакційні поправки та потрібні доповнення в дусі постанов пленуму.

І нарешті востаннє проєкт переглядався на 2 пленумі Комісії в Харкові 5 — 8 квітня цього 1926 р., де в проєкт знов унесено деякі зміни й поправки в напрямі спрощення правопису. Відбувся цей пленум під головуванням Народн. Коміс. Освіти О. Шумського при участі таких призначених і кооптованих членів Комісії: А. Кримського, С. Єфремова, О. Синявського, В. Ганцова, Г. Голоскевича, М. Йогансена, М. Сулими, Є. Касяненка, А. Річицького, М. Ялового. О. Попова, В. Бутвина, М. Хвильового, С. Пилипенка, С. Кириченка, І. Соколянського, Т. Секунди, Н. Калюжного, К. Німчинова, М. Наконечного, Л. Булаховського, Ф. Калиновича, В. Дем'янчука, Б. Ткаченка, М. Гладкого, С. Вікула.

Друкується цей проєкт для ознайомлення широких кіл — як спеціялістів-філологів, так і робітників слова, як от письменників, редакторів то-що, а надто педагогів-практиків.

Уваги з приводу його Комісія просить надсилати до ред. часопису «Вісти» (Харків, вулиця К. Лібкнехта, 11), де вони друкуватимуться

в спеціяльному додаткові, або на адресу Комісії (Харків, вулиця Артема, 29, кімн. 25).

По 2 — 3 місяцях дискусії збереться 3-ій пленум Комісії (конференція) для остаточного перегляду й затвердження проєкту.

Квітень 1926 р.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬФАБЕТ

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, І, Ї, Й, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, Ь.

Примітка 1. Апостроф (') в альфабет не входить, отже на розміщення слів у словникові не впливає, напр., *зя́вище* і *з'я́вище* стоятимуть поруч, ніби як гомоніми.

Але **ь** має місце в альфабеті, отже *то́пнути* стоятиме перед *ть о́пнути*, а між ними будуть слова на **тр**..., **ту**..., **тю**..., **тя**...

Примітка 2. **дж** і **дз** (для означення африкат) не входять в альфабет, отже такі слова, як *джерело́, дзи́ґа*, стоять у словникові під літерою **д**.

I

ПРАВОПИС НЕЗМІННОЇ ЧАСТИНИ СЛОВА

А. Правопис окремих літер і знаків

ГОЛОСНІ

ЗАГАЛЬНІ УВАГИ ДО ВЖИВАННЯ ЗНАКІВ

О чи У

§ 1. У вимові часто ненаголошене **о** наближається до **у**, і таким чином ці звуки змішуються, але писати треба згідно з етимологією (походженням) слова, напр., *коліно*, *голу́бка*, *обі́д*, *тобі́*, *мою́*, *твою́*, *чолові́к*, *домови́на*, *розумі́є* і т. ін.

Примітка. Під наголосом голосні звуки в українській мові звичайно вимовляються чисто, виразно, тому не важко й вияснити, що треба **о** чи **у** в слові, коли можна підшукати іншу форму слова або інше слово того самого пня (кореня) з наголосом на сумнівному звукові: *боїться*, бо *бо́язно*, *голу́бка*, бо *го́луб*, *розу́мний*, бо *ро́зум* і т. ін. Проте див. § 20_{37}.

Але коли не можна визначити, що треба—**о** чи **у**, таким способом, то слід брати на увагу правила чергування (див. § 7), а в окремих випадках звертатись до словника, напр., *будя́к*, *ворушити́*, *ма́рмур*, *ма́чуха*, *па́рубок*, *я́блуко*, *я́струб*, *зозу́ля*, *мордува́ти* й ін.

Е чи И

§ 2. Ненаголошене **е** в українській мові звичайно вимовляється невиразно, дуже наближаючись до **и**, і таким чином ці звуки змішуються, але писати треба за етимологією слова, напр., *вели́кий*, *перелічи́ти*, *берегти́*, *перед тим*, *несу́*, *мені́*, *держа́ти*, *учи́тель* і т. ін., як і *трима́ти*, *криве́*, *миле́нький*, *сине́нький*, *мине́ш* і т. ін.

Примітка. Найлегшим способом визначити, що треба написати в слові — **е** чи **и**, знов же служить наголос (див. § 1 Примітка): *вели́кий*, бо *ве́личний*, *ве́лико*, *несу́*, бо *не́сений*, *держа́ти*, бо *оде́ржати*, як і навпаки *трима́ти*, бо *отри́мати*, *криве́*, бо *кри́во* і т. ін.

Про такі випадки, як *уме́р — умира́ти* то-що, див. § 11_2.

Надійна ознака для визначення непевного **е** й те, що воно в певних випадках зникає: випадне буває **е**, а не **и**, отже, *пра́ведний*, бо *пра́вда*, *бе́резень*, бо *бе́резня*, *ві́тер*, бо *ві́тру*, *мі́тел*, бо *мітла́* і т. ін. (див. іще § $7_{2а}$).

Слід також запам'ятати деякі постійні групи в словах з **е**, напр., ***-ере-***, ***-еле-***: *бе́рег*, *бе́рест*, *се́лезень*, *ше́лест* і т. ін. (див. іще § $7_{2в}$), наростки **-есеньк-**, **-ечк-**, **-еньк-**, **-енк-**, **-еро**, **-тель**, **-ен-**: *чорне́сенький*, *ту́течки*, *се́меро*, *кру́чений* і т. ін. (див. § 20).

В окремих сумнівних випадках, як от *лева́да*, *лемі́ш*, *кеше́ня*, *пирі́г* то-що, треба звертатись до словника.

И чи І

§ **3.** 1. Звук **и** іноді змішується у вимові з звуком **і**, особливо після **г**, **к**, **х** та **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, але писати треба за етимологією слова, напр., *ги́нути*, *кива́ти*, *ки́слий*, *хита́тися*, *жи́то*, *чима́ло*, *щи́ро* й ін., але *гірки́й*, *кі́нь*, *тхі́р*, *жі́нка* і т. ін.

Примітка. Звук **і** після цих літер у середині слова звичайно буває пізнішого походження, цеб-то з **о** або **е** (див. § 7). Про **и** чи **і** після цих літер у закінченнях див. відповідні §§ II розділу цієї книжки.

В окремих сумнівних випадках, як от *блаки́ть*, *зима́*, *письмо́*, *знима́ти* то-що, треба вдаватися до словника.

2. В початку слова **и** ніколи не пишеться, тільки **і**: *Іва́н*, *іти́*, *іду́*, *ім'я́*, *іме́ння*, *Ілля́*, *інба́р*, *інжи́р*, *і́скра*, *і́стик*, *існува́ти*, *істо́та*, *і́стина*, *і́нший*, *і́ноді*, *і́нколи*, *і́ній*, *Ірод* і т. ін.

Ї чи І

§ **4.** Літеру **ї** пишемо тільки на початку слова або на початку складу (цеб-то після голосної), коли треба означити звукосполучення **йі**: *ї́ду* (але *іду́*), *ї́де́ць*, *ї́дки́й*, *ї́жа*, *ї́жа́к*, *Ї́вга*, *ї́зда́*, *ї́здити*, *ї́ї́*, *ї́й*, *ї́сти*, *ї́хати*, *ї́х*, *Украї́на*, *твої́ми*, *мої́*, *трої́стий* і т. ін. (див. іще § 62_1 Увага).

Після голосних **і** ніколи не буває, лише **ї**, за винятком тільки сприросткованих слів: *поінформува́ти*, *преісторі́чний*, *переіна́кшити* і т. ін.

Після приголосних звуків ніколи не пишемо літери **ї**, хіба що з апострофом (*з'ї́зд* і т. ін. — див. § 6).

ЙО чи ЬО

§ **5.** На означення звукового сполучення **й + о** пишемо **йо**, на означення м'якого приголосного **+ о** пишемо після приголосного **ьо**.

йо пишеться на початку слова або складу (цеб-то після голосного): *його́*, *йому́*, *йо́лоп*, *чийо́го*, *завойо́ваний*, *гайо́к*

і т. ін., а також і після приголосних, коли треба означити вимову: **приголосний + й + о**, як от *вйо-вйо, вйо́кати, розйо́йкатись, зйо́ржитись, Воробйо́в, Соловйо́в, серйо́зний* і т. ін.

Приклади до вживання **ьо**: *льох, льон, сьогóдні, всього, сьóмий, трьох, трьомá, цього, Лінькóв, Кореньóв, Кошельóв.*

§ 6. Літери **я, ю, є** двозначні: на початку слова й складу (цеб-то після голосних) вони визначають **й + а, й + у, й + е**, як от *я́ма, зна́ю, моє́* і т. ін., після приголосних же вони визначають пом'якшення тих приголосних **+ а, у, е**: *ся́ду, лю́ди, сúне* й ін. **я, ю, є, ї та апостроф (')**

Але коли літери **я, ю, є**, як також і **ї**, стоячи після приголосних, вимовляються, як на початку складу, цеб-то, як **йа, йу, йе, йі**, то між ними й тими приголосними ставимо апостроф ('). Це буває:

1. Після губних приголосних **(б, п, в, м, ф)**: *б'ю, б'є, б'ється, бáб'ячий, жáб'ячий, безхлíб'я, голуб'я́та, п'ять, п'я́тниця, п'ятá, реп'я́х, пу́п'янок, п'я́ний, п'є, пов'язáти, в'я́зи, в'я́лий, в'юн, безголóв'я, здорóв'я, в'ється, м'якúй, тíм'я, плéм'я, м'я́со, ім'я́, м'я́ло, рум'я́ний, солóм'яний, на тíм'ї, безрíб'ї* і т. ін.

Без апострофа пишуться: *святíй, свя́то, мертвя́к, цвях, дзвя́кати, дзвя́кнути, різдвя́ний, морквя́ний, медвя́ний, голтвя́нський, тьмя́ний* та інші, де перед губним звуком стоїть приголосний **й**, але коли цей приголосний належить до приростка, то апостроф пишеться, як і в тому слові без приростка: *в'язáти — зв'язóк, зв'язáти, розв'я́зувати, обв'я́зувати, під-в'я́зувати, зв'яли́ти, обп'ялáся, сп'яні́ти, сп'яні́лий, роз-м'якши́ти* і т. ін.

Примітка 1. В живій вимові замість *зв'язáти, розв'язáти, підв'язáти* й под. вивідних слів від *в'язáти* звичайно чути *з'язáти, роз'язáти* (= *зйазáти, розйазáти*) і т. ін.

Примітка 2. Не вважаючи на дуже поширену по народніх говорах вимову: мнясо, мнята, здоровля, деревляний і т. ін., писати ці слова треба тільки з апострофом: *мн'я́со, здорóв'я* і т. ін. (див. вище).

Що ж до **л** у 3 ос. множ. дієслів, як *сплять, лóвлять, лóмлять* то-що, то див. § 49, Увага 4.

Примітка 3. В запозичених словах німецьке **ü** й французьке **u** після губних передаємо без апострофа: *Вюртемберг, Мюллер, Бельвю, бюрó, бюджéт* і т. ін. (див. § 67).

2. У деяких словах після **р**: *пір'я, бур'ян, підгір'я, подвір'я, зневір'я, матір'ю, по підгір'ю, в зневір'ї* і т. ін. (де чути інакшу вимову, ніж у таких словах, як *рябий, довіряти, рясний* то-що), а також у таких чужих словах, як *П'ємонт, кур'єр, кар'єра* і т. ін.—див. § 68.

3. Після приростків, що кінчаються приголосним, перед **я, є, ю, ї**: *з'явитися, роз'ясніти, без'язикий, з'явище* (пор. *явище*, що відповідає рос. «хайло»), *з'єднаний, об'єднати, під'юджувати, з'їхати, під'їхати, в'їхати, від'їхати, з'їсти* і т. ін. (див. § 19$_6$).

Також у запозичених словах після приростків **об-, суб-**: *об'єкт, суб'єкт* і т. ін. Пор. § 68.

ЧЕРГУВАННЯ Й ЗМІНИ ГОЛОСНИХ

§ 7. Чергування звука **і** з звуком **о** або **е** в укр. мові є таке явище, що його не можна усвідомити в усіх подробицях без знання історії мови. Істота цього звукового закону чергування **і — о, і — е** полягає в тім, що праслов'янське **о й е** в українській мові перейшли в **і**, коли в сусідньому дальшому складі колись були глухі звуки (**ъ** і **ь**), що потім зникли, або звук **і** (**н**), що скоротився в **й**. Але в нашій мові єсть **о й е** і не праслов'янські, а пізніші, і вони звичайно не підлягають законові чергування. Крім того, в українській мові є ряд таких випадків, коли **і** з'являється на місті **о й е** не в згоді з законом чергування, а з аналогії, або й навпаки — **о, е** залишаються тоді, коли треба б ждати замість них **і***). Отже, не знаючи добре живої мови або маючи сумнів до окремого слова, тільки з словника можна довідатись, **о** (**е**) чи **і** треба вживати в якомусь слові чи формі слова.

Та все ж для практичних потреб можна подати ряд вказівок що до цього явища української мови.

Закон чергування О — І, Е — І і приклади

1. Як уже зауважено, **і** з'являється з старого **о** або **е** тоді, коли в суміжному складі зник глухий звук (**ъ** або **ь**), або колишнє **н** скоротилося в **й**, отже **і** буде в закритому складі, у відкритому ж **о й е** залишаються: *сніп — снопá, піч — пéчи, гній — гнóю* (старі: **снопъ — снопа, пєчь — пєчи, гнои — гною**).

---

*) А до всього цього треба ще додати, що в укр. мові **є і й** зовсім іншого походження (з **Ѣ**): воно зовсім не чергується з іншими звуками, напр., *сніг — снігу* й ін.

Примітка. Таким чином, як бачимо, «закритість» і «відкритість» складу для цього явища визначається тим, був глухий звук, чи не було його далі, напр., у слові *розби́ти* маємо *роз* (а не різ), тому що після з глухого не було, але *різно*, бо й у минулому після з був ь (**розьно**). Так само маємо *міст — моста* (**мостъ — моста**) і т. ін.

Таке правильне чергування **о — і**, **е — і**, або правильне походження **і** з стар. **о**, **е**, між іншим, ми маємо в ось-яких розрядах слів і форм:

а) *ніс — но́са, віл — вола́, дім — до́му, кіл — кола́, ніж — ножа́, кінь — коня́, біль — бо́лю, ніч — но́чи, лій — ло́ю, ви́гін — ви́гону, за́хід — за́ходу, у́стрій — у́строю, ви́твір — ви́твору, гість — го́стя, гу́ркіт — гу́ркоту, дрізд — дрозда́, кір — ко́ру, сік — со́ку, сто́гін — сто́гону, ячмі́нь — ячме́ню, ка́мінь — ка́меня, папі́р — папе́ру, о́сінь — о́сени, ле́бідь — ле́бедя, лемі́ш — лемеша́* і баг. ін.; також *паслі́н — пасльо́ну, ко́лір — ко́льору, лід — льо́ду, сім — сьо́мий* (але *семи́*);

б) *ра́дість — ра́дости, ва́ртість — ва́ртости...* (з наростком **-ість** завжди так);

в) *ві́льний* (порів. *во́ля*), *рі́дний* (пор. *роди́на*), *гірки́й, божеві́льний, дрібни́й, згі́дний, слобідськи́й, сі́льський, рі́вний, дорі́дний, пі́зній, кінча́ти, гілча́стий, кісни́к, маківни́к, будівни́к, колісни́к, робітни́к, робітни́ця, спідни́ця, дійни́ця, кі́нчик, кі́рчик, гірчи́ця, гірча́к, рівча́к* та ін. (у цих словах **і** буде при всіх відмінах, бо склад завжди закритий);

г) У словах, котрі мають окрім кореня ще й наросток, **о**, **е** в закритому складі звичайно замінюються на **і**, коли за цим складом іде наросток з випадним **о** або **е**, напр., наросток **-(о)к**, **-(е)ць**, **-(е)нь** в речівниках чоловічого роду, **-ка** (в родов. множ. **-ок**), **-на**, **-ня** (в родов. множ. **-ен**, **-ень**) в речівниках жіночого р., **-ко**, **-це** (в родов. множ. **-ок**, **-ець**) в речівниках ніякого роду:

α) *кілка́, на гвіздку́, за містко́м, стіжки́, кінця́, черві́нці, дзвінки́, гребінце́м, корінці́в, на рі́вні* і т. ін.

β) *ні́жка, кі́ска, гі́рка, жі́нка, рі́вня, дві́йня, ті́тка, щі́тка* і т. ін.

γ) *вічко́* (пор. *о́ко*), *плічко́, слівце́, кільце́, колісце́, війце́* і т. ін.

г) *зі́лля, кі́лля, обі́ддя, кі́сся, гі́лля́, подві́р'я, межигі́р'я, підні́жжя, перені́сся* і т. ін., але у віддієслівних речівниках ніякого роду на **-ння** і звичайно буває лише під наголосом, а без наголосу **-ення**: *ході́ння, носі́ння, плети́ння* і т. ін., але *збі́льшення, зме́ншення, заве́ршення, поя́снення* і т. ін. Див. іще § 49₁ Увага 3;

д) *сі́ллю, ні́ччю, ро́зкішшю, зрі́стю, ра́дістю, пе́вністю* і т. ін. (обов'язково так, коли тільки в називн. відм. **і**);

е) *ні́г* (родов. множ.) — *нога́, гі́р* — *гора́, кі́з* — *коза́, бджі́л* — *бджола́, кі́с* — *коса́, пі́л* — *пола́, підкі́в* — *підко́ва, топі́ль* — *топо́ля, підві́д* — *підво́да, панчі́х* — *панчо́ха, я́гід* — *я́года, осі́б* — *осо́ба, слі́в* — *сло́во, коліс* — *ко́лесо, сі́л* — *село́, озі́р* — *о́зеро, пліч* — *плече́, кі́л* — *ко́ло, решіт* — *ре́шето* і т. ін., але *вод* (від *вода́*), *рож* (від *ро́жа*), *про́б, перепо́н, устано́в, постано́в, чесно́т, істо́т, пече́р, потре́б* і деякі інші (це **о** замість **і** в род. множ. буває, головним чином, у тих словах, що від них немає здрібнілих слів, де так само повинно було б стояти **і**, пор.: *нога́ — ні́жка — ні́г*, але *вода́ — вод*);

є) *мі́гши, мі́г* (дієсл. минулого часу, але *могла́, могли́, могти́*), *рі́с* (але *росла́, росло́, росли́, рости́*), *ві́в* (але *вела́* . . .), *пі́к* (але *пекти́* . . .), *уті́к* (але *утекла́, утекти́* . . .), *ні́с* (але *несла́* . . .), *плів* (але *плели́* . . .), *замі́в* (але *замела́* . . .) та ін., а з аналогії й *лі́г* (хоч *ляга́ти, ляга́ли, лягти́*), *запрі́г* (хоч *запрягти́* . . .). Але *мо́к, уто́п*.

Примітка. Такого ж походження і з **о** або **е** і в закінченнях:

1) родового множини речівників чоловіч. роду (спорадично ніякого та жіноч.): *братів, синів, ковалів* і т. ін.;

2) давальн.-місц. однини прикметників (займенників) жіночого роду: *старшій сестрі, по всій українській землі* і т. ін.;

3) місц. однини прикметників (займенників) чолов. й ніякого роду: *у зеленім лісі* і т. ін.

О і Е, що не переходять в І, та прикл.

2. **о** й **е** нового походження (тоб-то не праслов'янські), як уже сказано, в закритих складах не переходять в **і**. Таких **о** й **е** кілька розрядів:

а) Коли вони бувають випадні (такі **о** й **е** вийшли з глухих **ъ** і **ь**), напр.:

а) *сон* (*сну*), *пісо́к* (*піску́*), *сніжо́к* (*сніжку́*), *день* (*дня*), *хло́пець* (*хло́пця*) і т. ін.

Примітка. Таке **о** й **е** іноді зберігається й у відкритому складі: *на ло́бі, лоби́, роти́, мо́ху, те́стя, дощу́* й ін.

β) *книжо́к* (родов. множ. — пор. *кні́жка*), *дочо́к* (*дочка́*), *ове́ць* (*вівця́*), *ві́кон* (*вікно́*), *бу́ков* (*бу́ква*), *тико́в* (*ти́ква*), *церко́в* (*це́рква*), також *версто́в, но́чов, рихо́в, шахо́в* і т. ін.;

γ) *роздер* (*роздерла, роздерти,* пор. *дра́ти*), *ви́тер* (*тру*), *запе́р* (*пру*), *уме́р* (*мру*), *поже́р* (*жру*) й ін.

б) В групах **-ор-**, **-ов-**, **-ер-** між приголосними: *торг* (*то́ргу*), *горб* (*го́рба́*), *вовк* (*во́вка*), *шовк* (*шо́вку*), *смерть* (*сме́рти*) і т. ін.*).

в) В групах **-оро-**, **-ере-**, **-оло-** (так званий повноголос; у староболгарській мові їм відповідають сполучення **-ра-**, **-рѣ-**, **-ла-**, **-лѣ-**): *горо́х, моро́з, во́рог, во́рон, со́ром, поро́н, поворо́т* (*ви́ворот, на́ворот* ...), *по́дорож, го́лод, хо́лод, со́лод, жо́лоб, около́т, сто́рож, моло́тник, во́лос, ко́лос, бе́рег, че́реп, очере́т, ве́ред, пере́д, серед, через* і т. ін., а так само *моро́зний, безсоро́мний, поворо́тний, подоро́жній, голо́дний, необере́жний, безбере́жний, посере́дній* і т. ін.

Але винятково: *поріг, смо́рід, моріг, оборіг.*

г) В запозиченнях з інших мов, як от із ст.-слов'ян.: *зако́н, наро́д, бо́г* та ін., з російськ.: *погро́м,* з польськ.: *словни́к,* з неслов'ян. мов: *том, агроно́м, президе́нт* і т. ін.; також у словах літературного (штучного) походження, як *діловод, основни́й, дієйме́нник* то-що.

3. Але правила, накреслені під 1 і 2, іноді порушуються, а саме — з аналогії до слів, де маємо **і** з старого **о** й **е** в закритому складі, в деяких розрядах слів доволі послідовно маємо **і** й у складах відкритих, при тім цій аналогії підлягають і групи **-оро-**, **-ере-**, **-оло-**: **І замість О і Е з аналогії**

а) Під впливом таких форм, як *кі́лка́, кі́лко́м* (див. 1г*а*), виникли й установились форми: *кі́ло́к, гві́здо́к, сті́жо́к, дзві́но́к,*

*) Ці **о** й **е** теж вийшли з старих **ъ, ь,** але в цих групах вони не випадають у відкритому складі.

ріжо́к, сніпо́к, місто́к, візо́к, дімо́к, тічо́к, зна́дібок, дорі́бок, відробі́ток, очі́пок, при́пічок, за́пічок, камінéць, ремінéць, обідéць, кінéць, гребінéць, стілéць, олівéць, удівéць, червінець, покрівець, ніготь, лікоть, кіготь, кіпоть і т. ін., а далі й такі, як *кіло́чок, гвіздо́чок* і т. ін.

Також з наростком **-івець**: *ха́рківець, ки́ївець, чернігівець, ка́нівець, петлю́рівець, верхівéць, сирівéць* та ін.

Але й з **о**: *гонéць — гінця́, боéць — бійця́, корéць — кірця́, творéць — творця́, чудотво́рець — чудотво́рця, попо́к — попка́, кото́к — котка́, носо́к — носка́, отéць — отця́* (і *вітця́*); на **-о́вець** (з наголосом на **о**) здебільшого так: *урядо́вець, угодо́вець, службо́вець, народо́вець* та ін. (переважно нові слова).

б) Підо впливом таких форм, як *ніжка, ніжки* . . . (див. 1гβ), виникли й установились форми з **і** в родов. множ.: *ніжо́к, гіро́к, жіно́к* і т. ін.; також *писарі́вен (писарі́вна), королі́вен, бондарі́вен* і т. ін., а далі й такі, як *ніженька, гіронька, гірочка, перепілочка* і т. ін.

в) Підо впливом таких форм, як *гір, гірка, гіронька, слів, слівцé* . . . (див. 1е, 1гβ, 1гγ, 3б), виникли й установились форми з **і** замість **-оро-**, **-ере-**, **-оло-**: *доріг* (родов. множ.), *доріжка, доріжечка, борід, борідка, борідонька, сторін* . . . , *борін* . . . , *корів* . . . , *сковорід* . . . , *голів* . . . , *черід* . . . , *воріт, ворітця́, ворітечка, доліт* . . . і деякі ін.*).

Але завжди: *коло́д (коло́дка, коло́дочка), соро́к, огоро́ж, моро́к, коро́н* (від них немає й здрібнілих форм з **і**).

г) Підо впливом таких форм, як *перені́сся, підні́жжя* . . . (див. 1ґ), виникли й такі форми, як *роздорі́жжя, подорі́жжя, підборі́ддя, підворі́ття, Запорі́жжя,* хоч *поберéжжя, надберéжжя, Лівоберéжжя, Правоберéжжя, полоття́, вороття́.*

ґ) Підо впливом таких форм, як *перемі́г, прині́с* (див. 1є), з'явилися й форми: *ви́волік* (але *ви́волокла, ви́волокти* . . .), *зберіг (зберегти́* . . .), *стеріг (стерегти́* . . .), але коли кінчається на **-в**, то **о** не переходить в **і**: *попоро́в, боро́в* . . .

---

*) Під цим же впливом з'явились і форми: *сліз, слі́зка, слі́зонька, бліх, блі́шка, брів, брі́вка, брі́вонька* (на місці **ъ** і **ь**).

О з Е після Ж, Ч, Ш, Щ, ДЖ, Й

§ 8. **о** після **ж, ч, ш, щ, дж, й** в укр. мові (як і в інших слов'янських) являється не споконвічним: воно з'явилось у певних умовах з старого **е** (або **ь**).

Як правило, **е** після **ж, ч, ш, щ, дж, й** в українській мові залишається перед пом'якшеними складами або пом'якшеними приголосними, а також перед складами з **е** й **и**, що походить з старого **н**; перед складами ж з **а, о, у** та **и** з старого **ъ**, а також перед твердими приголосними буде **о**: *вчóра, вéчора, вéчором, вечорí*, але *вечéря, жонáтий, жонá*, але *женíти* (пор. рос. «женить»), *чотúри*, але *четвéртий, четвéр, чóрний*, але *чернéць, черниця, пшоно́*, але *пшениця, шóстий*, але *шести́, дубóчок, гайóк, острíшок* і т. ін, але *ýчень, сáжень, окрáець* і т. ін, *книжóк, бочóк (бóчка), копийóк* і т. ін, але *вúшень, стáéнь* і т. ін., *чоловíк, щокá, бджолá, жорстóкий, чоло́, жорствá, чотá* і т. ін., але *жерсть, чепíга, щетúна* і т. ін.

Проте частенько знаходимо **о** або **е** після цих приголосних і не в згоді з правилом (як наслідок різних аналогій), напр., завжди в дієприкметниках: *крýчений, озброєний* і т. ін. (пор. *ухвáлений* і т. ін.), *бíльшости, в бíльшості, свíжости, пекýчости* і т. ін. (пор. *пéвности . . .*), *на щоцí, бджолí, по вéчорі* і т. ін., а також ув окремих словах, як от *чепурнúй, щéдрий, щезáти*, то-що (про такі слова див. у словничку). Див. іще § $20_{1,14}$.

А з О

§ 9. В деяких словах здавна старе **о** (головним чином перед постійно наголошеним **а**) перейшло в **а**: *багáтий (багáто, багáцько, багáтство*, а далі й *багатúр . . .*), *гарячий (гарячка*, пор. *горíти*), *гарáзд, кажáн, качáн, калáч (калáчики), хазя́їн, халя́ва, чабáн, ганчáр, калатáти, калатáло, манастúр, паламáр, шаравáри, каламýтний*.

Але: *погáний, ногавúці, корявий*.

У — В, І — Ї

§ 10. 1. На початку слова ненаголошене **у** в укр. мові чергується з звуком **в**: *учíтель — вчíтель, ужé — вже* і т. ін. Так само старе **в** на початку слова перед приголосним, навпаки, може переходити в **у**: *вдовá — удовá, вчóра — учóра* і т. ін. Таким чином **у** й **в** в цій позиції ніби змішалися, підлягаючи тому самому чергуванню. У початку фрази слова з таким **у — в**, звичайно, ні від

чого, крім волі того, хто пише, не залежать, цеб-то починати фразу можна., напр., і з **у** і з **в**: ***У**чора* . . . і ***В**чора* . . . , одначе частіше пишуть **у**. В середині ж речення такі слова треба вживати з **у**, коли попереднє слово кінчається приголосним, і з **в**, коли попереднє слово кінчається голосним: *наш **у**читель, наша **в**чителька, він **у**дівець, вона **в**дова* і т. ін. Але це правило звичайно не має сили, коли поміж такими словами є розділовий знак або павза.

Правило чергування **в — у** звичайно не пристосовується до чужих імен: ***В**рангель, **В**рона, **У**стря́лів, **У**го́рщина, **У**ра́л* і т. ін. Також звичайно ***У**краї́на*.

Крім того, деякі слова вживаються взагалі тільки з **в**, або тільки з **у**, як от, напр.: *впра́ва* (=exercitatio), *упра́ва* (=administratio), *вда́ча* (характер), *уря́д* (речівн.), *вла́да, вплив* то-що.

Примітка. Як наслідок змішування початкових **в** й **у**, в укр. мові не розрізняються значінням прийменники **в** й **у**: *у дівчини чорні брови* і *в дівчини чорні брови, у люди вийшов* і *в люди вийшов*.

2. Так само й початкове ненаголошене **і** в деяких (головним чином народніх) словах чергується з **й** в тих же умовах, що **й у** (див. 1): ***І**ван — на **Й**вана, **і**ду — не **й**ду, він **і** я — вона **й** він* і т. ін.

Примітка. У подібних же умовах в деяких словах у початку з'являється **і**: *вода ллє — дощ **і**ллє, така мла — тут **і**мла, вони рвали, він **і**рве* і т. ін. Прийменники ***із — з*** (як і приростки) не розрізняються значінням: *брат **із** братом, сестра **з** братом, вийшов **із** хати — вийшли **з** хати* і т. ін.

Що до прийменника ***зі*** у таких сполученнях, як «зі свого», «зі споминів», то їх треба уникати (треба *із свого* то-що).

Чергування голосних у дієсловах: А — О

§ **11.** В деяких групах дієслів зберігається старе (праслов'янське) чергування голосних:

1. **а** (в формах на́воротних) з **о** (в формах протяжних): *ганя́ти — гони́ти, змага́ти, помага́ти, знемага́ти, вимага́ти* і т. ін. — *могти́, змогти́, помогти́, знемогти́ся* і т. ін., *кача́ти — коти́ти, лама́ти — ломи́ти, скака́ти — ско́чити, хапа́ти — схопи́ти, мача́ти — мочи́ти*.

Але *вимовля́ти, мовля́ти* і т. ін., *потопа́ти, мота́ти, догоря́ти, проща́ти, умоча́ти, вклоня́тися* і виведені від них слова.

2. **и** з випадним **е**: *вибира́ти, набира́ти, забира́ти* і т. ін. (теп. час *вибира́ю, забира́ю, набира́ю* і т. ін.), *ви́брати, забра́ти, набра́ти (ви́беру, заберу́, наберу́* і т. ін.) *умира́ти, обмира́ти, запира́ти, припира́ти*, як і *стира́ти, видира́ти, пожира́ти, вижина́ти, проклина́ти, напина́ти, вистила́ти, розтина́ти, зніма́ти, підніма́ти, віднима́ти* і т. ін. (але замість останніх краще вживати форм: *здійма́ти, підійма́ти* і т. ін.). **И — Е випадне**

3. **і** з **е**: *вигрі́бати (гребти́), заплі́тати (плести́), ті́кати (текти́), замі́тати (мести́), випі́кати (пекти́), чіпля́ти* і *чіпа́ти (причепи́ти), наріка́ти (наректи́), прищіпа́ти (щепи́ти), лі́тати (лети́ти), застіба́ти (застебну́ти), викорі́ня́ти (ви́корени́ти).* **І — Е**

З аналогії і в словах *застері́гати (застерегти́), оберіга́ти (оберегти́), спостері́гати, перестері́гати* і т. ін., а так само і в словах *виволі́ка́ти* (де **і** чергується з **о**: *ви́волокти*) і *стрі́ля́ти, розстрі́лювати* (але *стре́лити, ви́стрелити* і *стре́льнути*).

З наростком **-ува-**, коли наголос на корені: *набрі́хувати, (бреха́ти), вичі́сувати, зачі́сувати, перечі́сувати (часа́ти), зати́сувати (теса́ти), вишіптувати (шепта́ти), очі́кувати (чека́ти), прищіплювати, вищіплювати (щепи́ти), перечіплювати (перечепи́ти), підперізуватися (підпереза́тися), викорі́нювати (ви́корени́ти).*

Так само (з аналогії) і в слові *виполі́скувати (ви́полоскати)*, але *вивёрчувати, завёрчувати (верті́ти), вивёршувати, завёршувати, перевёршувати (верши́ти), засмёрджуватися (смерді́ти).* Без наголосу: *потребува́ти.*

§ 12. Сполучення **р** та **л** з глухими (**ъ, ь**) між приголосними у відкритих складах в українській мові перейшли в **ри, ли**, і в словах, де ці сполучення знаходяться в постійно відкритих складах, треба й писати послідовно **ри, ли.** Це такі слова: *блищати (блі́скавка, блискавиця* і т. ін.), *глита́ти (глита́й...), гри́мати, гримі́ти, дри́га́ти, стримі́ти, дрижа́ти (дрижаки́, здригну́тись...), кривавий (закрива́витись), кришити (кри́хта, кри́шка), стри́жень, трива́ти, стрива́ти, тривога (три-* **РИ, ЛИ**

вóжитися), тримáти, христúтись (нехрúщéний), чорнобрúвий (чорнобрúвка).

Але *кров* (також *крóви...), крівця́, крівля́, хрест (хрестá...), бровá, хребéт.*

ПРИГОЛОСНІ

М'ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ (правопис Ь)

Коли ь пишеться взагалі

§ 13. Знаком **ь** значимо м'якість приголосних звуків **д, т, н, з, с, л, р, ц, дз**: по-перше в кінці слова й складу перед приголосним твердим, напр., *кінь* (пор. *кін*), *стань* (пор. *стан*), *ґудзь* (пор. *будз*), *бáтько* (пор. *тáтко*), *рéдька* (пор. *грýдка*), *Онúська* (пор. *Парáска*), *Гáлька* (пор. *гáлка*), *безпáлько* (пор. *пáлко*), *письмó* (пор. *пáсмо*), *нянька* (пор. *стінка*) і т. ін., по-друге після пом'якшених приголосних перед **о**, напр., *тьóпав* (пор. *тóпав*), *сьóмий, дьóготь, трьох* і т. ін. (див. § 5) і потрете в чужих словах після приголосних **н, л, д, т, с, з, ц** перед йотованими голосними, як, напр., *рельєф, барельєф, Тьєр, мільйóн* і т. ін. (див. § 69).

Окрема **ь** пишеться:

-ський, -ську, -цький, -зький і ін.

§ 14. 1. У закінченнях **-ський, -ську, -цький, -зький** та в здрібнілих наростках **-енько, -енька, -онько, -онька, -енький, -есенький, -ісінький, -юсінький**: *селянський, пéський, видóвисько, стрілéцький, отéцький, запорóзький, близькúй, низькúй, вузькúй, грузькúй, слизькúй, козáченько, рýченька* і т. ін. Так само: *тáменьки, тýтеньки* і т. ін.

Лише в окремих словах **ь** не пишеться в групах **-зкий, -ский** (тут і вимова інша): *боязкúй, баскúй, різкúй, дерзкúй, в'язкúй, жáско.*

Правопис ь після л

2. Після **л** перед іншим приголосним (тільки не між двома **л**) майже в усіх українських словах, за винятком групи **лк (лч, лц)** і **лн** (див. § 15_5 та Увагу 1 і 2):

а) *гультя́й, гольтіпáка, сíльський, комсомóльський, пóльський, ковáльський, рибáльський* і т. ін.;

б) *пáльця, пáльцем, пáльці..., кільцé, весéльце, барúльця, бúльня, цегéльню, їдáльня, Львів* і т. ін. (але *зíлля, весíлля...*);

в) *невíльник, мéльник, невíльниця, пáльчик, ковальчúк, бувáльщина, бíльший, недбáльство, учúтельство, ковáльство, вíльний, настíльний, загáльний, пíльно, щíльно, нагáльно* і т. ін.

Ь в родов. множини

3. В закінченнях речівників жін. р. в родов. відм. множ. м'якої групи: *пісéнь, вишéнь, сотéнь, кухонь, друкарéнь, їдáленъ, Лубéнь* і т. ін. (але не після **р** — див. § 15_2).

Ь після Ц

4. Після **ц** в кінці слів: *стрілéць, хлóпець, зáєць, кíлець (кільцé), лисúць, робітнúць* і т. ін. (про **ц** без **ь** в запозичених словах див. § $23_{1,3}$).

Ь в дієсловах

5. В дієсловах вольового й дійсного способу: *принóсь, кíньте, трáтьте, не сéрдься, винóсься, спитъ* (він), *берýть, берýться* і т. ін. (див. §§ 50 і 49).

Знак **ь** не пишеться:

Коли Ь не пишеться

§ 15. 1. Ніколи після губних **(б, в, м, п, ф)** та шиплячих **(ж, ч, ш, щ, дж)**: *гóлуб, степ, сип, сім, кров, крóв'ю, сім'я́, стáвте, ніж, піч, нéхворощ, ріж, ідéш, берéшся, бáчте* і т. ін.

2. Після **р** в кінці складу: *звір, пúсар, кір, лíкар, школя́р, поводúр, тепéр, зір* (род. мн. від *зоря́*), *не вір, гіркúй, Хáрків* і т. ін.

3. Поміж пом'якшеними приголосними (крім **л** — див. § 14_2) і взагалі поміж приголосними, коли за ними йдуть **я, ю, є, і, ь**: *слíд* (вимовл. сьлід), *світ, сміх, цвіт, святúй, кість, на мúслі, сóнця, вікóнця, кóристю, пíзнє, молодця́, кубáнський, український, кíнський* і т. ін., а так само поміж двома однаковими м'якими приголосними, як от: *життя́, безлáддя, волóсся, камíння, весíлля, мíддю, сíллю, лля́ться, лля́ти, Ілля́* і т. ін.

4. Після **н** перед **ш, ч, щ, ж** та наростками **-ство, -ський**: *мéнший, тóнший, кíнчик, кінчáти, кінчáстий, віншувáти, хорýнжий, пáнщина, селя́нство, радя́нський* і т. ін.

5. У наростках **-ално, -илно**: *дéржално, істичúлно* і т. ін. (див. § 20_1).

ЛЧ — ЛЬЧ і т. ін.

Увага 1. Знак **ь** не пишеться в групі **лч**, коли вона походить із **лк**: *горíлка — горілчáний, спíлка — спілчáнин, спілчáнський* (пор. *спíльний* і т. ін.), *Натáлка — Натáлчин, гáлка — галченя́, рибáлка — рибáлчик, рибáлчин,*

риба́лчити, риба́лченко (пор. *риба́льня, риба́льство*) і т. ін., але *Га́лька — Га́льчин, Гальченко, бари́льце — барильчи́на* і т. ін.

У присвійних прикметниках на **-ин** так само й після інших приголосних **ь** пишеться, коли той прикметник походить від слів із **ь**, і не пишеться, коли й у речівниках його немає: *до́ньчин, Ре́дька — Ре́дьчин, Ва́ська — Ва́сьчин, Ку́зька — Ку́зьчин, ки́ця — ки́цьчин* і т. ін., але *Коло́дка — Коло́дчин, Мотузка — Мотузчин* і т. ін.

ЛЦ — ЛЬЦ і т. ін.

Увага 2. У словозмінах **ь** послідовно пишеться після всіх приголосних, коли тільки він є у початковій формі; коли ж його тут немає, то й у словозмінах не пишеться: *Га́лька — Га́льці*, але *га́лка — га́лці, ре́дька — ре́дьці*, але *гру́дка — гру́дці, Ганну́ська — Ганну́сьці*, але *гу́ска — гу́сці, сторі́нка — сторі́нці*, але *сторі́нонька — сторі́ноньці, письмо́ — на письмі́*, але *па́смо — у па́смі, ки́ця — ки́цьці* і т. ін.

-ТЧЕНКО і т. ін.

Увага 3. Перед наростком **-ченко** після приголосних (тільки не **л** — див. Увагу 1) **ь** звичайно не пишеться: *ба́тько — безба́тченко, Радченко* (від *Радько́*), *Федченко* (від *Федько́*), *Сенченко* (від *Сенько́*) і т. ін. Про такі ж, як *Фещенко* (від *Фе́ська*), *Ващенко* (від *Ва́ська*), див. § 16_1 Увага.

Вимова ЛЬ

Увага 4. Що до живої вимови правописного **ль**, то воно далеко не скрізь буває м'яким. Так, перед твердими зубними (особливо перед **н, с** і **ц**) та перед шиплячими (**ж, ч, ш, щ**) **ль** завжди вимовляється, як «середнє **л**», а не м'яке, напр., правописне *си́льний, щи́льно* і т. ін. вимовляються цілком так, як і *істичи́лно, пу́жално* і т. ін., тоб-то, як *си́лний, щи́лний, нага́лний, безприту́лний, па́лцем, кілце́м, цегле́лнею, ме́лник, невíлник, па́лчик, сті́лчик, ковалчу́к, бува́лщина, недба́лство, бі́лший, білшови́к* і т. ін.

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГОВІ ЇХ

§ 16. Приголосні звуки, зустрічаючись у середині слова з іншими приголосними, іноді так чи інак змінюються. Часом ці зміни відбиваються й на письмі, іноді ж тільки в вимові.

Зміни приголосних перед ч

1. Перед **ч** у вимові й на письмі змінюються:

а) **к, ц** на **ч**, напр.: *ту́рок — Туре́ччина, коза́ччина, гайдама́ччина, чума́ччина, ні́мець — Німе́ччина, Хмельні́ччина, кріпа́ччина* і т. ін.;

б) **х, с** на **ш** (пишемо **щ**): *воло́х — Воло́щина, Русь — ру́щина, ру́щити, ко́лесо — коліща́, пісо́к — піщи́на, піщу́га, піща́ний, ліс — ліщи́на, Поліссся — поліщу́к, ми́ска — мищи́на, ща́стя, щасли́вий, нащадок* і т. ін.;

в) **г, з** на **ж**, напр.: *Водола́га* (село) — *Водолажченко, показа́ти — пока́жчик, бря́зкати — бряжча́ти, дзи́зкати — дзижча́ти.*

Інші приголосні перед **ч** на письмі зберігаються: *Шведчина, бра́тчик, квітча́стий, ті́тчин, невісточин, тчу (тка́ти)* і т. ін.

Увага. У прізвищах від власних імен на **-ська, -зька, -сько, -зько** перед закінченням **-ченко сь** і **зь** змінюються так, як і **с, з**: *Ва́ська — Ващенко, Они́ська — Онищенко, Кузько́ — Кужченко* і т. ін. Про такі прізвища, як *Радько́ — Радченко* і т. ін. див. § 15 Увага 3.

Про присвійні прикметники, як *Пара́ска — Пара́счин, Ва́ська — Ва́сьчин* і т. ін., див. § 15 Увага 1.

Зміна приголосних перед -ство,-ський

2. Перед наростками **-ство** й **-ський** деякі приголосні змінюються, змінюючи й самі наростки:

а) **к, ч, ць** + **-ство, -ський** зливаються в **-цтво, -цький**, напр.: *коза́к — коза́цтво, коза́цький, грек — гре́цький, ткач — тка́цтво, тка́цький, молоде́ць — молоде́цтво, молоде́цький, Га́дяче — Га́дяцький, Га́лич — Га́лицький, Прилу́ка — Прилу́цький, Кролеве́ць — Кролеве́цький* і т. ін.;

б) **х, ш, с** + **-ство, -ський** зливаються в **-ство, -ський**, напр.: *птах — пта́ство, воло́х — воло́ський, чех — че́ський, това́риш — това́рський, наш — на́ський, ру́ський, пе́рський, поля́ський, підля́ський* (від *Підля́шшя*), *але лях — ля́дський;*

в) **г, ж, з** + **-ство, -ський**, зливаються в **-зтво, -зький**, напр.: *уббгий — убо́зтво, Пра́га — пра́зький, Ри́га — ри́зький,*

Петербу́рг — петербу́рзький, порóги — запорóзький, Парúж — парúзький, киргúз — киргúзький, Кавкáз — кавкáзький, францу́з — францу́зький.

У рідко вживаних чужоземних словах, переважно географічних назвах, приголосні **х, ш, г, ж** не змінюються: *Цю́ріхський, Лю́ттіхський, адéжський, шáжський, гéрцогський.*

Інші приголосні перед наростками **-ство, -ський** на письмі зберігаються: *брáтство, брáтський, сирíтство, сирíтський, студéнтський, інтендáнтський, президéнтський, агéнтство, інтелігéнтський, людський, городськúй, швéдський, бáбський* і т. ін.

Про **ь** у таких, як *селó — сíльський, кінь — кíнський* і т. ін., див. §§ 14_2 та 15_3.

2-й ступінь прикметн.

3. У 2-му ступені прикметників (прислівників), коли до пня додається нарост **-ший** (**-ше, -ша**), то **з + ший** змінюється в **-жчий**, а **с + ший** у **-щий**: *низькúй — нúжчий, вузькúй — вúжчий, крáсний — крáщий, висóкий — вúщий* і т. ін.

Усі інші приголосні перед **-ший** на письмі зберігаються: *солóдший, швúдший, корóткший, тóнший, м'я́кший* і т. ін.

Так само в дієсловах: *вúжчати, крáщати, м'я́кшати, багáтшати* і т. ін. та в віддієслівних речівниках, коли вони походять від дієслів із пнями 2 ступ. прикметн.: *збíльшення (збільшúти), погíршення (погіршúти), змéншення (зменшúти), пом'я́кшення (пом'якшúти)* і т. ін., але *подóвження (подóвжити), скорóчення (скоротúти), поглúблення (поглибúти), здешéвлення (здешевúти)* і т. ін.

чн — шн

4. Перед **н** треба писати **ч**, коли воно походить із **к, ч, ц**: *безпéчний (безпéка), сагайдáчний (сагайдáк), вдáчний, зрýчний, вíчний, набóчний, сердéчний, яéчня, сóнячний, пшенúчний, безконéчний, мíсячний, помічнúк, помічнúй, я́чний, околúчний* (від *околúця*) і т. ін.

Але: *рушнúк, рушнúця, мірóшник*, а також у всіх прислівникових прикметниках: *врáнці — врáнішній, торíшній (торішня́к), тутéшній*, (як *колíшній, околишній, тамтéшній* і т. ін.) — див. § 37_2.

5. Приголосні **ж, ч, ш, т** перед **ц** у вимові змінюються, але на письмі зберігаються: *запоро́жець — запоро́жці, кні́жці, ді́жці, дочка́ — дочці́, у соро́чці, ю́шка — ю́шці, кві́тка — кві́тці, бра́тця, отця́, пелю́стці, долі́тце́* і т. ін. **Ж, Ч, Ш, Т перед Ц**

Що до правопису таких, як *редьці — грудці, Гальці — галці* і т. ін., то див. § 15 Увага 2.

6. У дієсловах частка **-ся** хоч і впливає на вимову попередніх **ж, ч, ш, щ** і **ть**, але на письмі вони зберігаються: *маж — ма́жся, моро́ч — моро́чся, морщ — мо́рщся, руш — ру́шся, бере́ш — бере́шся, спить — спи́ться, беру́ть — беру́ться* і т. ін. **-ЖСЯ, -ЧСЯ, -ШСЯ, -ТЬСЯ в дієсловах**

7. Корінні глухі приголосні перед дзвінкими на письмі зберігаються, хоч у вимові звичайно переходять у дзвінкі: *боротьба́* (бо *боро́ти*), *молотьба́* (бо *молоти́ти*), *про́сьба* (бо *проси́ти*), *вели́кдень, отже* і т. ін. **Глухі перед дзвінкими й дзвінкі перед глухими**

Так само й дзвінкі перед глухими зберігаються на письмі: *ні́гті* (бо *ні́готь*), *кі́гті, дігтя́р, легки́й, вогки́й, надхну́ти, надхне́нний* (пор. *надиха́ти*), *зідхну́ти, зідха́ння, дхну́ти, же́рдка* (пор. *жердина́*).

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

§ 17. 1. У сполученнях **здн, ждн, стн** зубні **д** і **т** випадають: *пра́зник, борозна́, пі́зно, ти́жня, ко́жний, пісни́й, че́сний, ка́посний, напа́сник, пропа́сниця, вла́сний, зві́сний, ві́сник, існува́ти, неща́сний, пе́рсня, перехре́сний, ненаві́сний, кори́сний, пе́рвісний, кі́лькісний, я́кісний* і т. ін. **З(Д)Н, Ж(Д)Н С(Т)Н**

Виняток: *шістна́дцять*.

2. У сполученні **стл** звук **т** зникає, а тому й пишемо: *щасли́вий, зави́сливий, жа́лісливий, розісла́ти (розстелю́)*, але *пестли́вий, кістля́вий*. **С(Т)Л**

3. Сполучення **слн** спрощується в **сн**: *масни́й, уми́сний, навми́сне*. **С(Л)Н**

Увага. Сполучення **рг** у кінці слова не слід спрощувати, і тому треба писати: *торг, про́торг, борг* і т. ін.

Але *четве́р (четверга́), на́бір*.

ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ

§ **18**. Довгі приголосні звуки віддаються на письмі двома літерами. Подвоєні приголосні пишуться в таких випадках:

Подвоєння при збігові

1. При збігові однакових приголосних у слові, як от:

а) приріст + корінь слова, напр.: *оббі́ти*, *віддáти*, *взáду*, *роззу́ти*, *роззя́вити*, *заввáжити*, *заввíшки* і т. ін.

Увага. Не слід писати подвоєних приголосних у таких словах, як *отóй*, *оцéй*, *отýт*, *отáк*, *отáм*, *отепéр*, *отодí* то-що. Інакше значіння мають сполучення *от той*, *от цей*, *от тут*, *от так* і т. ін.;

б) корінь (пень) + закінчення, напр.: *нíсся*, *трясся*, *ознайóммо* і т. ін. Див. іще § 14_5;

в) корінь (пень) на **н** + нарост **-ний** (**-ник**, **-ниця**), **-ній**: *сон — сóнний*, *рáнок (рáно) — рáнній*, *óсінь — осíнній*, *причúна — причúнний*, *впинúти — невпúнний*, *винá — безвúнний (безвúнність, повúнність)*, *годúнник*, *кíнний*, *вúнниця*, *баштáнник*, *старовúнний*, *письмéнний* (старий пень *письмен-*) і т. ін.;

г) у нарості **-éнний** для збільшених прикметників: *здоровéнний*, *силéнний*, *числéнний*, *старéнний*, *давнéнний* і т. ін., а також із аналогії в деяких прикметниках, що походять із дієприкметників і визначають можливість чи неможливість тієї дії, яку висловлює відповідне дієслово: *незлічéнний*, *незчислéнний*, *нескінчéнний*, *незмірéнний*, *невблагáнний*, *несказáнний*, *спасéнний* та ін.

Увага. У дієприкметниках же ніколи не пишеться подвоєне **н**: *зрóбленний*, *спéченний*, *звáренний*, *запрóханний*, *вúструганний*, *побранний*, *скáзанний* і т. ін., як і в прикметниках на **-éний** з відповідних (з іншим наголосом) дієприкметників: *печéний* (пор. дієприкм. *пéчений*), *варéний*, *свячéний*, *хрищéний*, *скажéний*, *тороплéний*, *навіжéний*, отже й *варéник*, *мýченик*, *кришéник* і т. ін. (пор. *водянúй — водянúк*, *гречáний — гречáник* і т. ін.).

Отже треба розрізняти такі словотвори, як *неприпúнний — неприпúненний*, *заборóнний — заборóненний* і т. ін.

ґ) в окремих словах, як *ссáти, ввесь, оввá, Гáнна, пáнна, мáнна, вáнна, бóнна, вíлла.* Про подвоєні приголосні в чужих словах див. § 61.

2. На місці старих неподвоєних, коли за ними колись був **ь** + йотований голосний: **Нове подвоєння**

а) *життя́, сміття́, Поділля, насíння, знáння, ходíння, бобовúння, волóсся, Порóсся* (річка *Рось*), *безлáддя, безурядди, галúззя, мотúззя, збíжжя, роздорíжжя, піддáшшя, облíччя, вíйя (= вíйя), лушпáйя* і т. ін.;

б) *суддя́, Ілля́, брáття, стáття́*, але *свиня́, ігýменя, попадя́, кутя́.*

Примітка. При відмінюванні таких слів подвоєння залишається перед голосними: *життю́, в життí, життя́м* і т. ін., як також і в таких словотворах, як *життєвий* (або *життьовий*), *життєпис, гілля́стий* і т. ін.

в) *мíддю, мáззю, сíллю, тíнню, пóдаттю, нíччю, рóзкішшю, вíссю, мíццю* і т. ін.;

г) *ілл'є́, ілл'ю́, налл'ю́, лля́ти, налля́в...*

Про такі, як *Турéччина, Німéччина,* див. § 16₁ₐ.

Увага 1. Ніколи не подвоюються в таких випадках губні (**б, п, в, м**) і **р**: *безхлíб'я, підгíр'я, мáтір'ю, пір'íна* і т. ін.

Не подвоюються й усі інші приголосні, коли перед ними стоїть теж приголосний (інший): *щáстя, лúстя, пересéрдя, підзáмчя, розтóржя, у щасті, стáрістю, чéстю, шéрстю, жóвчю, хáрчю, нéхворощю* і т. ін., а після **р** у таких випадках апострофа не пишемо: *повíтря, вíстря.*

Увага 2. Не треба аналогично з цими випадками переносити подвоєння на чужі слова та йменння.

Треба писати: *Вальян* (не Валлян), *Тальякоццо, імбрóльйо, мільйóн, Мольєр, барельєф, Тьєр, Готьє* і т. ін. — див. §§ 68, 69.

Увага 3. Ніколи не подвоюємо приголосних у таких прикметників (числівників), як *теля́ча, трéтя, трéтю, трéтьої* то-що.

Б. Приростки — прийменники

§ **19.** Що до правопису й уживання приростків та прийменників, то треба додержуватися таких правил:

Прийменники

1. Прийменники ніколи не міняються на письмі перед глухими приголосними дальшого слова: *з по́ля, з ха́ти, із тобо́ю, без потре́би* і т. ін. (як і *з до́му*...).

З- — С-

2. Приросток **з-** (або **із-** — див. § 10_2 Примітка) перед глухими приголосними **к, п, т, х** змінюється на **с-** (**іс-**): *сказа́ти, спита́ти (іспита́ти), стули́ти, схил, схо́дити* і т. ін.: перед усіма іншими приголосними приросток **з-** (**із-**) не змінюється: *зба́вити, зве́сти́, зжа́литися, зчарува́ти, зціди́ти, зшива́ти, зсади́ти, зщу́литись, зформува́ти* і т. ін.

РОЗ-, БЕЗ- та інші

3. Приростки **роз-, без-, від-, над-, об-** і всі інші перед глухими приголосними ніколи не змінюють **з** на с, **д** на т і т. ін.: *безко́стий, безпу́тній, бе́зтала́нний, безха́тній, безча́сний, безща́сний, розки́дати, розкі́шний, розпу́ста, розтягти́, розхо́дитись, розчи́стити, розшматува́ти, ві́дти, ві́дси, ві́дки, відтіля́, відсіля́, підтина́ти, обпа́трати* і т. ін.

Примітка. У літературній мові вживається прийменник-приросток ***від*** і ***од***, але ***від*** переважно.

Складні прийменники

4. Складні прийменники, коли в початку їх не **з-** (**із-**), пишуться вкупі: *поза, поміж, понад, посеред, задля, заради* і т. ін., але *із-за, з-поміж, з-посеред* і т. ін. (див. § $94_{2в}$).

ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ-

5. Не слід плутати приростків **пре-** й **при-**: **пре-** вживається тільки для означення високого ступеня і то не тільки в прикметниках, а й у речівниках: ***прега́рний, прехоро́ший, пречу́до*** і т. ін. (але: ***приста́ркуватий приду́ркуватий, при́горок*** і т. ін.).

Приросток **прі-** (з **про-**, див. § 7) уживається лише в двох словах: ***прі́рва, прі́звище,*** і його не слід плутати з **при-**: ***прие́мний, сприя́ти, при́язнь*** і т. ін.

Апостроф після приростків

6. Після приростків, що кінчаються на приголосний, перед йотованими голосними **я, ю, є, ї** ставимо апостроф: *з'яви́тися, об'єдна́ти, від'ї́хати* і т. ін., але: *зокре́ма, зосі́бна, розора́ти, зукраїнізува́ти* і т. ін. Див. § 6_3.

Що до чергування **у — в**, то див. § 10_1.

Про те, як розрізняти приростки й прийменники в сумнівних випадках, див. § 94_2 Примітка.

В. Правопис наростків

(речівникових, прикметникових, дієслівних)

§ 20. 1. Наросток **-ално, -илно** пишемо без **ь**: *де́ржално, пу́жално, за́ткално, грабу́лно, заступи́лно, істичи́лно, лопати́лно* і т. ін. **-АЛНО, -ИЛНО**

2. Наростки **-альний, -яльний, -ильний, -їльний** (**-альник, -альність . . .**) пишуться з **ь**: *відповіда́льний, подава́льний, спа́льний, огрива́льний, ідеа́льний, соція́льний, офіція́льний, принципія́льний, матері́яльний, гостри́льний, доїльниця* і т. ін. Пор. іще § 14_2. **-АЛЬНИЙ, -ЯЛЬНИЙ** і т. ін.

3. Див. §§ 15_2, $23_{1,4,7}$. **-ЯР, -ИР...**

4. Прикметниковий наросток **-е́вий** (**-є́вий**) уживається при м'яких пнях (також після **ж, ч, ш, щ**), коли на **е** (**є**) падає наголос: *вишне́вий, тижне́вий, Василе́вий, сажне́вий, місце́вий, життє́вий, почуттє́вий, парче́вий, рожє́вий, грушє́вий, бабе́вий* і т. ін.; коли ж наголос на іншому складі, то після таких приголосних **-овий** (**-йовий**): *грошови́й, біржови́й, дощови́й, життьови́й, вольови́й, польови́й, чайови́й, крайови́й, бойови́й, лойови́й, ройови́к* і т. ін. **-ЕВИЙ, -ОВИЙ**

5. Наросток **-ений, -єний** (з **е, є**) вживається завжди в дієприкметниках, коли вони витворені з дієйменників з приголосним, **-и-** (**-ї-**), або **-ну-** перед закінченням **-ти**: *нести́ — не́сений, лови́ти — ло́влений, ви́гоїти — ви́гоєний, загорну́ти — загорнений* і т. ін. Що до неподвоєння **н**, то див. § $18_{1г}$ Увага. **-ЕНИЙ у дієприкметниках**

6. Треба розрізняти наросток **-енко** (**-єнко**) в синівських назвах, створених від професії або ймення (прізвища) батьків, від здрібнілих наростків **-енько, -енька**: *Коваленко, Шевченко, Науменко, Бондаренко, бондаре́нко, ковале́нко, шевче́нко* і т. ін., але: *коничéнько, сéрдéнько, гóренько, рýченька, Гордієнько* (пор. прізвище *Гордіє́нко*) і т. ін. Пор. іще § 16_1 Увага та § 14_1. **-ЕНКО (-ЄНКО), -ЕНЬКО (-ЄНЬКО), -ЕНЬКА**

7. Див. § $18_{1г}$. **-ЕННИЙ**

-ЕННЯ 8. Див. § $7_{1г}$.

-ЕНЯ, -ЄНЯ 9. Для означення дітей, молодих тварин і взагалі малих речей уживається наросток **-еня, -єня** (з **е, є**, а не и, і): *левеня́, кошеня́, вовченя́, перепеленя́, чаєня́, оченя́та, рученя́та, ноженя́та, грошеня́та* і т. ін.

-ЕНЬ 10. У наросткові **-ень** е випадає: *пе́рстень (пе́рсня), ду́рень (ду́рня), тра́вень, бла́зень* і т. ін. Пор. **-інь**.

-ЕРО 11. У збірних числівниках наросток **-еро** (з **е**, а не и): *се́меро, п'я́теро, одина́дцятеро* і т. ін.

-ЕСЕНЬКИЙ, -ІСІНЬКИЙ 12. Для здрібнілих та пестливих прикметників уживається наросток **-есенький**: *біле́сенький* і т. ін., наросток же **-ісінький** указує на найвищий ступінь прикмети: *біліси́нький* (=*зовсім білий*).

Плутати їх не можна.

-ЕЦЬ, -ЄЦЬ 13. Див. § 14_4.

-ЕЧКА, -ЕЧКО, -ЕЧОК (-ЄЧКА, -ЄЧКО, -ЄЧОК) 14. Що до цих наростків здрібніло-пестливих слів, то перше їх не слід плутати з наростк. **-ичка, -ичок**: ці останні бувають тільки при словах із наростками **-иця, -ик**: *ву́лиця — ву́личка, па́лиця — па́личка, ко́ник — ко́ничок, ко́шик — ко́шичок* і т. ін. В інших випадках з *е*: *кни́жечка, поду́шечка, го́речко, ли́шечко, круже́чок, мішо́чок, дрюче́чок, краве́чок, дво́єчко, ча́вечка, копі́ечка* і т. ін. (як і *тепе́речки, ту́течки, та́мечки* . . .) — отже після **ж, ч, ш, щ, й** тут не -очок, а **-ечок (-єчок)**.

Але *пеньо́к — пеньо́чок, напа́льок — напа́льочок* і т. ін.

-ИВО 15. Для збірного значіння матерії чи матеріялу вживаємо наростка **-иво**: *ме́ливо, пе́чиво, пря́диво, ку́риво, па́ливо, пле́тиво, ма́риво, мере́живо* і т. ін.

-ИК, -ЇК 16. У здрібнілих речівниках пишемо наросток **-ик** (а не -ік і не -ек): *ко́ник, во́зик, хлопчик, во́лик, бра́тик* і т. ін. Після голосних, звичайно, **-їк**: *поко́їк*.

-ИЛНО 17. Див. **-ално**.

ЛЬНИЙ 18. Див. **-альний**.

-ИН, -ЇН 19. У присвійних прикметниках ніколи не пишемо -ін (-іне, -іна), а тільки **-ин (-ине, -ина)**, а після голосної **-їн (-їне, -їна)**: *На́стин (На́стя), Мару́син (Мару́ся), Га́лин (Га́ля), Ната́лин (Ната́ля), ня́нин (ня́ня), Агла́їн (Агла́я), Ра́їн (Ра́я)* і т. ін.

Увага. Звуки **г, к, х** перед наростком **-ин** заміняються на **ж, ч, ш**: *Ольга — Ольжин, дочка́ — доччи́н, сва́ха — сва́шин, Шульжина́, Ча́йчина, Му́шина* і т. ін.

-иний, -їнии

20. У прикметниках, що показують приналежність, відношення або походження речи, наросток **-иний, -їний** (з одним **н**): *горобли́ний, орли́ний, солов'їний* і т. ін.

-иння — -іння

21. Не слід змішувати наростки **-и́ння** в словах збірного значіння, утворених від речівників, з наростком **-іння** (**-ення**), що вживається здебільшого у віддієслівних речівниках: *бобови́ння, картопли́ння, баговиння, бурячи́ння, гарбузи́ння, квасоли́ння, горохви́ння, маковиння, сонячничи́ння, жабури́ння, павути́ння, ластовиння, ряботи́ння* і т. ін., тільки *волосі́ння*. Але *ходіння (ходіти), носіння (носити)* і т. ін. — див. § $7_{1г}$.

-иня — -інь

22. У рідко вживаному нароскові **-иня́**, рівнозначному з наростком **-ина́**, що визначають міру здебільшого в просторовому розумінні, пишемо **и** (а не і, е): *височиня́, широчиня́, далечиня́, глибочиня́, величиня́, бистриня́, глибиня́, теплиня́* і т. ін. (= *височина́* ...) Тільки в називному та орудному відмінках однини вживається однозначних форм з закінченням **-інь, -інню**: *височі́нь, широчі́нь, далечі́нь, глибочі́нь* і т. ін., *височі́нню, широчі́нню* і т. ін.

В інших відмінках — від *височиня́* або *височина́*, отже в родов. одн. *височині́* або *височині́*, у давальному *височині́* і т. ін.

-иське (-їське), -ище (-їще)

23. У наростках **-иське** (**-їське**) та рівнозначному **-ище** (**-їще**) пишеться **и** (після голосних **ї**), а не і, е: *хлопчи́ське, огни́ське, станови́ське, гнои́ське, стовпище, гори́ще* і т. ін. Що до **ь**, то див. § 14_1.

-иця, -ця

24. Речівники з наростком **-иця** (**-ця**) відносяться до м'якої відміни: *горлиця, горлиці* і т. ін. — див. § 23_9.

-ичний, -їчний

25. У чужих словах уживається тільки наросток **-ичний** (після голосних **-їчний**), а не -ічний: *академи́чний, техни́чний, аналоги́чний, публи́чний, архаї́чний* і т. ін. — див. § 62_2.

-ів, -їв, -івна

26. **і** (**ї**) в присвійних прикметникових наростках **-ів** (**-їв**) чергується з **о** й **е** (**є**) у відкритих складах: у твердих пнях з **о**, у м'яких і мішаних (див. § 22) з **е** (**є**), напр.: *Петрі́в — Петро́ве, Петро́вого . . ., Василі́в — Василе́ва, Василе́вої . . .*,

*ковалі́в — ковалéве, ковалéвій . . ., палі́ї́в — палі́є́ва**) і т. ін. Аналогичне чергування **і** (**ї**) з **о** або **е** (**є**) маємо **й** у прізвищах та в географичних назвах: *Петрі́в — Петрóва, Петрóву . . ., Яцкі́в — Яцкова, Воронькі́в — з Воронькóва . . ., Кáнів — з Кáнева* і т. ін. Див. іще §§ 77, 78, 7_1.

У власних назвах людей «по батькові» при чоловічих іменнях перед наростком **-ич** завсіди пишемо **-ов-** (не тільки з **-ов-**, а й з **-ев-**): *Петрóвич, Юрович, Ігорович, Кáрпович, Лáзарович, Васи́льович, Витáльович, Олексі́йович, Сергі́йович, Лукáшович* і т. ін., при жіночих же перед наростком **-на** завсіди **-ів-** (**-ї́в-**): *Петрі́вна, Михáйлівна, Макáрівна, Васи́лівна, Миколáї́вна, Сергі́ї́вна, Лукáшівна* і т. ін.

Від таких імен, як *Яків, Ілля́, Лукá, Сáва, Хомá, Мики́та*, відповідні «по батькові» будуть: *Яковович, Ілльóвич, Лукóвич, Сáвович, Хóмович, Мики́тович* і т. ін., *Яківна, Хомі́вна, Іллі́вна, Лукі́вна, Сáвівна, Мики́тівна* і т. ін.

-іж 27. У наросткові **-іж** у відкритому складі **і** переходить на **е**: *крутíж — крутежý, правíж — правежý, карбíж — карбежéм* і т. ін.

-іння 28. Див. **-и́ння.**

-інь 29. У наросткові **-інь** у відкритому складі **і** заміняється на **е**: *грéбінь — грéбеня, курі́нь — куреня́, ячмі́нь — ячмéнем, сту́пінь — ступеня́, крутíнь — крутені́, волосі́нь — волосéни, прóмінь — прóменя, кáмінь — кáменеві, кóрінь — кóреня* і т. ін., як і у вивідних словах: *ячмени́ще, крутéник, камени́стий, каменю́ка, промени́стий* і т. ін., крім здрібнілих на **-інець** — див. § $7_{3а}$.

-ісінький 30. Див. **-есенький.**

-ість 31. Див. §§ $7_{1б}$ та 8.

-іший, -ший 32. У 2-му ступені прикметників пишемо **-іший** (а не -ійший, -іщий): *старі́ший, милі́ший, добрі́ший, веселі́ший, сильні́ший, гарячі́ший* і т. ін.

Про **-ший** після приголосних (**-дший, -тший** і т. ін.) див. § 16_3.

-їн 33. Див. **-ин.**

---

*) В українській мові присвійні прикметники на **-ів** бувають і від речівників на **-а**: *Мики́та — Мики́тів, Хомі́в* і т. ін.

34. Див. **-иний.** -ЇНИЙ

35. Див. **-иська.** -ЇЩЕ

36. Див. § 18₂ₐ. -ННЯ

37. Нарості **-ова-** (-ева-, -ива- зовсім немає*) в українській мові зберігається лише тоді, коли наголос падає на **о**, без наголосу ж переходить в **-ува-** (**-ювa-**): -ОВА — -УВА

а) *купува́ти, купува́в . . . — купо́ваний, викупо́вувати . . ., малюва́ти, малюва́ли . . . — мальо́ваний, вимальо́вувати . . ., воюва́ти, воюва́в . . . — звойо́ваний, завойо́вувати . . ., відбудува́ний — перебудо́ваний* і т. ін.

Також у пнях: *плюва́ти, клюва́ти, блюва́ти, кува́ти* (хоч *кова́ль, кова́дло*), але *хова́ти, вповáти.*

б) *друкува́ння, панува́ння, дарува́ння, царюва́ння, горюва́ння, воюва́ння, вихо́вування, вихо́вування, перебрíхування, вигодо́вування, перемальо́вування, завойо́вування* і т. ін., але *малюва́ння* (дія) — *мальо́вання* (= малюнки — тільки з таким значінням), *будува́ння* (дія) — *будо́вання* (= будóва), *мурува́ння* (дія) — *мурóвання* (= щось муроване, мур), *тинкува́ння* (дія) — *тинкóвання* і т. ін.

в) *сивува́тий, рудува́тий, винува́тий, забýдькуватий, глею́ва́тий* і т. ін., але *стовбо́ватий, плиско́ватий* і т. ін.

38. У цьому наростковi завжди **о**: *сумовúтий, грошовúтий* і т. ін. -ОВИТИЙ

39. Див. **-ів.** -ОВИЧ

40. Після приголосних уживається нарост **-ок** (не -ек), отже й після **ж, ч, ш, щ, й**: *смýшок, острíшок, сніжóк, відрíйок* і т. ін. Пор. іще **-ечок.** -ОК

41. Див. § 14₁. -ОНЬКА, -ОНЬКО

42. Див. § 16₂. -СТВО, -ЦТВО

43. Див. § 14₁. -СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ

44. У цьому наростковi завжди **е** (а не и): *учúтель, гнобúтель* і т. ін. -ТЕЛЬ

45. Див. **-ова.** -УВА, -ЮВА

46. Див. **-альний.** -ЯЛЬНИЙ

*) У таких словах, як *ужива́ти, забива́ти, налива́ти* . . ., **и** належить до кореня.

ПРАВОПИС СКЛАДЕНИХ СЛІВ

§ **21.** 1. Коли перша частина складеного слова прикметник, то сполучний звук буде **о**, а тому пишемо: *синьоцві́т, синьоо́кий, за́дньопіднебі́нний, передньоязико́вий, третьоря́дний, чужозе́мний, чужомо́вний, першоря́дний, пішохо́ди, робітни́чо-селя́нський* і т. ін., але *божеві́льний, божево́літи, божеві́лля.*

Увага. З цим не слід плутати таких складених слів, де в першій частині 2-й ступінь прислівника з **е**: *вищезга́даний, нижчепідпи́саний* і т. ін.

2. Коли перша частина складеного слова речівник, то сполучним звуком буває:

а) Після шиплячих **ж, ч, ш, щ** звук **о**: *душогу́б, кашова́р, грошолю́б, віршома́з, мишої́д, книшоха́п, клишоно́гий, тисячолі́ття, мечоно́ша, мечоно́сець, ночови́д, печогля́дини, кожом'я́ка* і т. ін., але *очеви́дний, очеви́дячки, очеви́дьки.*

б) Після **й** та подвоєних м'яких приголосних **є**: *воєво́да, краєви́д, краєзна́вство, життє́пис, життєзда́тний* і т. ін.

в) Після інших приголосних у м'яких пнях речівників почасти **е** (головним чином після **л, р, ц**), почасти **о**: *землемі́р, землетру́с, морепла́вець, працезда́тний, лицемі́р* та ін., але *конокра́д, коно́в'язь, костогри́з, свинопа́с, повітромі́р* і т. ін.

3. Коли перша частина складеного слова числівник, то:

а) У словах із числівниками *оди́н, два* сполучним звуком буває **о**: *одноповерхо́вий, одноде́нний, двогу́бний, двоно́гий, двору́чка, двоарши́нний* і т. ін.

б) У словах із числівниками *три, чоти́ри*, а також із тими, що в родов. відмінку можуть мати **и** (див. § 46), сполучним звуком буває **и**: *трино́ги, трині́жок, тризу́бець, трипі́лля, трику́тний, трикля́тий, чотирискладо́вий, п'ятизло́тник, семилі́ток, тридцятилі́тній* і т. ін.

Примітка. В декількох словах стрічаємо сполучення й з *двоє, троє: двоєду́шний* (замість звичайного *дводу́шний*), *троєру́чиця.*

4. Приросток **межи-** у складених словах не змінюється: *межи́гір'я*, *межи́гірець*, *межи́сітка*, *межи́святки*, *межи́річчя* і т. ін., (*міжпарті́йний*, *міжнаро́дній* і т. ін.— прирост. **між-**). Див. § 7.

Що до інших приростків, то див. § 19.

Що до розділки (-) в складених словах, то див. § 94.

II

ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІННИХ СЛІВ

Речівник

Увага до таблиці відмін

§ **22.** Зважаючи на закінчення речівників у називному відм. однини, а також на характерні ознаки закінчень ув інших формах однини й множини, усі речівники української мови можна поділити на 3 відміни, а крім того 1 відміну на 3 групи — тверду, мішану й м'яку. Хоча до 1 відміни належать речівники всіх трьох родів, і речівники чоловіч. й ніякого род. зовсім інак відмінюються супроти речівників цієї ж групи жіночого роду, та все ж із погляду практичної доцільности їх вигідно саме так згрупувати, бо в основі цього угрупування лежать як єсть ті ознаки, що мають найбільшу вагу в практиці. Так, напр., мішана група зразу виступає з своїми характерними ознаками: після **ж, ч, ш, щ, дж** не буває в закінченнях **о** й **и**, а тільки **е** й **і** (*кни́гою — ї́жею, кни́ги — огоро́жі* і т. ін.). Що до речівників чоловічого роду на **-р**, що належать до всіх 3-х груп, то з таблиці ще не видно, які саме речівники відносяться до котрої з цих груп, але ці вказівки не важко знайти в наступному параграфі (23), де подаються й усі інші вказівки що до вживання речівникових закінчень.

«Таблицю відмін» див. на 72—73 стор.

ОДНИНА

НАЗИВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді речівники чоловіч. роду

§ **23.** 1. До твердих речівників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать речівники на **-г, -к, -х, -ґ** . . ., тоб-то такі, як *плуг, робітни́к, ґляґ, степ, го́луб, громадя́нин, літо́пис, коц (Перетц, пала́ц, принц* . . . з чужих мов*), будз, міня́йло*

й інші, а також на **-р**: *двір, дар, жар, пир, вир, шнур, мир, мур, яр, хутір, папір, звір, осокір, узвар, навар, удар, товар, тхір, комір, майстер, тягар, тяжар, мочар, комар, базар, хабар, пожар, шар, інжир, кушир, качур, кушнір, жовнір, номер, бузувір, щур, тенор, комунар, комісар, касир, актор, командир, бригадир, інспектор, директор, професор, тротуар, семінар, трактир, мадяр, кав'яр, футляр, таляр, фуляр, монтаньяр, Абеляр, Кастеляр, бакаляр, вахляр* (на **-яр** звичайно чужі слова).

2. До твердих речівників ніякого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать речівн. на **-го, -ко, -хо** . . ., тоб-то такі, як *бляго, яблуко, добро, гніздо, залізо, плесо, депо* й ін. **Тверді речів. ніяк. р.**

3. До твердих речівників жіноч. роду (див. § 22 I відм. 1 гр.) належать речівн. на **-га, -ка, -ха . . .**, тоб-то такі, як *смуга, штука, задуха, дзиґа, тюрма, ступа, графа, журба, громада, погроза, кукурудза, каруца* (**-дза, -ца** тільки в словах з чужих мов) й ін. **Тверді речів. жін. р.**

4. До мішаної групи речівників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) належать: а) *біляр, вапняр, тесляр, фігляр, смоляр, голяр, вугляр, маляр, муляр, повістяр, газетяр, бараняр, повстяр, воляр, сідляр* та ін. (звичайно назви професій на **-яр**). Пор. § 23₇. **Мішані речів. чол. р.**

Примітка. Речівники на **-яр** цієї групи з наголосом не на закінченні звичайно мають **-ові, -ом** (а не -еві, -ем): *столярові, муляром* і т. ін.

б) усі на **-ж, -ч, -ш, -щ, -дж**: *сторож, слухач, товариш* . . .

5. До мішаної групи речівників ніякого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) належать всі речівники на **-же, -че, -ще**: *ложе, вече, прізвище* . . . **Мішані речів. ніяк. р.**

6. До мішаної групи речівників жіночого роду (див. § 22 I відм. 2 гр.) відносяться всі речівники (також і чоловічого роду) на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа**: *мережа, бруча, пороша, гуща, гінджа, міхоноша* . . . **Мішані речів. жін. р.**

7. До м'яких речівників чоловічого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать речівники на **-дь, -зь, -ль** . . ., тоб-то такі, як *лебідь, колодязь, учитель, кремінь, карась, зять, їздець, грудзь, рій, Івасьо* й ін., а також на **-р** (головним чином з наростками **-ар, -ир**): *вівчар, байкар, господар, інвентар, вівтар,* **М'які речів. чол. р.**

бляха́р, віспа́р, лі́мар, воротáр, чоботáр, димáр, бóндар, каламáр, пролетáр, секретáр, цвíнтар, цар, кобзáр, багатíр, проводíр, поводíр, гузíр, бобíр, упíр і т. ін. Пор. § 23₄.

М'які речів. ніяк. р.

8. До м'яких речівників ніякого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать: а) всі на **-ре, -ле, -це** (перша підгрупа), як от *гóре, сéрце* й ін., та б) ті на **-я**, що відмінюються без наростків **-ят-, -ат-, -ен-** і здебільшого мають перед закінченням подвоєний приголосний: *обíддя, галúззя, весíлля, писáння, волóсся, вíйя* (цеб-то вíййа), *збíжжя, облúччя, піддáшшя, підзáмчя, розтóржя, рíщя, лúстя, вíстря, пíр'я, дуб'я, струп'я, безóм'я, здоров'я* і т. ін.*); також *сім'я, тім'я, вим'я, пóлум'я, плéм'я.*

М'які речів. жін. р.

9. До м'яких речівників жіночого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать речівники на **-ря, -дя, -зя** . . ., тоб-то такі, як *бýря, Вівдя, вóля, легéня, матýся, стáття, робітнúця, Гáндзя, надíя, сім'я* . . .; також і чоловічого роду такі, як *суддя́, тéсля.*

Речів. ніяк. р. з наростками -ят-, -ат-, -ен-

10. До речівників ніякого роду II відміни (див. § 22) належать:

а) Назви малих істот і речей, як *теля́, козеня́, гуся́, вуття́, качá, каченя́, курчá, лошá, вовченя́, дитинчá, дівчá, горщá, коліщá, горня́* (не плутати з речівниками ніякого роду, зазначеними під 8б);

б) *ім'я́* (з наростком **-ен-**).

Речів. жін. р. на приголосний

11. До речівників жіночого роду з приголосним на кінці (див. § 22 III відм.) належать такі, як *пóдорож, ніч, рóзкіш, нéхворощ, кров, твар, мóлодь, пáморозь, сіль, тінь, вісь, вість, міць.* Так само відмінюється й *мáти.*

КЛИЧНА ФОРМА

§ **24.** У кличній формі речівники однини мають закінчення **-у, -ю, -о, -е (-є).**

-у

1. **-у** мають речівники чоловічого роду:

а) Доволі послідовно ті, що мають наросток **-ко, -ик, -ук, -ок:** *бáтьку, голýбчику, ковальчýку, сúнку, кóничку, конúчéньку* . . .

*) За те, щоб писати в цій підгрупі не **я**, а **є** (*обíдде* . . .) з 24 членів Комісії стояли 3 категорично (Є. Касяненко, В. Дем'янчук і М. Яловий) та 2 ще не категорично, тоб-то й за **є** і за **я** (А. Кримський та В. Ганцов).

б) Доволі послідовно з закінченням **-ж, -ч, -ш**: *му́жу, пого́ничу, това́ришу* . . .

в) Окремі речівники тверді: *до́ду, та́ту, си́ну, сва́ту.*

2. **-ю** мають речівники: **-ю**

а) Чоловічого роду м'які, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. § 22 І відм. 3 група): *кобза́рю, ведме́дю, ме́сяцю, кня́зю, кова́лю, ко́ню, Іва́сю, зя́тю, кра́ю* . . .

б) Жіночого роду м'які (див. § 22 І відм. 3 гр.) пестливі: *до́ню, мату́сю, Гали́нцю, Мару́сю* (і *Мару́се*) . . .

3. **-о** мають усі без винятку тверді речівники на **-а** жіночого й чоловічого р. (див. § 22 І відм. 1 гр.): *Украї́но, се́стро, Га́нно, гайдама́ко, бідола́хо* . . . **-о**

4. **-е** мають речівники: **-е (-є)**

а) Усі жіночого роду не тверді, тоб-то І відміни 2 й 3 групи. за винятком указаних під 2б, та з закінченням на приголосний (ІІІ відміна): *до́ле, зе́мле, вдовиці, Ка́тре, сме́рте, но́че, тва́ре* . . .

Але: *ма́ти*.

Після голосних **-є**: *Марі́є, збро́є* . . .

б) Ті чоловічого роду тверді, що не входять в 1а, 1в і 3: *со́коле, ли́се, го́лубе, моро́зе, гро́ме, Дні́пре, Па́вле, Пе́тре, во́вче, коза́че, чума́че, лу́же, ля́ше, па́рубче, воя́че* (від *во́як*), *громадя́нине, наро́де*. . .

5. Речівники чоловічого роду на **-ець** мають то закінчення **-е**, то **-ю**: **-е, -ю (-у)** *моло́дче, кра́вче, же́нче, хло́пче* (і *хло́пцю*), *ні́мче* (і *ні́мцю*), *за́йче* (і *за́йцю*), *удівцю́, злочи́нцю, курцю́, перемо́жцю* . . .

То **-е**, то **-у** мають і речівн. чолов. р. на **-р** мішаної групи (див. § 22 І відм. 2 група): *тесля́ре* і *тесля́ру* і т. ін.

6. Речівники ніякого роду в кличній формі не мають окремого закінчення. **Ніякий рід**

Примітка. Лише зрідка речівники ніякого роду з наростком **-к-** приймають у кличній формі закінчення **-у** під впливом подібних речівників чоловічого роду: *„Ой сонечку-батечку, догоди, догоди“.*

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 25. В родовому відмінку однини речівники мають закінчення **-а (-я), -у (-ю), -и (-яти, -ати, -ени), -і (-ї).**

-А (-Я) 1. **-а (-я)** мають:

а) Усі без винятку речівники ніякого роду I відміни (див. § 22) — **-а** 1-ї й 2-ї групи, **-я** — 3-ї: *з села́, до ячменю́ща, з по́ля, лиця́, роздорі́жжя, кло́ччя, підза́мчя* . . .

б) Речівники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в назив. відмін. голосними): **-а** 1-ї й 2-ї групи, а **-я** — 3-ї (див. § 22), коли вони означують точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., живі істоти: *без бра́та, до хло́пця, з лиході́я, від коня́, проти со́кола, мете́лика* . . .; предмети: *коло плу́га, без но́са, з па́льця, до олівця́, димаря́, гвинта́* . . .; певні міри: *з га́рця, до пу́да, без карбо́ванця, аршина́, ме́тра, гра́ма, сі́чня, листопа́да, вівті́рка, ти́жня, мі́сяця* . . .

-У (-Ю) 2. **-у (-ю)** мають речівники чоловічого роду, коли вони означують поняття гуртові, масові або абстрактні, як от родові, збірні; ті, що означують одноманітну масу, середовище: *без ма́ку, з молочаю́, до пе́рцю, від часнику́, проти наро́ду, пролетаріяту, мі́ру, база́ру, бо́ру, все́світу, піску́, сні́гу, гно́ю, ме́ду, ква́су, льо́ду, тума́ну, цу́кру, тютюну́, ячме́ню, по́пелу, вогню́, дьо́гтю, льо́ну, жи́ру, горо́ху, кі́сню (кі́сень), во́дню (во́день)* . . .; безформні явища природи: *з ві́хру, від гро́му, до дощу́, без моро́зу, проти ві́тру, гра́ду, жа́ру* . . ., чинність, враження, душевний стан: *до почи́ну, без розбо́ю, від да́ру, з бо́лю, жа́лю, плачу́, ре́готу, гні́ву, стра́ху, сміху, ля́ку, су́му, до́тепу, за́паху, за́ходу, кло́поту* . . .; взагалі поняття розумові, в тім числі установи, особливо чужомовного походження: *без по́ступу, до по́буту, від ста́ну, проти по́ділу, звича́ю, уря́ду, за́кладу, а́кту, фа́кту, сти́лю, ку́рсу, імперіяліз́му, комісаріяту, університе́ту, колекти́ву, шта́бу, архі́ву, декре́ту*; також штучні слова (скорочення), як *до лікнепу* («ліквідації неписьменности») *з Раднаркому* («Ради Народніх Комісарів»), *від Комунгоспу* («Комунального господарства»), *коло Наркомосу* («Народн. Комісаріяту Освіти»).

-А (-Я) — -У (-Ю) 3. **-а (-я)** або **-у (-ю)** вживається в тих самих речівниках чоловічого роду, коли вони мають і значіння 1б і значіння 2: *нема́*

ка́мени (= однієї каменюки) — *нема́ ка́меню* (= будівельного матеріялу), *без листа́* (= одного листка) — *без ли́сту* (= листя), *з зві́ра* (= вовка, лисиці . . .) — *з зві́ру* (= звір'я), *без жо́лудя* (= одного плода) — *без жо́лудю* (= жолуддя), *без па́пера* (= «справи» в канцеляр. значінні) — *без папе́ру* (= матеріялу до писання . . .), *від моро́зу* — *від Моро́за* (прізвище).

Підвести геть усі інші речівники чоловічого роду під норми що до **-а** (**-я**) чи **-у** (**-ю**) в родовому відм. однини неможливо. Так, напр., від таких назов часу, як *рік, вік, ра́нок,* родовий відм. *ро́ку, ві́ку, ра́нку*, але *ве́чір — ве́чора*.

Так само від речівників-назов місцевостей, країв, річок, міст то-що родовий однини вживається то з **-у**, **-ю** (далеко частіше), то з **-а** (**-я**): *з сте́пу, коло ли́су, без лу́гу, до горо́ду, край ста́ву, проти са́ду, майда́ну, я́ру, сли́ду, Сиби́ру, Туркеста́ну, Кавка́зу, Кри́му, До́ну, Ура́лу, Берли́ну, Ло́ндону, Пари́жу, Ри́му, Нью-Йо́рку, Херсо́ну, Жито́миру, Конотопу*, але *коло бе́рега, до кряжа́, біля горба́, з Ха́ркова, Черні́гова* (міста на **-ів** тільки так), *Остра́, Кам'янця, Переми́шля, Ві́дня*. Здрібнілі ж звичайно тільки з **-а** (**-я**): *з яра́, до ліска́, біля ставо́чка, горо́дця, Дінця́* (як з **-а** й усі з закінченням ніякого роду **-о** в називному відмінку: *Дніпро́ — з Дніпра́*).

Зрідка є й винятки з вищенакреслених правил, напр., завжди *без хлі́ба, вівса́*, наперекір прав. 2.

Декотрі ж уживаються в обох формах: *без стида́ — без сті́ду, без сорома́ — без со́рому, до моста́ — до мо́сту, з двора́ — з дво́ру*.

4. **-и** мають: **-и**

а) Усі речівники жіночого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.): *коло води́, без кни́жки* . . .

б) Усі речівники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *з ра́дости, без по́дорожи, до но́чи, від ро́зкоши, кро́ви, тва́ри, мо́лоди, па́морози, со́ли, ті́ни, Ро́си, арті́ли, мора́ли, ма́тери* . . .

в) Усі речівники ніякого роду з наростками **-ят-** (після **ж**, **ч**, **ш**, **щ** **-ат-**), **-ен-** (див. § 22 II відміна): *до теля́ти, горща́ти*. . . і слово *і́мени*.

-І (-Ї) 5. **-і** мають усі речівники жіночого роду м'які та мішані на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа** (див. § 22 І відм. 3 і 2 групи): *без до́лі, бу́рі, лиси́ці, са́жі, поро́ші, кру́чі, гу́щі* . . .

Після голосних **-ї**: *без наді́ї, Марі́ї* . . .

Що до чергування **о — і, е — і** (*Харків — Харкова, камінь — каменя* то-що), то див. § 7.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ **26**. В давальному відмінку однини речівники мають закінчення **-ові** (**-еві, -єві**), **-у** (**-ю**), **-і** (**-ї, -яті, -аті, -ені**).

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) 1. **-ові** (**-еві**, після голосних **-єві**) мають:

а) Майже всі речівники чоловічого роду (див. далі) — **-ові** І відм. 1 групи, **-еві** І відміни 2 і 3 групи (див. § 22): *бра́тові, ду́бові, Миха́йлові, повістяре́ві**), *сто́рожеві, слухаче́ві, това́ришеві, куще́ві, косаре́ві, ведме́деві, учи́телеві, го́стеві, хло́пцеві, ро́єві, курі́єві* . . .

б) Зрідка речівники ніякого роду І відміни, головним чином назви живих істот на **-ко**: *ягня́ткові, теля́ткові, дитя́ткові, немовля́ткові* . . ., навіть *ли́хові, ві́йськові, свя́тові, се́рцеві, со́нцеві* . . .

-У (-Ю) 2. **-у** (**-ю**) мають:

а) Майже всі речівники ніякого роду І відміни — **-у** 1 і 2 групи, **-ю** 3 (див. § 22): *де́реву, гнізду́, селу́, сто́впищу, лицю́, обли́ччю, підза́мчю, зна́нню* . . . (порівн. 1б).

б) Усі речівники чоловічого роду з закінченням **-ів** (**-їв**), **-ов** у називн. відмінку: *Львів — Льво́ву, Млі́їв — Млі́єву, Драгома́нів — Драгома́нову, Воробйо́в — Воробйо́ву, Ковалі́в — Ковале́ву, Стеблі́в — Стебле́ву, Чугу́єву, о́строву, боли́голову* . . .

Рідше це закінчення буває в речівниках, зазначених під 1а.

-І (-ЯТІ, -АТІ, -ЕНІ) 3. **-і** (**-ї**) мають:

а) Усі речівники жіночого роду (усіх відмін і груп), як також і чоловічого на **-а, -я**: *сестрі́, жі́нці, дочці́, свекру́сі, нозі́, ґирли́зі, огоро́жі, гу́щі, Мару́сі, молоди́ці, но́чі, ро́зкоші, кро́ві,*

---

*) Див. § 23а Примітка.

твáрі, мíді, пóвісті, сóлі, прúязні, бідолáсі, старшúні . . . Також *Мéкка — Мéцці* і т. ін.

Після голосних та ' -ї: *надíї, Марíї, шúї, сім'ї.*

б) Усі речівники ніякого роду з наростк. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**): *теля́ті, курчáті* . . . і в слові *íмені.*

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ **27.** У знахідному відмінку однини речівники мають закінчення **-а** (**-я**), **-у** (**-ю**).

1. **-а** (**-я**) мають усі речівники чоловічого роду на приголосний та **-о** (**-ьо**), коли вони означують живі істоти, а крім того можуть мати й інші речівники, означені в § 25$_{16}$: *за хлóпця, метéлика* . . ., *на дýба, за олівця́, карбóванця, плýга, каганця́* . . ., навіть *університéта, декрéта* й ін. **-А (-Я)**

2. **-у** (**-ю**) мають усі речівники жіночого й чоловічого роду на **-а** (**-я**): *на рáду, старшúну, суддю* . . . **-У (-Ю)**

Усі інші речівники (тоб-то всі ніякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми називного, але від слова «мати» знахідн. однини *мáтір.*

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ **28.** В орудному відмінку однини речівники мають закінчення **-ом** (**-ем, -єм**), **-ою** (**-ею, -єю**), **-ю, -ям** (**-ам**).

1. **-ом** мають усі речівники чоловічого роду тверді, крім тих, що кінчаються на **-а,** та всі речівники ніякого роду тверді, **-ем** (після голосних **-єм**) усі мішані й м'які речівники чоловічого й ніякого роду, крім тих, що кінчаються на **-а** й **-я** (див. § 22 І відміна): *над стéпом, під тягарóм, за базáром, перед бакалáром, селóм, повістярéм**), *товáришем, бичéм, бóндарем, кобзарéм, гóстем, хлóпцем, конéм, стóвпищем, вíчем, лицéм, татунéм, пóлем, крáєм, курíєм* . . . **-ОМ (-ЕМ, -ЄМ)**

2. **-ою** мають усі речівники жіночого й чоловічого роду тверді, **-ею** (після голосних **-єю**) всі м'які й мішані речівники жіночого й **-ОЮ (-ЕЮ -ЄЮ)**

*) Див. § 23$_{4a}$ Примітка.

чоловічого роду на **-а** та **-я** (див. § 22 I відміна): *з сестрóю, перед комóрою, над міхонóшею, за душéю, під крýчею, гýщею, їжею, землéю, дóлею, Вíвдею, пíснею, колотнéю, суддéю, статтéю, ріллéю, революцією, Марíєю, збрóєю* . . .

Не плутати з прикметниками: *під сúньою, над свíжою* . . ., а також не скорочувати **-ою** (**-ею**, **-єю**) в -ой (-ей, -єй), див. § 38₄ Примітка 1 й 2.

-ю 3. **-ю** мають усі речівники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *над мóлоддю, пáмороззю, сíллю, тíнню, Рóссю, пáпороттю, мíццю, глибочíнню, смéртю, пóвістю, крóв'ю, твáр'ю, мáтір'ю, пóдорожжю, нíччю, рóзкішшю, нéхворощю, хáрчю, жóвчю* . . .

Що до **і** й **о** в таких випадках, як *пóвістю, пáмороззю* . . ., то див. § 7₁д, 2в.

-ям (-ам) 4. **-ям** мають усі речівники ніякого роду на **-я**, тоб-то як I відміни м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.), так і II відміни (див. § 22 II відм.) не після **ж**, **ч**, **ш**, **щ**: *з бадúллям, за безлáддям, над галýззям, за смíттям, перед волóссям, дуб'ям, пíр'ям, лушпáйям, підзáмчям, розтóржям, телям, голуб'ям, горобеням, ім'ям* (рідко *íменем*).

Після **ж**, **ч**, **ш**, **щ** **-ам**: *з ведмежáм, над курчáм, перед лошáм, горщáм* і т. ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ **29.** В місцевому відмінку однини речівники мають закінчення **-і** (**-ї**), **-у** (**-ю**), **-ові** (**-еві**, **-єві**).

-і (-ї) 1. **-і** (після голосних та ' -ї) мають:

а) Усі речівники жіночого роду, а також чоловічого на **-а** та **-я**: *на водí, у руцí, на тíтці, по землí, при статтí, полúці, крýчі, мерéжі, надíї, збрóї, сім'ї, пóдорожі, пéчі, крóві, твáрі, мíді, пóвісті, мáтері, бідолáсі, міхонóші, суддí* . . .

Примітка. В прислівниках, витворених з речівників жіночого роду на приголосний, задержується старе закінчення **-и** місцевого відмінку: *почáсти, восенú* або *увосенú* (порівн. по *óсені*).

б) Усі речівники ніякого роду з наростком **-ят-** (після **ж**, **ч**, **ш**, **щ** **-ат-** — див. § 22 II відміна): *на теля́ті, горща́ті* . . ., також у слові *і́мені*.

в) Речівники чоловічого роду, переважно ті, що без нарости́ків: *у байра́ці, на язи́ці, при сто́лі, на поро́зі, в ду́сі, лу́зі, на по́версі, кожу́сі, горо́сі, бе́резі, мі́сяці, коні́, зу́бі, хре́сті, коті́, во́зі, о́бразі, до́мі, ду́бі, чо́боті, ро́ці, хлі́бі, гри́ньті, сві́ті, стовпі́, листі́, хвості́, пні, дні, сні, ло́бі, ро́ті, това́риші, па́льці, ре́готі, нали́гачі, молочаї́, тра́вні, зло́чинні, камінці́, ка́мені* . . . (див. іще 4).

г) Речівники ніякого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) без наростка **-к-**: *на селі́, у гнізді́, при я́блуці, в о́ці, молоці́, ву́сі, сло́ві, письмі́, чолі́, боло́ті, полотні́, в пальті́, у бюрі́, зо́лоті, добрі́, ма́слі, ві́кні, багні́, дні, па́ливі, заступи́лні, товари́ствi* . . ., а також речівники ніякого роду мішані та м'які (див. § 22 I відміна 2 й 3 гр.), особливо під наголосом: *на лиці́, у я̀йці́, при кільці́, в де́нці́, плечі́, житті́, сми́тті́, гіллі́, гру́дді* . . ., також: *на со́нці́, у мо́рі, в по́лі, го́рі, се́рці, віко́нці, сто́впищі, згарищі, станови́щі, в питáнні, у збі́жжі, роздорі́жжі, картопли́нні, прокля́ттi, обли́ччі, в лушпи́ні, у пір'ї, розто́ржі* . . . (див. іще 3).

2. а) **-у** мають переважно речівники тверді чоловічого й ніякого роду з наростком **-к-** (**-ик**, **-ок**, **-ак**, **-ко** . . .): *на ко́нику, при гві́здку, у мішку́, ба́теньку, в будинку, на ри́нку, бідаку́, пуче́чку, до́щику, ставку́, грабу́нку, жовтку́, у ві́йську, на лі́жку, у вічку́, місте́чку, се́рденьку, горща́тку, я́чку, видо́виську* . . ., а також і деякі інші реч. чоловічого роду тверді: *на воску́, в соку́, на снігу́, по моху́, у міху́, в полку́, слі́ду́, бору́, меду́, степу́, току́, шляху́, яру́, льоду́, знаку́* . . . -у (-ю)

3. То **-у** (**-ю**), то **-і** (після голосних **-ї**) мають деякі речівники чоловічого роду: *на роду́ — на ро́ді, в лісу́ — в лі́сі, в гаю́ — в га́ї, у саду́ — у са́ді, у склепу́ — в скле́пі, на ставу́ — на ста́ві, на торгу́ — на то́рзі, в бору́ — в бо́рі, в капшуку́ — в капшуці́, в по́тягу — в по́тязі, на козаку́ — на козаці́, на чумаку́ — на чумаці́, на това́ришу — на това́риші, на школяру́ — на школярі́, на косарю́ — на косарі́* (див. іще 4) -у (-ю) — -і (-ї)

Також речівники ніякого роду I відміни мішані й м'які (див. § 22) з наголосом не на закінченні вживаються то з закінченням **-і** (-ї), то з закінченням **-ю** (**-у**): *на со́нці — на со́нцю, у мо́рі — у мо́рю, на по́лі — на по́лю, при го́рі — при го́рю, на се́рці — на се́рцю, у сто́впищі — у сто́впищу, на ві́чі — на ві́чу, в пита́нні — в пита́нню, у збі́жжі — у збі́жжю, в роздорі́жжі — в роздорі́жжю, на обли́ччі — на обли́ччю* (див. іще 1г).

Особливо часто вживається закінчення **-у** (**-ю**) після прийменника **по**: *по Дніпру́, по дну, по сло́ву, по кожу́ху, по олівцю́, по я́блуку* . . .

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) 4. **-ові** (**-еві**, після голосних **-єві**) мають речівники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно в назвах живих істот: *на ба́тькові, при ко́никові, на бра́тові, на това́ришеві, во́вкові, кобзаре́ві, Корні́єві, у ру́хові* . . .

Навіть речівники ніякого роду з наростком **-к-** можуть приймати це закінчення: *на теля́ткові, при дитя́ткові* і т. ін.

МНОЖИНА

НАЗИВНИЙ ВІДМІНОК (= КЛИЧНА ФОРМА)

§ **30.** У називному відмінку множини речівники мають закінчення **-и**. **-і** (-ї), **-а** (**-я**).

-И 1. **-и** мають:

а) Усі речівники чоловічого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) за винятком кількох слів (див. 3б): *ро́ги, береги́, вовки́, городи́, холоди́, міхи́, ліси́, голоси́, руко́писи, по́лози, громадя́ни, селя́ни* *), *тата́ри, цига́ни, болга́ри, се́рби, брати́, листи́, коли́, клини́, сини́, куми́, чорти́, пала́ци, голуби́, сусі́ди, батьки́, старости́, міня́йли, осоко́ри, хутори́, інспекто́ри́, професо́ри́, коміса́ри, зві́ри, майстри́, кушні́ри, тягари́, комари́, база́ри, хабари́, номери́, тенори́, футля́ри, жовні́ри* . . .

---

*) За те, щоб писати *селяне . . . люде*, голосувало на 2 пленумі з 24 член. 5 душ (В. Ганцов, С. Єфремів, Є. Касяненко, А. Річицький і М. Яловий).

б) Усі речівники жіночого роду тверді (див § 22 І відміна 1 гр.): *но́ги, ру́ки, се́стри, бро́ви, хати́* ...

в) Речівники, що вживаються тільки у множині: *лю́ди, окуля́ри, шарава́ри, штани́, ку́ри, гу́си, ді́ти, сі́ни, са́ни, баля́си, гру́ди, же́бри, за́шпори, ма́ндри* й інші, при чім **-и** завжди після **-к, -г, -х, -ин, -їн, -б, -в, -м** *(ві́жки, обста́вини, збо́їни . . .).*

2. **-і** (після голосних та ' **-ї**) мають: -і (-ї)

а) Усі речівники чоловічого роду не тверді, тоб-то І відміни 2 і 3 гр. (див. § 22): *коваля́, ведме́ді, ячме́ні, зяті́, хло́пці, місяці́, гаї́, солов'ї́, проводирі́, лікарі́, ножі́, орачі́, кущі́, міхоно́ші, столярі́, теслярі́, школярі́, дігтярі́* ...

Крім того, *хазя́їн — хазяї́* і *хазя́їни́* (у різних значіннях), *дру́г — дру́зі* і *дру́ги.*

б) Усі речівники жіночого роду не тверді (див. § 22 І відміна 2 і 3 гр.) та жіночого роду на приголосний (ІІІ відміна): *бу́рі, ди́ні, молоди́ці, ши́ї, сі́м'ї, кру́чі, ду́ші, рогожі́, бу́чі, но́чі, по́дорожі, ро́зкоші, тва́рі, ті́ні, по́статі, по́вісті, ві́сті, о́сі* ...

в) Речівники, що вживаються тільки у множині: *две́рі, драглі́, граблі́, коно́плі, на́кожні, о́сті* ..., при чім **-і** завжди після **-ц, -ж, -ч, -ш, -щ, -дж**, а **-ї** після голосного *(манівці́, но́жиці, стогначі́, го́рдощі, хи́трощі, дрі́жджі, помі́ї . . .).*

г) Два слова ніякого роду: *о́чі (о́ко), пле́чі (плече́).*

Увага. З числівниками *два, оби́два, три* й *чоти́ри* речівники чоловічого роду мають закінчення називного множини (а не родового), цеб-то **-и, -і** (-ї), а не -а, -я: *два сини, три брати, оби́два стовпи, чоти́ри вчителі́, голуби, товариші́, школярі́, гаї* ...

Речівники жіночого роду тверді (див. § 22 І відміна 1 гр.) з числівниками *дві, оби́дві, три, чоти́ри* можуть мати закінчення **-і** (як м'які), при чім **г, к, х** перед **-і** змінюється на **з, ц, с**. обов'язково з таким наголосом, як у родовому відмінку однини того слова: *дві кни́зі, три вербі́, ха́ті, руці́, три кві́тці, пі́сні, чоти́ри норі́* і т. ін.

Але замість таких форм твердих речівників жіночого роду звичайно уживаються форми з **-и**, особливо після **г. к. х**: *дві кві́тки, три руки́, кни́ги, чоти́ри бо́чки . . .*

Прикметники в таких словосполученнях уживаються у формах називн. відмінку множини: *два високі́ дуби, три крайні́ хати* і т. ін.

-А, (-Я) 3. а) **-а** мають усі речівники ніякого роду не м'які, тоб-то тверді, мішані та з наростк. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**), також поодинокі з **-ен-, -ес-** (див. § 22 I і II відміни): *гні́зда, я́блука, теля́тка, дере́ва, слове́чка, пе́ра, кри́ла, чо́ла, стреме́на, ві́ча, ло́жа, сто́впища, ягня́та, лоша́та, іме́на, небеса́* . . .

б) **-а** мають кільки речівників чоловічого роду: *ву́са* (також *ву́си*), *рука́ва* (і *рукаві́*), *ґрунта́* (і *ґрунти́*), *ві́вса* (і *вівси́*), *хліба́* (*хлібу́* з іншим значінням).

в) **-а** мають деякі речівники, що вживаються тільки у множині: *ви́ла, я́сла, я́сна, воро́та, гу́сла, ле́щата, две́рчата.*

г) **-я** мають усі речівники ніякого роду м'які (див. § 22 I відміна 3 гр.): *поля́, кри́льця, серця́, оповіда́ння, пита́ння, подві́р'я, прислі́в'я, обли́ччя, піддашшя, підзамчя* . . ., як і деякі, що вживаються тільки у множині: *ві́нця, дави́льця.*

Увага. Речівники ніякого роду тверді на **-о** (див. § 22 I відміна 1 гр.) при числівниках *дві, обі́дві, три, чоти́ри* іноді мають закінчення **-і** з таким наголосом, як у родовому відмінку однини: *дві відрі́, дві сло́ві, три я́блуці, чоти́ри вікні́* і т. ін., але звичайно *дво́є ві́дер, два відра́* . . .

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ **31.** У родовому відмінку множини речівники мають закінчення **-ів** (**-їв**), чистий пень (відсутність звукового закінчення), **-ей.**

-ІВ (-ЇВ) 1. **-ів** (після голосних та ' **-їв**) мають:

а) Майже всі речівники чоловічого роду (див. 2б): *з ро́ків, від берегі́в, до осоко́рів, проти звірів, без ярмарків, коло синів, кумів, степів, чортів, на́сипів, пі́дписів, літо́писів, школярів, товаришів, мечів, дощів, косарів, ковалів, князів,*

карасі́в, дні́в, ведме́дів, ступені́в, женці́в, зяті́в, гаї́в, краї́в, солов'ї́в... Також деякі речівн. чоловічого роду на **-а** (**-я**): *до старості́в, те́слів, су́ддів.*

б) Винятково речівники ніякого та жіночого роду: *без прислі́в'їв, подві́р'їв, во́лів* (від *во́ло*), *ба́гнів* (і *ба́гон*), *полі́в* (рідко *піль*), *морі́в, місці́в* (і *місць*), *обли́ччів* (і *обли́ч*), *роздорі́жжів* (і *роздорі́ж*), *сто́впищів* (і *сто́впищ*), *пита́ннів* (і *пита́нь*), *бабі́в, хаті́в* (і *хат*), *губі́в* (від *губа* = labium), *ро́зко́шів, по́дорожів, матері́в, статті́в* (і *статте́й*), *ві́дповідів* (і *ві́дповідей*), *тва́рів* (і *тва́рей*) (див. іще 3а),

в) Речівники, що вживаються тільки у множині:

α) всі на **-щі**: *ра́дощів, мо́лодощів, клі́щів* й под.;

β) ті, що конструкцією закінчення стоять поряд із речівниками чоловічого роду: *манівці́ — від манівці́в* (порівн. *хло́пці — хло́пців*), *гала́нців, майо́рців, микола́йців, Чернівці́в, Соро́чинців, Яківці́в, баглаї́в* (порівн. *гаї́ — гаї́в*), *драглі́в* та ін. (див. іще 2в);

γ) деякі інші: *без ба́йдиків, з бе́льбухів, по́зіхів, бе́бехів, викрута́сів, вихиля́сів, зальо́тів, ма́ндрів, дрі́жджів, но́шів, на́ймів, нари́тників, пачо́сів, обжи́нків, окуля́рів, о́хрестів, в'я́зів, схо́дів, штані́в, шарава́рів, граблі́в* (і *грабе́ль*).

Чистий пень (без закінчення)

2. Чистий пень мають:

а) Майже всі речівники ніякого роду (див. § 22 I й II відміна) та речівники жіночого роду на **-а**, **-я** (I відміна): *без слів, до дере́в, з гнізд, серць* (частіше *серде́ць*), *озі́р* (і *озе́р*), *я́блук, ві́кон, колі́с, кіл* (*ко́ло*), *воло́ко́н, поло́тен, джере́л, ві́дер, кі́лець, яє́ць, сіл* (*село́*), *ягня́т, ягня́ток, пита́нь, роздорі́ж* (див. 1б), *іме́н, небе́с* . . ., *до гір* (*гора́*), *без кіз, з панчі́х, проти бліх, від борі́н, сторі́н, дорі́г, бур* (*бу́ря*), *зада́ч, шкіл* (*шко́ла*), *рож, ріс* (*роса́*), *груш, барв, форм, книжо́к, дощо́к, свічо́к, чайо́к* (*ча́йка*), *копійо́к, со́со́н* (і *со́сен*), *мі́тел, во́єн* (*війна́*), *попі́вен, картопе́ль, со́те́нь, ку́хонь, ове́ць, церко́в, бу́ков, версто́в, дрохо́в, кро́ков, корого́в, відьо́м, земе́ль, пісе́нь.* (Див. іще § 7₁е, ₂аβ).

Також деякі речівники чоловічого роду на **-а**, **-я**: *коло старши́н, міхоно́ш, п'яни́ць.*

б) Речівники чоловічого роду:

а) з наростком **-ин** ув однині, але цілком послідовно тільки ті, що з наростком **-ан-** (**-ян-**) перед **-ин**: *без міща́н, до селя́н, з галича́н, проти заробітча́н, тата́р* (і *тата́рів*), але звичайно *болга́рів, воло́хів, се́рбів, хазя́їв* (і *хазяї́нів*);

β) поодинокі після числівників: *сім день* (і *днів*), *сто раз* (частіше *сто разів*), *пара чобіт, сім чоловік* і ін. (але *разів сто* . . .).

в) Речівники, що вживаються тільки у множині, особливо з ознаками ніякого й жіночого роду: *ле́щата — без ле́щат, вил, давилець, ві́нець, ко́зел, я́сел, я́сен, ворі́т, обста́вин, запро́син, збо́їн, вечерни́ць, но́жиць, помий, конопе́ль, ві́сівок, гін* (і *го́нів*), *ві́жок, но́чов, круп, Яс, Ате́н, Черка́с, Бендер, Карпа́т, Лубе́нь.*

-ей 3. **-ей** мають:

а) Майже всі речівники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *з ночей, біля печей, від вісте́й, тіней, косте́й, рече́й* . . ., але *ро́зко́шів, по́дорожів* і деякі інші (див. 1б).

б) З речівників чоловічого роду тільки: *ко́ней, гро́шей, гостей;* жіночого на **-а, -я**: *свине́й, мише́й, во́шей;* ніякого: *оче́й, плече́й* (і *пліч*).

в) Речівники, що вживаються тільки у множині: *груде́й, двере́й, діте́й, люде́й, куре́й, гусе́й, сіне́й, сане́й.*

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

-ам (-ям) **§ 32.** Усі речівники всіх родів і відмін у давальному відмінку множини мають закінчення **-ам** або **-ям.**

Закінчення **-ям** приймають усі речівники м'які та жіночого роду на приголосний **-р, -дь, -зь, -ль, -нь, -сь, -ть**; усі інші — **-ам**

(див. § 22): *чоловіка́м, школяра́м, ту́чам, гно́їщам, ягня́там, ноча́м* . . ., але *коваля́м, косаря́м, ті́ням, тва́рям, обли́ччям, підза́мчям* . . .

Ті речівники, що вживаються тільки в множині, приймають **-ам**, коли в називному відмінку мають тверде закінчення (**-и**, **-а**), **-ям**, коли м'яке (**-і**, **-ї**, **-я**). Але після (неподвоєних) **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, як і завжди, буде **-а**, а не **-я**: *го́рдощі — го́рдощам* і т. ін. Винятки: *лю́дям, шта́ням, ку́рям, гу́сям, ді́тям, сі́ням, са́ням, гру́дям.*

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ **33.** У знахідному відмінку множини речівники вживаються або в формі = називному множ., або = родовому множини: *по ко́ні, за теля́та, про гу́си, коро́ви, воли́, сви́ні, мете́лики, на ковалі́в, про госте́й, за молоди́ць* (і *молоди́ці*) і т. ін.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ **34.** В орудному відмінку множини речівники мають закінчення **-ами** (**-ями**), **-ми**, **-има.**

1. **-ами** і **-ями** мають майже всі речівники всіх родів у тих самих випадках, що й у давальному множини (див. § 32): *перед чоловіка́ми, школяра́ми, бу́чами, гно́їщами, ягня́тами, ноча́ми, коваля́ми, косаря́ми, ті́нями, обли́ччями, тва́рями, підза́мчями* . . . **-АМИ (-ЯМИ)**

2. **-ми** після приголосних (поруч звичайних на **-ами**, **-ями**) мають лише поодинокі речівники: чоловічого роду, як от *з кі́ньми, перед гістьми́, грі́шми* (і *гроши́ма*), *чобітьми́, жолудьми́;* ніякого роду, як от *колі́ньми* (*колі́но* в значінні місця на нозі), *крильми́* (*крило́* у птиці), *дівча́тьми;* жіночого роду: *свиньми́.* Також деякі, що вживаються лише у множині: *під грудьми́* (і *груди́ма*), *перед ворітьми́, двермú* (і *двери́ма*), *сі́ньми, курми́, гусьми́, ді́тьми, людьми́, саньми́* і деякі інші. **-МИ**

3. **-има** вживається в словах *очи́ма, плечи́ма, уши́ма* (і *ву́хами*) — див. іще 2. **-ИМА**

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 35. У місцевому відмінку множини **-ах**, **-ях** в тих самих випадках, що **-ам**, **-ям** у давальному множини: *на чоловіка́х, на школяра́х, обли́ччях, лю́дях* і т. ін.

Прикметник

§ 36. Звукові закінчення твердих і м'яких прикметників ув українській мові майже нічим не розрізняються, і найхарактернішою ознакою поміж ними виступає приголосний перед закінченням: у твердих він твердий, у м'яких — м'який, при чім, як видно вже з таблиці, м'які прикметники обмежені майже одним приголосним **н** (перед закінченням). Характерною ж ознакою закінчень м'яких прикметників супроти твердих є **і** відповідно до **и** твердих.

Таблиця відмін і зразки відмінювання

Тверда відміна			М'яка відміна		
Чолов. р.	Ніякого р.	Жіноч. р.	Чолов. р.	Ніякого р.	Жіноч. р.
г-ий к х ж ч ш щ б п в м р ц д с з л т н	**-е**	**-а**	(с)-ій(-їй) (з) (л) (т) н (й)	**-є**	**-я**

Зразки відмінювання

Однина

Назив. (Кл. ф.)	гарн-**ий**	гарн-**е**	гарн-**а**	син-**ій**	син-**є**	син-**я**
Род.	гарн-**ого**	гарн-**ого**	гарн-**ої**	син-**ього**	син-**ього**	син-**ьої**
Дав.	гарн-**ому**	гарн-**ому**	гарн-**ій**	син-**ьому**	син-**ьому**	син-**ій**
Знах.	=Наз. або Род.	гарн-**е**	гарн-**у**	= Наз. або Род.	син-**є**	син-**ю**
Оруд.	гарн-**им**	гарн-**им**	гарн-**ою**	син-**ім**	син-**ім**	син-**ьою**
Місц.	гарн-**ому, -ім**	гарн-**ому, -ім**	гарн-**ій**	син-**ьому, -ім**	син-**ьому, -ім**	син-**ій**

Множина

Наз.	гарн-**і**	син-**і**
Род.	гарн-**их**	син-**іх**
Дав.	гарн-**им**	син-**ім**
Оруд.	гарн-**ими**	син-**іми**
Місц.	гарн-**их**	син-**іх**

ОДНИНА

НАЗИВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді прикметники

§ 37. 1. До твердих прикметників, як видно з схеми (див. § 36), належать, між іншим, усі прикметники на **-гий**, **-кий**, **-хий**, **-чий**, **-жий**, **-ший**, **-щий**, **-ций**: *тугі́й, гірки́й, глухи́й, теля́чий, старі́ший, гбжий, тяму́щий, ку́ций* . . .

До твердих належать і прикметники без звичайного для чоловічого роду закінчення **-ий**:

а) з наростками **-ів** (після голосних та ' **-їв**) та **-ин** (після голосних та ' **-їн**): *Шевче́нків (Шевче́нкове, Шевче́нкова), шевці́в (шевце́ве, шевце́ва), Палі́їв (Палі́єве, Палі́єва), Квітчин (Квітчине, Квітчина), ня́нин (ня́нине, ня́нина), Марі́їн (Марі́їне, Марі́їна).*

б) *ви́нен, варт, гбден, ладе́н, готбв, пбвен, повино́н, пе́вен, рад,* займенники — *всяк, сам* (в поезії ще *вели́к, дрі́бен, ди́вен, жив, здорбв, мблод, не́мощен, неду́ж, стар, щасли́в, я́сен* і деякі інші).

Усі ці прикметники, вказані під б), вживаються поруч форм з закінченням **-ий** *(пбвний . . .)* без ніякої відмінности в значінні.

М'які прикметники

2. До м'яких прикметників належать майже виключно прикметники на **-ній** після приголосного. Група ця невелика й не стала. До м'яких відносяться: *безбо́дній, брате́рній, бра́тній, бу́дній, ве́рхній, вечі́рній, всесві́тній (досві́тній, цілосві́тній . . .), горбо́дній, да́вній, дорбо́жній (подорбо́жній . . .), доста́тній, дру́жній (подру́жній), жи́тній, забу́тній, за́дній, майбу́тній, за́хідній, ку́тній, лі́тній, ма́терній, могу́тній, надві́рній, ні́жній, нові́тній, обі́дній (пообі́дній), осі́нній, оста́нній, пере́дній, пі́зній, порбо́жній, пу́тній, ра́нній, сере́дній (посере́дній . . .), си́ній, спі́дній, сторбо́нній, сусі́дній, схі́дній, ха́тній, худбо́жній;* усі прислівникові на **-шній**, **-жній**: *вчора́шній, дома́шній, за́втрашній, туте́шній, бли́жній, спра́вжній, дбо́лішній, поздбо́жній* і т. ін., як і аналогичного творення — *прийде́шній, неді́лешній, сіне́шній . . .*, а також дуже рідко вживані: *ко́зій, о́рлій, пе́сій* (звичайно *ко́зячий, орля́чий . . .*), слово *тре́тій* і небагато інших*).

Особливу підгрупу м'яких становлять прикметники на **-їй** (після голосних): *безкра́їй, довгові́їй, короткошиї́й, бу́їй.*

3. Іноді, головним чином у поетичній мові, замість форм жіночого й ніякого роду на **-а** (**-я**), **-е** (**-є**) від неприсвійних прикметників уживаються старіші форми на **-ая** (**-яя**), **-ає** (**-єє**): *чо́рная хма́ра, да́вняя давнина́, чі́стеє по́ле, си́неє мо́ре* і т. ін.

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

§ 38. В інших (непрямих) відмінках однини прикметникові закінчення такі:

	чолов. р. й ніяк. р.	жіноч. р.
Родов. відм.	*-ого*	*-ої*
	-ього	*-ьої*
	-його	*-йої*

*) Але: *безбо́жний, безпора́дний, безробі́тний, вели́чний, відповідний, господа́рний, замо́жний, кні́жний, майсте́рний, мо́дний, нагі́рний, отру́тний, приро́дний, рі́дний (своєрі́дний, благоро́дний . . .), семирі́чний, тогобі́чний, тотбо́жний* . . . і багато інших, в тім числі всі на **-ний** *(забутни́й . . .).* Проте, деякі прикметники вживаються в обох варіантах, напр., *наро́дній* і *наро́дний.*

	чолов. й ніяк. р.	жіноч. р.
Давальн. відм.	*-ому*	*-ій*
	-ьому	*-ій*
	-йому	*-їй*
Знах. відм.	= Називн. або Родов.	*-у*
		-ю
		-ю
Орудн. відм.	*-им*	*-ою*
	-ім	*-ьою*
	-їм	*-йою*
Місцев. відм.	*-ому*, *-ім*	*-ій*
	-ьому, *-ім*	*-ій*
	-йому, *-їм*	*-їй*

Родовий відмінок

1. Приклади до родов. відм.: *до бі́лого, сі́нього, безкра́його (сте́пу, мо́ря), з бі́лої, сі́ньої, безкра́йої (хма́ри), Шевче́нкового, Шевче́нкової, ті́тчиного, ті́тчиної.*

Примітка. Закінчення прикметників жіночого роду **-ої** ніколи не скорочується в -ой.

Давальний відмінок

2. Приклади до давальн. відм.: *зрадів бі́лому, сі́ньому, безкра́йому (сте́повi, мо́рю), бі́лій, сі́ній, безкра́їй (хма́рі), Шевче́нковому, Шевче́нковій, ті́тчиному, ті́тчиній.*

Примітка. Закінчення прикметників жіночого роду **-ій** не скорочується в -і.

Знахідний відмінок

3. Приклади до знахідного відм.: *про бі́лого (ведме́дя), сі́ній, безкра́їй (степ), бі́ле, сі́не, безкра́е (мо́ре), бі́лу, сі́ню, безкра́ю (хма́ру), Шевче́нків, Шевче́нкового, Шевче́нкову, ті́тчин, ті́тчиного, ті́тчину.*

Примітка. Замість наведених форм прикметників жіноч. р. у знахід. відм. уживаються й форми на **-ую, -юю**: *бі́лую хма́ру* . . . — див. § 37₃.

Орудний відмінок

4. Приклади до орудного відм.: *з бі́лим, ті́хим, сі́нім, безкра́їм (сте́пом, мо́рем), бі́лою, свіжою, сі́ньою, безкра́йою (хма́рою), Шевче́нковим, Шевче́нковою, ті́тчиним, ті́тчиною.*

Примітка 1. Закінчення прикметників жіноч. р. **-ою** ніколи не скорочується в -ой, як і в речівниках: *бі́лою габбю* — див. § 28₂.

Примітка 2. Не плутати прикметникових закінчень жіноч. р. з речівниковими: *свіжою їжею, да́вньою пі́снею* . . . . — див. § 28₂.

Місцевий відмінок

5. Приклади до місцев. відм.: *на бі́лому* або *бі́лім*, *ти́хому* або *ти́хім*, *си́ньому* або *си́нім*, *безкра́йому* або *безкра́їм* (*степу́*, *мо́рі*), *бі́лій*, *си́ній*, *безкра́їй* (*хма́рі*), *Шевче́нковому* або *Шевче́нковім*, *Шевче́нковій*, *ті́тчиному* або *ті́тчинім*, *ті́тчиній*. Див. 2 Примітка.

МНОЖИНА

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

§ **39.** У множині прикметникові закінчення однакові для всіх родів:

Називн. відм.	*-і*
(= Клична форма)	*-і*
	-ї
Родов. відм.	*-их*
	-іх
	-їх
Давальн відм.	*-им*
	-ім
	-їм

Знахідн. відм. = Називн. або Родовому.

Орудн. відмін.	*-ими*
	-іми
	-їми
Місцев. відм.	*-их*
	-іх
	-їх

Називний відмінок

1. Приклади до називн. відм.: *бі́лі*, *ти́хі*, *си́ні*, *безкра́ї* (*степи́*, *моря́*, *хма́ри*), *Шевче́нкові*, *шевце́ві*, *ті́тчині*.

Примітка. Замість наведеного закінчення в називн. відмін. множини вживається й закінчення -ії (-її): *до́брії лю́ди*, *си́нії хма́ри* . . . — див. § 37₃. Про сполучення з числівниками **два, три** то-що див. § 30₂ Увага.

Родовий відмінок

2. Приклади до род. відм.: *до бі́лих*, *ти́хих*, *си́ніх*, *безкра́їх* (*степі́в*, *морі́в*, *хмар*), *Шевче́нкових*, *шевце́вих*, *ті́тчиних*.

3. Приклади до давальн. відм.: *зрадíв бíлим, тúхим, сúнім, безкрáїм (степáм, морям, хмáрам), Шевчéнковим, шевцéвим, тíтчиним.* **Давальний відмінок**

4. Приклади до знахід. відм.: *про бíлі (кóні, телята, качкí), тúхі, сúні, безкрáї (степí, моря, хмáри), дáвніх (людéй), Шевчéнкові, Шевчéнкових, тíтчині, тíтчиних.* **Знахідний відмінок**

5. Приклади до орудного відм.: *перед бíлими, тúхими, сúніми, безкрáїми (степáми, морями, хмáрами), Шевчéнковими, шевцéвими, тíтчиними.* **Орудний відмінок**

6. Приклади до місцев. відм.: *на бíлих, тúхих, сúніх, безкрáїх (степáх, моряx, хмáрах), Шевчéнкових, шевцéвих, тíтчиних.* **Місцевий відмінок**

Увага. Усі прикметникові речівники, як от *будівнíчий, лю́тий (мíсяць), подорóжній . . ., возовé, мостовé, прúдане . . .*, відмінюються як звичайні прикметники — *до будівнíчого, будівнíчі, з будівнíчими, без молодóї, з возовóго* і т. ін.

Що до власних імен (прізвищ та географичних назов) прикметникових, то див. §§ 78 та 81.

Займенник

§ 40. Особовий і зворотний займенник.

	Однина			Множина	
Наз. в.	*я*	*ти*		*ми*	*ви*
Род. в.	*мене́*	*тебе́*	*себе́*	*нас*	*вас*
Дав. в.	*мені́*	*тобí*	*собí*	*нам*	*вам*
Знах. в.	*мене́*	*тебе́*	*себе́*	*нас*	*вас*
Оруд. в.	*мно́ю*	*тобо́ю*	*собо́ю*	*на́ми*	*ва́ми*
Місц. в.	*на мені́*	*на тобí*	*на собí*	*на нас*	*на вас*
Наз. в.	*він воно́*		*вона́*	*вонí*	
Род. в.	*йогó (нього)*		*її (неї)*	*їх (них)*	
Дав. в.	*йому́*		*їй*	*їм*	
Знах. в.	*йогó (нього)*		*її (ню, неї)*	*їх (них)*	
Оруд. в.	*ним, їм*		*не́ю (є́ю)*	*німи́, їми*	
Місц. в.	*на ньо́му, нім, йо́му*		*на нiй, їй*	*на них, їх*	

Форми займенника 3-ї особи після прийменників уживаються з **н** (*до нього́, за не́ї, на ню . . .*), хоч можна й без **н** (*до йо́го, на йо́му . . .*). Лише в орудному відмінку можна вживати форми з **н** без прийменника: *ним, не́ю, ні́ми.*

§ 41. Присвійні займенники.

	Однина		Множина
Наз. в.	*мій моє́*	*моя́*	*мої́*
Род. в.	*мого́*	*мое́ї*	*мої́х*
Дав. в.	*мое́му*	*мої́й*	*мої́м*
Знах. в.	= Наз. або Род.	*мою́*	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*мої́м*	*мое́ю*	*мої́ми*
Місц. в.	*на мое́му, мої́м*	*на мої́й*	*на мої́х*

Так само відмінюються *твій, свій.*

§ 42. Вказівні займенники.

	Однина		Множина
Наз. в.	*той те*	*та*	*ті*
Род. в.	*того́*	*тіє́ї*	*тих*
Дав. в.	*тому́*	*тій*	*тим*
Знах. в.	= Наз. або Род.	*ту*	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*тим*	*тіє́ю*	*тими*
Місц. в.	*на то́му, тім*	*на тій*	*на тих*

Так само відмінюються *отой, таммто́й.*

Наз. в.	*цей це*	*ця*	*ці*
Род. в.	*цього́*	*цієї*	*цих*
Дав. в.	*цьому́*	*цій*	*цим*
Знах. в.	= Наз. або Род.	*цю*	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*цим*	*цією*	*цими*
Місц. в.	*на цьо́му, цім*	*на цій*	*на цих*

Так само відмінюються *оцéй* та рідше вживане *сей* (але звичайне у таких виразах, як *сього рóку, сю ніч, сéб-то* то-що).

§ 43. Питальні займенники.

Наз.	в.	*хто*	*що*
Род.	в.	*когó*	*чогó*
Дав.	в.	*комý*	*чомý*
Знах.	в.	*когó*	*що*
Оруд.	в.	*ким*	*чим*
Місц.	в.	*на кóму, на кім*	*на чóму, на чім*

		Однина		Множина
Наз.	в.	*чий чиє́*	*чия́*	*чиї́*
Род.	в.	*чийóго*	*чиє́ї*	*чиї́х*
Дав.	в.	*чиє́му*	*чиї́й*	*чиї́м*
Знах.	в.	= Наз. або Род.	*чию́*	= Наз. або Род.
Оруд.	в.	*чиї́м*	*чиє́ю*	*чиї́ми*
Місц.	в.	*на чиє́му, на чиї́м*	*на чиї́й*	*на чиї́х*

§ 44. Неозначені займенники.

		Однина		Множина
Наз.	в.	*увéсь (весь) усе*	*уся́*	*усí*
Род.	в.	*усьогó*	*усієї́*	*усíх*
Дав.	в.	*усьомý*	*усíй*	*усíм*
Знах.	в.	= Наз. або Род.	*усю́*	= Наз. або Род.
Оруд.	в.	*усíм*	*усією́*	*усíма́*
Місц.	в.	*на всьóму, на всíм*	*на всій*	*на всíх*

§ 45. Складні займенники.

Складні займенники відмінюються лише в основній частині:
Хтось — когóсь — комýсь — кимсь і *кíмось* . . .
Щось — чогóсь — чомýсь — чимсь і *чíмось* . . .
Чийсь — чийóгось — чиє́їсь — чиї́мсь і *чиї́мось* . . .
Котрíйсь — котрóгось — котрóмусь . . .
Дéхто — дéкого — дéкому — дé на кім і *на дéкім* . . .

Де́який — де́якої — де́яким — на де́яких і *де́ на яких...*
Ніхто́ — нікого́ — нікому́ — ні на кому́ і *на нікім...*
Ніякий — ніякого — ніякому — ні на якім і *на ніякім...*
Що-бу́дь — чого-бу́дь — чому-бу́дь — на чому-бу́дь...
Хто-не́будь — кого-не́будь — кому-не́будь...
Аби́-хто — аби́-кого — аби́-кому...
Аби́-який — аби́-якого — аби́-якій...
Що до розділки (-), то див. § 94.

Усі інші займенники: *наш, ваш, ко́жен, жа́ден (ко́жний, жа́дний), вся́кий, яки́й, котри́й, і́нший, іна́кший, все́нький, всіля́кий, са́мий, сам* відмінюються як прикметники, але від займенника *сам* називний відмінок множини *самі́* (а *самі́* від *са́мий*).

Примітка 1. Після всіх прийменників наголос переходить з останнього складу на перший у таких займенникових формах: *до ме́не, за те́бе, на се́бе, з йо́го, у не́ї, біля ко́го (ко́гось), від то́го, чо́го (чо́гось), цьо́го, усьо́го, на то́му, при цьо́му, ко́му (ко́мусь), чо́му (чо́мусь), всьо́му.*

Але коли такий займенник залежить не від прийменника, то й наголос не переходить: *до йо́го ха́ти* і т. ін.

Примітка 2. Замість форм *та, ту*, вживаються ще *та́я, ту́ю*. Про це, як також і про можливість *ті́ї, це́ї* . . ., див. § 37_3.

Примітка 3. Замість деяких з наведених форм займенників ув українському письменстві трапляються й інші, як рівнобіжні: а) *мойо́го, твойо́го, свойо́го (= мого́, твого́, свого́)*, б) *мойо́му, мойму́, мо́му, свойо́му... (= мо́єму...)*, в) *то́ї, ті́ї, те́ї, це́ї, ці́ї, усе́ї, усі́ї (= ті́єї, ці́єї, всі́єї)*, г) *то́ю, це́ю, все́ю (= ті́єю, ці́єю, всі́єю)*, ґ) *усі́ми (= всі́ма)*.

Числівник

§ 46. Відмінювання числівників.

Числівник *оди́н, одно́ (одне́), одна́* відмінюється так, як займенник *той, те, та* (див. § 42): *одного́, одні́єї...*

Примітка. Про рівнобіжні форми *одно́ї, одно́ю...* див. § 45 Примітка 3.

Інші відмінюються так:

Наз.	в.	*два дві*	*три*	*чоти́ри*
Род.	в.	*двох*	*трьох*	*чотирьо́х*
Дав.	в.	*двом*	*трьом*	*чотирьо́м*
Знах.	в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.

Оруд. в.	*двома́*	*трьома́*	*чотирма́*	
Місц. в.	*на двох*	*на трьох*	*на чотирьо́х*	
Наз. в.	*п'ять*	*шість*	*сім*	*ві́сім*
Род. в.	*п'ятьо́х*	*шістьо́х*	*сімо́х*	*вісьмо́х*
Дав. в.	*п'ятьо́м*	*шістьо́м*	*сімо́м*	*вісьмо́м*
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*п'ятьма́*	*шістьма́*	*сімома́*	*вісьмома́* або *вісьма́*
Місц. в.	*на п'ятьо́х*	*на шістьо́х*	*на сімо́х*	*на вісьмо́х*

Цілком так, як *п'ять* або *шість*, відмінюються числівники *дев'ять, десять, одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять, п'ятна́дцять, шістна́дцять, сімна́дцять, вісімна́дцять, дев'ятна́дцять, кількана́дцять, стона́дцять, два́дцять, три́дцять, п'ятдеся́т, шістдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т, дев'ятдеся́т, кількадеся́т,* але всі вони в родов., давальн., місц. відмін. іноді вживаються з закінченням (старішим) **-и**: *з п'ятьо́х душ — з п'яти́ душ, рад і двадцятьо́м карбо́ванцям — рад і двадцяти́ карбо́ванцям, шістдесятьо́х робітників — шістдесяти́ робітників* і т. ін.

Складні числівники для означення сотень — *двісті* (не «двіста»), *триста, чотириста, п'ятсо́т, шістсо́т, сімсо́т, вісімсо́т, дев'ятсо́т* відмінюються, розпадаючись: *з двох сот душ, рад п'ятьо́м стам карбо́ванцям, без дев'яти́ сот душ, з чотирма́ ста́ми робітника́ми, на п'ятьо́х стах карбо́ванцях* і т. ін., але вживаються й без відміни закінчень: *без шістсо́т душ, з п'ятсо́т людьми́, на чотириста сімдеся́т ві́сім ти́сяч шістсо́т п'ятдеся́т дев'ятьо́х карбо́ванцях*... (у таких складних числівниках відмінюється тільки останній числівник, як також і в складних числівниках-прикметниках: *з вісімсо́т три́дцять п'я́тим* і т. ін.).

Числівники *сорок, дев'яно́сто (= дев'ятдеся́т), сто* вживаються в родовому, даваль., місц. відмін. з закінченням **-а**: *з сорока́, дев'яно́ста, ста*, а для орудного відм. вживаються форми *стома́, сорокома́* або *сорокма́*. Числівники *скі́льки, де́кільки, сті́льки, бага́то* відмінюються як *два: скількох, скільком, скількома́, багатьох, багатьом, багатьма́ (багатьома́)*...

Збірні числівники *дво́є, обо́є, тро́є* не відмінюються, замінюючись у непрямих відмінках формами від *два, обá, три: двох, двом* . . .

Збірний числівник *оби́два, оби́дві* або відмінюється як *два: оби́двох, оби́двом* . . . , або (частіше) замінюється в непрямих відмінках формами від давнього, але маловживаного тепер *обá, обí: обо́х, обо́м, обомá, на обо́х.*

Збірні числівники *че́тверо, п'я́теро, ше́стеро, се́меро, во́сьмеро, дев'я́теро, де́сятеро, одина́дцятеро* . . . зрідка відмінюються як *два: четверо́х, четверо́м, четверома́, на четверо́х* і т. ін.

§ 47. Числівники-прикметники.

1. *пе́ршийй (пе́рше, пе́рша),* 2. *дру́гий,* 3. *тре́тій,* 4. *четве́ртий,* 5. *п'я́тий,* 6. *шо́стий,* 7. *сьо́мий,* 8. *во́сьмий,* 9. *дев'я́тий,* 10. *деся́тий,* 11. *одина́дцятий,* 12. *двана́дцятий* . . ., 20. *двадця́тий,* 30. *тридця́тий,* 40. *сороко́вий,* 50. *п'ятдеся́тий,* 60. *шістдеся́тий,* 70. *сімдеся́тий,* 80. *вісімдеся́тий,* 90. *дев'ятдеся́тий* і *дев'яно́стий,* 100. *со́тий,* 200. *двосо́тий,* 300. *трисо́тий,* 400. *чотирисо́тий,* 500. *п'ятсо́тий,* 1000. *ти́сячний* . . ., 1.000.000. *мільйо́новий* відмінюються як прикметники.

§ 48. Дробові числівники.

Дробові числівники вживаються так:

а) Коли чисе́льник 1, а знаме́нник будь-який числівник, то чисельник буде *одна́,* а знаменник відповідний числівник-прикметник жіночого роду однини: $^1/_2$ — *одна́ дру́га,* $^1/_3$ — *одна́ тре́тя,* $^1/_4$ — *одна́ четве́рта* і т. ін. Відмінюються вони як звичайні числівники-прикметники: *діли́ти на одну́ двадця́ту* . . .

Полови́на ($^1/_2$), *третина́* ($^1/_3$), *четверти́на* (або *чве́ртка*) відмінюються як звичайні речівники.

б) Коли чисельник 2, 3, 4, 5 і т. д., а знаменник 2, 3, 4, 5 і т. д., то чисельник буде *дві, три, чоти́ри, п'ять* і т. д., а знаменник *дру́гих, тре́тіх, четве́ртих, п'я́тих* і т. д.: $^5/_2$ — *п'ять дру́гих,* $^2/_3$ — *дві тре́тіх,* $^3/_4$ — *три четве́ртих,* $^4/_3$ — *чоти́ри тре́тіх,* $^3/_5$ — *три п'я́тих,* $^2/_7$ — *дві сьо́мих,* $^9/_{10}$ — *дев'ять деся́тих* і т. ін.

в) Числівники *півтора́ (карбо́ванця, відра́), півтори́ (ква́рти), півтретя́* (2 1/2), *півчверта́* (3 1/2), *півп'ята́* (4 1/2), *півшоста́* (5 1/2), *півсьома́* (6 1/2), *півосьма́* (7 1/2), *півдев'ята́* (8 1/2) . . ., *півтора́ста* (150), *півтретя́ста* (250), *півчверта́ста* (350) . . . не відмінюються *).

Примітка. Що до сполучення речівників та прикметників із числівниками *два, дві, обо́йдва, обо́йдві, три, чоти́ри*, то див. § 30_2 Увага.

Про правопис прислівникових числівників, як *по-пе́рше, по-дру́ге . . ., упе́рше, удру́ге, вде́сятеро . . .*, див. § 94_2.

Дієслово

§ 49. Дійсний спосіб.

Теперішній час

1. Особові закінчення дієслів теперішнього часу та майбутнього простого (доконаного).

		I група [е/у (є/ю)]	II група [и/я,а (ї/я)]
Однина	1 ос.	**-у (-ю)**	**-ю, -у**
	2 ос.	**-еш (-єш)**	**-иш (-їш)**
	3 ос.	**-е (-є)**	**-ить (-їть)**
Множина	1 ос.	**-емо (-ємо)**	**-имо (-їмо)**
	2 ос.	**-ете (-єте)**	**-ите (-їте)**
	3 ос.	**-уть (-ють)**	**-ять, -ать**

Увага 1. За винятком лише 4 дієслів (див. Увагу 6) усі дієслова української мови що до особових закінчень теперішнього часу належать до I або до II групи.

До II групи належать:

а) Усі з дієйменником на **-ити** (після голосних **-їти**): *хвали́ти — хва́лиш, хва́лить, хва́лимо, хва́лите, хва́лять, гони́ти — го́ниш . . ., вари́ти — ва́рить . . .*,

*) З речівниками *пів* пишеться разом, коли ввіходить у суцільне відмінне слово: *пі́вдень, півпа́рубок, півáркуш, півква́рта, півполу́жіпок, пі́врік* і т. ін. (тоб-то коли можливі форми *пі́вднем, півпа́рубкові* і т. ін.); в інших випадках пишеться окремо: *пів Ха́ркова, пів до́повіди.*

роби́ти — ро́бимо . . ., ба́чити — ба́чиш, ба́чать . . ., ко́їти — ко́їш *) . . .*

б) Деякі дієслова на **-іти, -ати, -ти**: *вели́ти — вели́ш . . ., сиді́ти — сиди́ш . . ., крича́ти — кричи́ш . . ., бі́гти — біжи́ш, біжа́ть . . .* Майже всі вони мають наголошене закінчення, за винятком окремих тільки дієслів: *ви́сіти — ви́сиш, ви́сить . . ., ви́діти — ви́диш, ви́дять . . ., му́сі́ти (му́сити) — му́сиш, остогі́діти — остогі́дить . . .*

Усі інші дієслова відносяться до I групи: *па́сти — пасе́, пасе́ш . . ., жда́ти — ждеш . . ., горну́ти — го́рнеш . . ., кля́сти́ — кляне́ш . . ., чу́ти — чу́еш, чу́е . . ., зна́ти — зна́е. . ., ві́шати — ві́шаєш . . ., дарува́ти — дару́єш . . .*

До цієї ж групи належать і *боро́ти, поро́ти, коло́ти, поло́ти, моло́ти, ора́ти, хоті́ти (хо́чеш, хо́чуть*, але від *хті́ти — хтять*).

Усі дієслова на **-ота́ти** I групи, на **-оті́ти** — II: *цокота́ти — цокочу́, цоко́чеш, цоко́чуть . . .; цокоті́ти — цокочу́, цокоти́ш, цокотя́ть . . .; муркота́ти — муркочу́, муркоче́ш . . .; муркоті́ти — муркочу́, муркоти́ш . . .; булькота́ти — булькочу́, булькоче́ш . . .; булькоті́ти — булькочу́, булькоти́ш . . .; гуркота́ти — гуркоті́ти, гримота́ти — гримоті́ти . . .*

Примітка. Дієслова II групи з ненаголошеним закінченням в народніх говорах часто змішуються з дієсловами I групи (через те, що ненаголошені **е** й **и** змішуються), і в українській поезії трапляються такі форми, як *ку́пе, но́се, ро́бе, гово́ре . . .*, замість *ку́пить но́сить, ро́бить, гово́рить . . .*

Увага 2. Що до розподілу дієслів обох груп на підгрупи, тоб-то що до визначення правил уживання в закінченнях **у** чи **ю**, **е** чи **є**, **и** чи **ї**, **-ать** чи **-ять**, то треба пам'ятати це:

а) **-є** (I гр.) й **-ї** (II гр.) вживається тільки після голосних: *дає́, гра́єш, купу́ємо, ясні́єте . . ., ко́їть, гої́те . . .*

---

*) Дієслова *би́ти (б'ють . . .), ли́ти (ллють . . .), ри́ти (ри́ють . . .), ши́ти (ши́ють . . .), жи́ти (живе́ш . . .), ви́ти (ви́ють . . .), ви́ти (в'ють . . .)* і подібні не становлять винятку з цього правила, бо в них закінчення дієйменника не **-ити**, а **-ти**.

Примітка 1. Не становлять винятку *ллє, ллєш . . ., ллють, б'є . . ., б'ють, в'є . . ., в'ють . . ., п'є . . ., п'ють,* бо тут перед закінченням у минулому був також голосний: **ЛНІЄ, БНЮТЬ** . . .

Примітка 2. У дієсловах I групи в 3 особі однини в народніх говорах ненаголошене **-є** після **а** (**я**) часто може відпадати, що вживається й у поезії: *пита́, співа́, зна, гуля́* . . .

б) **я** і **ю** не пишуться після **ж**, **ч**, **ш**, **щ**: *біжа́ть, крича́ть, ду́шать, тріща́ть, біжу́, кричу́* . . .

Увага 3. У дієсловах II групи в 1 особі однини приголосні **д**, **т**, **с**, **з** змінюються на **дж**, **ч**, **ш**, **ж**, а **зд**, **ст**—на **ждж**, **щ**: *води́ти — воджу́, верті́ти — верчу́, вози́ти — вожу́, носи́ти — ношу́, ї́здити — ї́жджу, ви́мостити — ви́мощу* . . .

Також звичайно змінюються ці звуки в дієприкметниках на **-ний** від таких дієслів, а також у вивідних дієсловах із наростками **-ува-** та **-а-**: *засу́джений, кру́чений, во́жений (вози́ти), но́шений, прина́джувати, вико́чувати, вино́шувати, розку́шувати, походжа́ти, саджа́ти* . . .

У віддієслівних речівниках на **-ння** зміна ця обов'язкова, коли перед **-ння е**: *відро́дження, розхо́дження, золо́чення, відно́шення, розгні́ждження, спро́щення* . . . (але *воді́ння, возі́ння, носі́ння, круті́ння* . . .). Див. ще § 7₁ґ.

Примітка 1. Такі форми дієслова, як *сказю́сь, крутю́, сидю́, носю́, возю́, розку́сювати* то-що в народніх українських говорах досить поширені, і їх спостерігаємо в красному письменстві.

Примітка 2. Не змішувати змін **г — ж** і **д — дж**: *напру́га — напру́жуюсь, напру́ження. . .,* але *ходи́ти — ходжу́, розхо́дження* і т. ін.

Увага 4. У дієсловах II групи після губних (**б**, **п**, **в**, **м**, **ф**) перед **я** (як і перед **ю**) з'являється **л**: *лю́блять, ку́плять, ло́влять, ло́млять* (як і *люблю́, куплю́* . . .).

Увага 5. Часточка **-ся** (**-сь**), як і в усіх дієслівних формах, пишеться вкупі, при тім у дієсловах I групи в 3 особі однини перед **-ся** (**-сь**) з'являється **-ть**: *беру́ся, бере́шся, беру́ться, бере́ться, зна́ється* . . .

Примітка. Як діялектична західньоукраїнська прикмета, трапляється в письменстві **ся** й перед дієсловом: *ся купа́в* і т. ін. Але вирази *як ся ма́єш, як ся ма́єте* цілком унатурені в літературній мові.

Увага 6. Чотири дієслова становлять окрему групу закінченнями теперішнього часу — це *їсти, бу́ти, да́ти, (розпо-, відпо-. . .) -вісти.*

Однина

1 ос.	*їм*	*(єсьм)*	*дам*	*відпові́м*
2 ос.	*їсі́*	*(єсі́)*	*дасі́*	*відповісі́*
3 ос.	*їсть*	*є, єсть*	*дасть*	*відпові́сть*

Множина

1 ос.	*їмо́*	*(єсьмо́)*	*дамо́*	*відповімо́*
2 ос.	*їсте́*	*(єсте́)*	*дасте́*	*відповісте́*
3 ос.	*їдя́ть*	*суть*	*дадя́ть*	*відповідя́ть*

Від дієслова *бу́ти* звичайно вживається тільки форма *є (єсть)*, заступаючи всі інші форми (тоб-то і для 1 й 2 ос. однини і для всіх трьох осіб множини); форма *суть* трапляється лише в книжній мові, інші зрідка і в народніх говорах і в книжній мові.

Майбутній час

2. Майбутній час недоконаний вживається в українській мові в двох формах:

а) Недоконаний дієйменник + форми теперішнього часу помічного дієслова *ня́ти*, що стали ніби дієслівними закінченнями, цілком злившись із дієйменниками: *пекти́му, пекти́меш, пекти́ме, пекти́мемо, пекти́мете, пекти́муть* і т. ін.

б) Рідше вживається недоконаний дієйменник + помічне дієслово *бу́ти*: *бу́ду, бу́деш, бу́де, бу́демо, бу́дете, бу́дуть пекти́* і т. ін.

Минулий час

3. Родові закінчення для форм минулого часу: **-в** або чистий пень для чоловічого роду однини, **-ло** — ніякого й **-ла** — жіночого та **-ли** для множини: *брав, ніс, пік, стері́г, ути́к, бра́ло, несло́, пекло́, стерегло́, утекло́, бра́ла, несла́, пекла́, стерегла́, утекла́, бра́ли, несли́, пекли́, стерегли́, утекли́* . . .

Передминулий час

4. Передминулий час дієслова складається з форм минулого часу його та минулого часу від помічного дієслова *бу́ти*: *ходи́в був, була робила* . . .

§ 50. Вольовий спосіб.

Крім форм 2 особи однини й множини для вольового способу українських дієсловах є ще окрема форма 1 особи множини.

Повне закінчення форм вольового способу:

2 особа	однини	**-и**
1 особа	множини	**-імо**
2 особа	множини	**-іте**

Але це закінчення в цілості вживається лише з спеціяльними стилістичними намірами (як архаїзм: *ідíмо, ідíте* . . .) і тільки в частині дієслів, у звичайній же мові воно буває в скороченні: або без голосних на місці **и** й **і**, або без голосних **о**, **е**.

-и, -ім, -іть

1. Закінчення **-и**, **-ім**, **-іть** звичайно буває:

а) Під наголосом: *бери́, берім, берíть* . . ., *печи́, печім, печíть* . . ., *живи́, живім, живíть* . . . (Також з приростком **ви-**: *ви́бери, ви́берім, ви́берíть* . . .).

б) У дієсловах з наростком **-н-** після приголосного (без наголосу): *крúкни, крúкнім, крúкнíть, стúкни, стúкнім, стúкнíть* . . .

Скорочення и й і

2. Майже в усіх інших дієсловах з ненаголошеним закінченням закінчення вольового способу буває із скороченням **и** (2 особа однини) **й** і (1 й 2 особи множини), а саме:

а) Після голосних замість цих закінчень буде **-й** (але з **-мо** й **-те**): *купу́й, купу́ймо, купу́йте, стій, стíймо, грай, гра́ймо, гра́йте, ший, шíймо, шíйте* . . .

б) Після приголосних, що надаються до пом'якшення (**д**, **з**, **л**, **н**, **с**, **т**), замість голосних **и**, **і** в закінченні лишається лише пом'якшеність тих приголосних (але з **-мо**, **-те**): *сядь, ся́дьмо, ся́дьте, злазь, зла́зьмо, зла́зьте, ви́зволь, ви́звольмо, ви́звольте, стань, ста́ньмо, ста́ньте, повíсь, повíсьмо, повíсьте, трать, тра́тьмо, тра́тьте, чисть, чúстьмо, чúстьте* . . .

в) Після приголосних, що не надаються до пом'якшення (взагалі або тільки в кінці складу: **б**, **п**, **в**, **м**, **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, **р**), ті **и**, **і** зовсім зникають (але з закінченням **-мо**, **-те**): *не гóрб(ся), гóрбмо(сь), гóрбте(сь), сип, сúпмо, сúпте, став, ста́вмо,*

ста́вте, ознайо́м, ознайо́ммо (але й *ознайо́мім*), *ознайо́мте, ріж, рі́жмо, рі́жте, плач, пла́чмо, пла́чте, руш, ру́шмо, ру́ште, морщ, мо́рщмо, мо́рщте, вір, ві́рмо, ві́рте* . . .

Увага 1. **г** і **к** перед закінченням у вольовому способі дієслів переходять на **ж**, **ч**: *лягти́ — ляж, ля́жмо, ля́жте, бі́гти — біжи́* . . . , *пекти́ — печи́* . . .

Увага 2. Усі дієслова з наростками **-ува-**, **-юва-** мають одноманітні форми вольового способу: *розка́зуй, просмо́люй, обмі́рюй* . . .

Увага 3. Часточка **-ся** (**-сь**), як і в дієсловах дійсного способу, не змінює правопису форм дієслів вольового способу: *му́чся, му́чмося, му́чтесь, тра́ться, тра́тьмося, тра́тьтеся, вино́сься* . . .

§ 51. Дієйменник.

Закінчення дієйменників **-ти**: *ходи́ти, пекти́, ревти́, нести́, лі́зти, ки́нути, хоті́ти, ме́рти, жи́ти, годува́ти, гли́бшати, пекти́ся (пекти́сь), годува́тися (годува́тись)* . . .

Примітка. У народніх говорах української мови є й форми скорочені, коли на закінчення **-ти** не падає наголос, або перед ним немає приголосного: *каза́ть, брать, хоті́ть* . . . Вживаються такі форми у красному письменстві.

§ 52. Дієприкметник.

З дієприкметників в українській мові залишились у повній мірі лише дієприкметники на **-ний**, **-не**, **-на** та **-тий**, **-те**, **-та**.

Дієприкметники на -ТИЙ

1. Дієприкметники на **-тий** бувають з тих дієслів, що мають у дієйменникові перед **-ти** голосний або **р** кореня: *ку́ти — ку́тий, би́ти — би́тий, грі́ти — грі́тий, жа́ти — жа́тий, відтя́ти — відтя́тий, те́рти — те́ртий* . . .

Дієприкметники на -НИЙ і -ТИЙ

2. І **-ний** і **-тий** мають дієслова з наростком **-н-** (**-ну-**): *ки́нути — ки́нений* і *ки́нутий, усу́нути — усу́нений* і *усу́нутий, верну́ти — ве́рнений* і *ве́рнутий, замкну́ти — за́мкнений* і *за́мкнутий* . . .

Також деякі інші: *коло́ти — ко́лений* і *ко́лотий, моло́ти — ме́лений* і *мо́лотий, поро́ти — по́рений* і *по́ротий.*

3. Від інших дієслів дієприкметники мають закінчення на **-ний**: *писáти — пúсаний, нагуля́ти — нагу́ляний, крáсти — крáдений, стрúгти — стрúжений, дарувáти — дарóваний, малювáти — мальóваний, копіювáти — копійóваний, сíяти — сíяний, варúти — вáрений, купúти — кýплений, вразúти — врáжений, мостúти — мóщений, погасúти — погáшений, громáдити — громáджений, вертíти — вéрчений . . .* **Дієприкметники на -НИЙ**

Увага. Від дієслів з приголосними, **-и-** (**-ї**) або **-ну-** перед **-ти** в дієйменниках дієприкметники приймають **е** (після голосних **є**) перед **-ний**; в дієприкметниках від інших дієслів зберігається голосний дієйменника:

скла́сти — скла́дений *склада́ти — скла́даний*
запрягти́ — запря́жений *запряга́ти — запря́ганий*
розгребти́ — розгре́бений *розгрі́бати — розгрі́баний*
повісити — повíшений *повíшати — повíшаний, повивíшувати — повивíшуваний*
вийздити — вийжджений *виїжджувати — виїжджуваний*
розрізни́ти — розрíзнений *розрізня́ти — розрíзняний, розрíзнювати — розрíзнюваний*
позúчити — позúчений *позича́ти — позúчаний*
ста́вити — ста́влений *ста́вляти — ста́вляний*
згорну́ти — згóрнений (згóрнутий) *згорта́ти — згóртаний*
вúгоїти — вúгоєний *вигóювати — вигóюваний.*

Від дієслова *їсти — їджений* і *їдений.*

Що до одного **н** в дієприкметниках, то див. § $18_{1г}$ Увага.

Про **ж, ч, ш, дж, щ, ждж** із **з, т, с, д, ст, зд** перед **-ений** див. § 49_1 Увага 3.

§ 53. Дієприслівник.

Дієприслівники на **-чи** теперішнього часу витворюються з пня теперішнього часу дійсного способу з тим самим голосним перед

закінченням **-чи**, що й у 3 особі множини дійсного способу: *беру́ть — беручи́, ка́жуть — ка́жучи, ба́чать — ба́чачи, сидя́ть — сиді́ячі, виробля́ють — виробля́ючи, вирóблюють — вирóблюючи, біжа́ть — біжачі́, летя́ть — летячі́, сплять — сплячі́* . . .

Дієприслівники на **-ши** минулого часу витворюються з пнів минулого часу: *ніс — ні́сши, пік — пі́кши, брав — бра́вши, купува́в — купува́вши* . . .

ТАБЛИЦЯ

відмін і зразки відмінювання речівників (до § 22)

Таблиця відмін

П Е Р Ш А

	1 ГРУПА (тверда)			2 ГРУПА (мішана) е відповідно до о твердих і » » и »		
	Чолов. р.	Ніяк. р.	Жіноч. р.	Чолов. р.	Ніяк. р.	Жіноч р.
	г к х ґ м п ф б в р д з л н с т ц дз **-о** (**-а**)	**-о**	**-а**	р (**-а**) ж ч ш щ дж	**-е**	**-а**
Зразки відмінювання						
Однина						
Назив.	явір	ліжк - **о**	книг - **а**	школяр	огнищ - **е**	круч - **а**
Клич. ф.	явор - **е**	ліжк - **о**	книг - **о**	школяр - **е**, **-у**	огнищ - **е**	круч - **е**
Родов.	явор - **а**	ліжк - **а**	книг - **и**	школяр - **а**	огнищ - **а**	круч - **і**
Дав.	явор - **ові**	ліжк - **у**	книз - **і**	школяр - **еві**	огнищ - **у**	круч - **і**
Знах.	Наз. або Род.	ліжк - **о**	книг - **у**	школяр - **а**	огнищ - **е**	круч - **у**
Орудн.	явор - **ом**	ліжк - **ом**	книг - **ою**	школяр - **ем**	огнищ - **ем**	круч - **ею**
Місц.	явор - **і**, **-ові**	ліжк - **у**	книз - **і**	школяр - **і**, **-еві**	огнищ - **і**, **-у**	круч - **і**
Множина						
Назив.	явор - **и**	ліжк - **а**	книг - **и**	школяр - **і**	огнищ - **а**	круч - **і**
Родов.	явор - **ів**	ліжок	книг	школяр - **ів**	огнищ	круч
Дав.	явор - **ам**	ліжк - **ам**	книг - **ам**	школяр - **ам**	огнищ - **ам**	круч - **ам**
Орудн.	явор - **ами**	ліжк - **ами**	книг - **ами**	школяр - **ами**	огнищ - **ами**	круч - **ами**
Місц.	явор - **ах**	ліжк - **ах**	книг - **ах**	школяр - **ах**	огнищ - **ах**	круч - **ах**

і зразки відмінювання

В І Д М І Н А				ДРУГА ВІДМІНА	ТРЕТЯ ВІДМІНА
З ГРУПА (м'яка) **е** (я) відповідно до **о** твердих **і** » » **и** » **я** » » **а** » **ю** » » **у** »					
Чолов. р.	Ніяк. р.		Жіноч. р.	Ніяк. р.	Жіноч. р.
				я (-ят-) [після ж, ч, ш, щ а (-ат-)] я (-ен-)	ж ч ш щ в р дь зь ль нь сь ть ць
р дь зь ль нь сь ть ць дзь **-ьо** **(-я)** й	**-е**	**(-я)**	**-я**		
токар	місц - **е**	обличч - **я**	крииц - **я**	орля	повість
токар - **ю**	місц - **е**	обличч - **я**	криниц - **е**	орля	повіст - **е**
токар - **я**	місц - **я**	обличч - **я**	криниц - **і**	орлят - **и**	повіст - **и**
токар - **еві**	місц - **ю**	обличч - **ю**	криниц - **і**	орлят - **і**	повіст - **і**
токар - **я**	місц - **е**	обличч - **я**	крииц - **ю**	орля	повість
токар - **ем**	місц - **ем**	обличч - **ям**	криниц - **ею**	орля - **м**	повіст - **ю**
токар - **і, -еві**	місц - **і**	обличч - **і, -ю**	криниц - **і**	орлят - **і**	повіст - **і**
токар - **і**	місц - **я**	обличч - **я**	криниц - **і**	орлят - **а**	повіст - **і**
токар - **ів**	місць	облич **(-чів)**	криниць	орлят	повіст - **ей**
токар - **ям**	місц - **ям**	обличч - **ям**	криниц - **ям**	орлят - **ам**	повіст - **ям**
токар - **ями**	місц - **ями**	обличч - **ями**	криниц - **ями**	орлят - **ами**	повіст - **ями**
токар - **ях**	місц - **ях**	обличч - **ях**	криниц - **ях**	орлят - **ах**	повіст - **ях**

III

ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ*)

ПРИГОЛОСНІ

Чуже л

§ **54.** Чужомовне *l* в українській мові в одних випадках передаємо як не м'яке, цеб-то **ле**, **ла**, **ло**, **лу**, **л**, в інших як м'яке, цеб-то **лі**, **ля**, **льо**, **лю**, **ль**.

Але, зважаючи на такі причини, як різні часи запозичання чужих слів, характер тих *l* у різних чужих мовах, нарешті шляхи запозичання, не можна точно визначити геть усіх випадків і розрядів з **ла**, **ло** і т. ін., або з **ля**, **льо** і т. ін. Лише в деяких категоріях звукосполучення такі пишуться цілком послідовно.

ЛЕ

1. Сполучення *le* послідовно передаємо через **ле** (а не лє): *білéт, галéра, галерíйний, галéрія, делегáт, електрúчний, календáр, колéга, легáльний, легéнда, лéкція, телеграмá, телефóн, холéра, Каледóнія, Лéмберг, Палéрмо, Ленáв* і т. ін., але див. § 71.

ЛА, ЛО, ЛУ, Л—ЛЯ, ЛЬО, ЛЮ, ЛЬ

2. а) У чужих словах, що йдуть до нас із Заходу (незалежно від походження їх), особливо в словах грецького походження, переважно пишемо **ла**, **ло**, **лу** (здебільшого перед твердим приголосним) та **л** (в кінці складу):

а) **ла** — *аеропла́н, атлантúда, а́тлас, бала́да, бала́нс, бала́ст, бацúла, біпла́н, бу́лла, галантéрія, галантерíйний, гіпéрбола, декламáція, капéла, клáса, класифікáція, лабораторія, лабірúнт, лáва, лавн-тéніс, лаж, лагу́на, лаконíзм, ландшáфт, латúнський, лафéт, макулатýра, мензу́ла, новéла, номенклатýра, облáтка,*

*) До чужих слів не належать перейняті з якоїсь чужої мови слова, але вже цілком засвоєні народньою мовою, як от: *базáр, галу́н, картóпля, льох. лáнтух, лúцар, плуг* то-що. Тим-то й подані далі правила до них не стосуються.

пара́бола, парламе́нт, платони́чний, проклама́ція, протопла́зма, схола́стика, фа́була, філантро́пія, фо́рмула, Ламарті́н, Плато́н, Кала́брія, Ла-Манш, Мала́га, Мон-Блан та ін.

β) **ло** — *алопа́тія, агломера́т, анало́гія, астроло́гія, бало́н, балотува́ти, блока́да, гло́бус, дипло́м, зоолóгія, катало́г, коло́квіум, коло́нія, колори́т, колори́тний, колоса́льний, ловела́с, ло́гика, ло́зунг, лока́вт, локомоти́в, ломба́рд, пролонга́ція, семасіоло́гія, термінолóгія, філосо́фія, філологи́чний, фло́та, шабло́н, Коло́мбо, Локарно́, Ло́ндон, Лонґфе́лло* та ін.

γ) **лу** — *блу́за, лу́за, лунати́зм, лу́па, лупана́р, Лувр, Поллу́кс* та деякі ін.

δ) **л** перед приголосними — *балко́н, Алта́й, Балка́ни, Далма́ція, далма́тика, Ба́лтика, Талму́д, Халде́я* та ін.

ε) **л** на кінці — *адміра́л, арсена́л, арти́кул, бал* (= відзначення, але *баль* — бенкет), *бензо́л, бока́л, васа́л, генера́л, журна́л, ідеа́л, інтернаціона́л, капіта́л, капі́тул, кварта́л, ко́нсул, ма́ршал, меморія́л, мінера́л, оригіна́л, п'єдеста́л, порта́л, протоко́л, сканда́л, титу́л* та ін.

б) Але іноді (особливо перед наступним м'яким складом) пишемо в цих позиціях і **ля**, **льо**, **лю** (**лю** завсіди з французьк. *lu* та німецьк. *lü* — пор. § 67), **ль**:

α) **ля** — *астроля́бія, вакуо́ля, віолонче́ля, за́ля, ісля́м, канделя́бр, ка́псуля, кляві́ш, клявіяту́ра, лябіялізáція, лятифу́ндія, ляфі́т, паляталіза́ція, пляж, ска́ля, такеля́ж, шкарляти́на* і т. ін.

β) **лю** — *абсолюти́зм, аглютина́ція, алю́вій, алюмі́ній, алю́ра, балюстра́да, валю́та, галюцина́ція, ілю́зія, ілюміна́ція, ілюстра́ція, інфлюе́нца, лю́ес, люк, люмпенпролетарія́т, люпі́н, люстри́н, перлюстра́ція, плюра́льний, по́люс, флю́гер, флюс, целюло́їд, целюльо́за, шлюз, шлю́пка, Лю́тер, Люте́ція, Люце́рн* та ін.

γ) **ль** — перед приголосними у сполученнях **аль** (завсіди так у початку слова, коли це арабський член), **ель**, **іль**,

оль, уль, юль: *альбатро́с, альбігойці, а́льгебра, альдегі́д, алько́в, алького́ль, алькало́їди, альмана́х, альт, альта́на, альхе́мія, а́льфа, альфабе́т* (але *алфа́вит*), *альфре́ско, асфа́льт, база́льт, бальза́м, бухга́льтер, валькі́рія, вальто́рня, гальвані́зм, дальтоні́зм, девальва́ція, кавалька́да, кальвіні́зм, калькуля́ція, кальсо́ни, ка́льцій, мальтузія́нство, пальто́, скальп, фальсифіка́ція, фальцюва́ти, фальши́вий, Альбіо́н, Альжі́р, Альпи, Гвадалькові́р; бельведе́р, гве́льфи, дельфі́н, де́льта, ре́льси, фе́льдшер, фельдфе́бель, Мельпоме́на, Філаде́льфія, Це́льсій; більбоке́, гі́льдія, гі́льза, Вільсо́н, Шеффі́льд, Мільто́н, фі́льтр; вольт, декольте́, гольф, кольпорта́ж, фольклор; бульва́р, бульдо́г, вульга́рний, індульге́нція, консульта́ція, культу́ра, ультима́тум, у́льтра, факульте́т, Пу́льман, Фульто́н, адюльте́р* та ін.

б) **ль** на кінці — *автомобі́ль, ансамбль, акро́піль, бемо́ль, біно́кль, ве́ксель, ве́нзель, верміше́ль, водеві́ль, вуа́ль, да́ктиль, дета́ль, дуе́ль, інструмента́ль, канте́ль, мора́ль, паро́ль, па́сквіль, педа́ль, спіра́ль, стиль, Версаль, Еміль, Жюль, Марсе́ль, Поль, Садуль, Сенега́ль, Шарль* та ін.

3. Послідовно м'яким **л** передаємо чуже *l* у таких комплексах: **М'яке л**

а) **-лювати** — *анулюва́ти, апелюва́ти, гастролюва́ти, дестилюва́ти, ізолюва́ти, капітулюва́ти, протоколюва́ти, спекулюва́ти, титулюва́ти, формулюва́ти* і т. ін.

б) **-люція** — *еволю́ція, полю́ція, революція, резолю́ція, солю́ція* і т. ін.

в) **-ляндія** (у назвах країн) — *Голя́ндія, Ґренля́ндія, Зеля́ндія, Естля́ндія, Курля́ндія, Лапля́ндія, Ліфля́ндія, Фінля́ндія, Ютля́ндія* і т. ін.

г) **,-ляр, -лярний**... — *вахля́р, екземпля́р, окуля́р, циркуля́р, футля́р, соля́ріум, веля́рний, епістоля́рний, капіля́рний, поля́рний, популя́рний, титуля́рний, циркуля́рний* і т. ін.

ґ) **-лярія** — *канцеля́рія, маля́рія, Пантелля́рія* (острів) і т. ін.

д) **-ля́тор** — *акумуля́тор, асиміля́тор, вентиля́тор, ізоля́тор, компіля́тор, регуля́тор* і т. ін.

е) **-ляція** — *акумуля́ція, апеля́ція, артикуля́ція, асиміля́ція, вентиля́ція, ізоля́ція, капітуля́ція, маніпуля́ція, нівеля́ція, реля́ція, спекуля́ція* і т. ін.

є) **-льний** — *астра́льний, актуа́льний, бана́льний, ідеа́льний, радика́льний, скандальний, спеціа́льний, центра́льний* і т. ін. Пор. §§ $14_{2в}$ та 15_5 Увага 4.

ж) **-льоз, -льоза, -льозний** — *скрофульо́з, скрупульо́зний, туберкульо́з, фурункульо́з, цемольо́за* і т. ін.

Також у всіх вивідних від них словах: *акумуляці́йний, ґренля́ндець, актуа́льність, голя́ндський, канцеля́рський, компіля́торський, малярі́йний, маніпуля́нтка, спекулянті́вний* і т. ін.

Про **лі** з *li* див. § $62_{1г}$.

Чуже h — g

§ 55. Чуже *h* — *g* однаково передаємо нашим **г**: *агроно́мія, аге́нт, агіта́ція, его́їст, бра́внінг, генера́л, гегемо́нія, гігіє́на, гігроско́п, гангре́на, гімна́зія, гібелі́н, гектограф, географія, педаго́гика, оригіна́л, фігу́ра, телегра́ф* і т. ін.

Але в чужих іменнях, прізвищах та географічних назвах (власні імена) одрізняємо на письмі **г** (=*h*) від **ґ** (=*g*): ***Ґо́тфрід, Ґуста́в, Ґе́ргард, Ге́ссель, Га́вптман, Гайм, Ґрісс, Брю́ссе, Гюсб, Ґе́те, Ґеттінсе́н, Ґаро́на, Арасо́нія, Ґвінея́, Чіка́со, Копе́нгасен, Грана́да, Тегра́н*** (а не Тегеран) і т. ін.

Тільки ж у давно запозичених географічних назвах чуже *g* також передаємо літерою **г**: ***Галиле́я, Голго́та, Ри́га, Єги́пет, Англія, Киргизія, Гру́зія, Гре́ція*** й ін.

Також у визвуці після приголосних у германських географ. назвах зам. **ґ** пишемо **г**, бо й у німецькій мові тут здебільшого *g* не чується: ***За́льцбург, Га́мбург, Ке́нігсберг, Ла́ндсберг*** і т. ін.

Примітка. У всіх вивідних словах додержуємося правопису первісного речівника (що до **ґ**): *копенгасенський, свіне́вець, гесельянство* і т. ін., але див. § $16_{2в}$.

Чуже Ф

§ 56. У чужих словах пишемо **ф** (а не хв): ***фа́кт, франці́з, фо́рма, фунт, фа́брика, фанати́зм, фанта́зія, фаховий, фамі́лія, фунда́мент, фотогра́фія, філосо́фія, філоло́гія, фундатор, фальши́вий, фо́сфор, фінанси, референт, офіціяльний, профе́сор, реформа, Гаммерфе́ст, Фавст, Фра́нція*** і т. ін.

§ **57.** Грецьке *ϑ* (*th*) передаємо через **т** (а не через ф): не тільки *теа́тр, теоло́гія, бібліоте́ка, тео́рія, мето́да, атеї́зм,* але й *па́тос, ете́р, кате́дра, міт, ортогра́фія, аритме́тика, дитира́мб, логари́тм, етіо́пський, Пітаго́р, Ате́ни, Картаге́на, Корі́нт, Мето́дій* і т. ін. **Грецьке *ϑ* (th)**

Так само: ***Теофа́н, Тео́дор, Теодо́сій,*** але ***Фе́дір*** (рідше ***Хведір***), ***Тимофі́й, Афо́н*** (рідше ***Атос***), ***Хома́.*** Та коли ці ймення відносяться до людей Західньої Европи, то теж вживаємо ***Тома́, Тео́дор.***

§ **58.** Грецьке β у тих словах, що давно перейшли до нас безпосередньо з Візантії, передаємо через **в**: ***Вавило́н, Васи́ль, Варва́ра, Візанті́я, Віфлеє́м*** (юдейський), *херуви́м, си́мвол, дия́вол, амво́н* (й *амбо́на*); але як ці слова перейшли до нас з Заходу, то пишемо їх через **б**: *Ара́бія, базили́ка, бі́блія, бібліоте́ка, база́льт, аляба́стер, Бакх, бакха́нка, бакхана́лія, барбари́зм, ба́рбар* (і *ва́рвар*), *Те́би, Бетлеге́м* (в Америці). **Грецьке *β***

§ **59.** Грецьке *σ* на початку слова і між голосними передаємо через **с**: ***Со́фія, Васи́ль, Наста́сія, філосо́фія, софі́ст, теосо́фія, просо́дія, семасіоло́гія,*** також *гекса́метр, дисенте́рія;* але *фра́за, фа́за, ба́за, гіпо́теза, бальза́м, фі́зика, фанта́зія, Азія.* **С — З у чужих словах**

Так само з **с** пишемо й такі (романського походження) слова: *інтенси́вний, ему́льсія, прете́нсія, університе́т, карусе́ля,* але *презу́мпція* й под.

Еспанське *s* між голосними, еспан. *z* передаємо через **с**: *Венесуе́ла, Вальпараї́со, Роса́ріо, Веласкес, Сулоага.*

§ **60.** Англійське *w* і перед голосними передаємо через **в** (а не через у): ***Вайльд*** (не Уальд), ***Вайт*** (не Уайт), ***Велс*** (не Уельс), ***Вітман*** (не Уітман), ***Віклеф*** (не Уїклеф), ***Вестмінстер*** (не Уестмінстер), *ват, кілова́т* і т. ін. **Англійське w**

§ **61.** У чужих словах приголосні не подвоюємо: *акумуля́ція, апара́т, асимілюва́ти, бала́ст, белетри́стика, гру́па, жира́фа, ідили́чний, інтелектуа́льний, кому́на, су́ма, терито́рія* і т. ін. **Неподвоєні — подвоєні приголосні**

Лише в окремих словах заховується подвоєння: *а́ввa, бaро́ккo, бру́ттo, бу́ллa, ва́ннa, ві́ллa, гaллó, гев́ннa, дóннa, мaдóннa, мáннa, мóттo, нéттo, oсáннa, рáввi* і деякі інші.

Що до чужих власних назов, то заховуємо подвоєний приголосний тільки тоді, як він чується в чужій мові (звичайно, між голосними). Тим-то пишемо: *Абесíнія, Ґaрóна, Брюсель, Мюзéта, Гóффман* (хоч пиш. німці Hoffmann), але *Шíллер, Мíллер, Нíцца, Андóрра, Аннам, Едда, Мéкка, Дíккенс, Марóкко, Аллáх, Пáтті, Táссo, Ганнóвер, Стрaдéлла, Ґáллія, Ціммерман, Сіврра, Едéсса, Шеффíльд* і т. ін.

Примітка. Подвоєні приголосні лишаються й у всіх вивідних словах: *ґaлліцúзм* (від *Ґaллія*), *мaрокнáнець*, *шеффíльдський* то-що, але в прикметниках перед наростком **-ськ-** пишемо одну приголосну: *андóрський, едéський* і т. ін.

ГОЛОСНІ

Чуже і

§ 62. Чужомовне *і* в українській мові в одних випадках передаємо через **і**, в інших через **и**.

1. Завсіди пишемо в чужих словах **і**:

і (ія, іе, іу...)

а) У початку слова: *істóрія, імпéрія, ідéя, інститýт, Ітáлія, Ісля́ндія* і т. ін. Пор. § 3₂.

б) Після всіх пригол. перед голосн., при чім чуже *іа* передаємо через **ія**, *іе* — через **іє**. але *іи* — через **іу**, *іо* через — **іо**: *матерія́л, істóрія, кóпія, Азія, соціялі́зм, спеціяльний, мініятю́рний, паліятúв, амоніяк, діялéкт, гіяцúнт* і т. ін.; *авдіє́нція, гіє́на, кліє́нт, піетéт, Тріє́ст* і т. ін.; *тріýмф, тріумвірáт, рáдіус, консúліум, мéдіум, Кіу-Сіу* і т. ін. (хоч, звичайно, *гармонíювати, асоціювáти, копіювáти . . .*); *ембріóн, геліотрóп, біоскóп, соціолóгія, аксіóма, Онтáріо* і т. ін.

Але іноді **і** перед голосними скорочується: *серйóзний, курйóз, бар'ép, ар'ергáрд, кар'éра, прем'ép, п'едестáл, п'éса, п'яні́но, Ф'юме* — див. іще § 68.

в) У власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви) після всіх приголосних: *Дізраелі, Дільман, Тільман, Тімур, Зібер, Мазíні, Ціцерон, Россíні, де-Бюсі, Шіллер, Чімароза, Жід, де-Нанжі, Мікель, Філíппо, Прісціян, Ґотфрід, Едін-*

бург, Сардінія, Тіроль, Кастілія, Тільзіт, Бразілія, Лузітанія, Абесінія, Мессіна, Сіцілія, Ляйпціг, Альжір, Чікаго, Вашінґтон, Цюріх, Мадрід, Брістоль, Бірмінгем, Вікторія, Гімалая, Пекін, Берлін, Мітава, Вінніпеґ, Ніцца, Піренеї, Мехіко, Хіва, Капрі, Нагасакі, Гаїті, Бріндізі, Поті, Сансусі і т. ін. (інша річ *Анди, Вогези, Кордільєри* то-що — тут множина).

г) У всіх інших випадках після **б, в, г, к, л, м, н, п, ф, х**, крім зазначеного під 2а: *білет, вівісекція, гігієна, кіно, ліга, міт, нігілізм, пілот, офіціоз, архів, комуніст, утопіст, націоналіст, соціялізм, економіст, комунізм* і т. ін.

Увага. Після голосних у чужих словах **і** передаємо через **ї**: *Каїн, руїна, егоїст, Енеїда, прозаїк, прозаїчний, архаїзм, теїн, наївний, целюлоїд* і т. ін.

Але після приростків початкове **і** не змінюємо: *поінформувати, преісторичний, заінтересувати* і т. ін.

2. **и** в чужих словах пишемо: **и**

а) Після всіх приголосних у наростках **-ик, -ика, -икум, -ичний**: *методика, методичний, математик, математичний, фізика, техник, техникум, техника, технічний, академік, академічний, публика, публічний, педагогика, педагогічний, тропік, тропічний, графік, графика, графічний, бакхічний, філософічний, історичний, кубічний, агрономічний, утопічний* і т. ін.

б) У загальних назвах (не власних — див. 1в) після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ш, ч, р**: *директор, методист, тип, тиран, університет, марксист, пропозиція, цифра, енциклопедія, режим, масажист, шифр, чичероне, речитатив, експеримент, терорист* і т. ін.

Але в кінці слова **і**: *жюрі, попурі, колібрі, парі, гаракірі, ефенді, мерсі**).

*) Цей § 62 на 2 пленумі викликав жваві дискусії, і принятий він лише незначною більшістю голосів. За цей проект із 25 член. Комісії подало голос 10 душ (А. Кримський, О. Синявський, М. Гладкий, Г. Голоскевич, В. Дем'янчук, С. Єфремів, Ф. Калинович, А. Річицький, Т. Секунда, С. Пилипенко), за одноманітне передавання чужомовного *і* (або послідовно через і або через и) подало 7 душ (А. Шумський, В. Бутвин, О. Попів,

Чужі ea, ua, oa, ue, eo і ін.

§ 63. Чужі сполучення *ea*, *ua* передаємо в кінці відмінюваних слів через **ея**, **уя**: *ідéя*, *алéя*, *епопéя*, *Псіхéя*, *стáтуя*, *Гéнуя* і т. ін., але *Бенуá*, *Андрéа*, *Франсуá* і т. ін.

В інших випадках сполучення *ea*, *ua* (франц. *oi*), а також завсіди *ao*, *oa*, *ae*, *ue*, *oe*, *eo*, *uu*, *uo* не змінюємо: *ідеáльний*, *дуалíзм*, *зуáв*, *індивідуáльний*, *вуáль*, *будуáр*, *аксесуáр*, *какáо*, *каолíн*, *Фіґерóа*, *боá*, *коалíція*, *фаетóн*, *реáкція*, *дуéль*, *поéт*, *феодалíзм*, *дуумвірáт*, *індивíдуум*, *віртуóз* і т. ін.

Але: *проéкт*, *реéстр*, *геéна*.

Що до **ія**, **іє**, **іу**, **іо** з чужих *ia*, *ie*, *iu*, *io*, то див. § 62$_{16}$.

Грецьке *η*

§ 64. Грецьке *η* в словах давно запозичених передаємо через **и**: *митрополíт*, *псалтúр*, *Ярúна*, *Дмитрó*, але в словах новозапозичених із Заходу передаємо через **е**: *летаргíя*, *критéрій*, *телегрáф*, *системá*, *атлéт*, *оркéстра*, *аритмéтика*, *бібліотéка*, *гегемóнія* і т. ін., а так само *Атéни* (не Афини), *етéр* (не ефір), *амнестíя* (не амністія), *магнéт* (не магнит), *хéмія* (і *альхéмія*) і т. ін.

Чуже е в початку слова

§ 65. На початку слова *е* в чужих словах передаємо через **е** (а не **є**): *Евróпа*, *европéйський*, *Евпатóрія*, *Ефрáт* (не Євфрат), *епідéмія*, *епізóд*, *евакуáція*, *егоíзм*, *експеримéнт*, *éтика*, *естéтика*, *ефéкт*, *етнográфія*, *енéргія*, *економíя*, *екватóр*, *Еспáнія* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях із грецької мови **є**: *Євгéн*, *еретúк* (із *αἱρετικός*), *Єгúпет* (із *Αἴγυπτος*) і деякі інші.

Франц. eu, німецьке ö, англ. u

§ 66. Французьке *eu*, німецьке *ö* та англійське *u* (останнє в закритому складі) передаємо через **е**: *Гарфлер*, *Сент-Бев*, *Тепфер*, *Гéте*, *Шлецер*, *Бернс*, *Дéффферін* і т. ін.

Франц. u, німецьке ü

§ 67. Французьке *u* та німецьке *ü* передаємо через **ю**: *Бельвю́*, *бюрó*, *бюджéт*, *бюст*, *вестибю́ль*, *жюрí*, *купю́ра*, *меню́*,

---

М. Сулима, Б. Ткаченко, М. Йогансен, І. Соколянський), за послідовне **і** (тоб-то писати *тіп*, *дірéктор* . . .) подало 4 душі (С. Вікул, Є. Касяненко, М. Хвильовий, М. Яловий), за те, щоб писати або послідовно **и** (тоб-то не тільки *тип* . . ., а й *министр*, *бисквит* . . .), або ж як у проекті, подало 3 душі (В. Ганцов, М. Наконечний, К. Німчинів) і нарешті 1 голос (С. Кириченко) за послідовне **и**.

ноктю́рн, нюа́нс, увертю́ра, Жюль Верн, бю́ргер, Дю́рінґ, Дюсельдо́рф, Любек, Мюнцер, Шюц і т. ін.— пор. § 54$_{26}$.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ ІЗ ГОЛОСНИМИ

Апостроф у чужих словах

§ **68.** Апостроф у чужих словах пишеться:

1. Після приголосних **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, **г**, **ґ**, **к**, **х**, **р**, **ж**, **ч**, **ш** перед йотованими голосними: *мар'я́ж, суб'є́кт, об'є́кт, Барб'є́, Жюр'є́н де ла Грав'є́р, К'ю, Руж'є́, Кюв'є́, В'єн, Пʼємо́нт, Б'юкенен* і т. ін. (але не після **н**, **д**, **т**, **л**, **з**, **с**, **ц** — див. § 69). Перед йотованим **о** апостроф, розуміється, не ставиться: *Бйонде́лло* і т. ін. Див. іще § 62$_{16}$ та §§ 6 і 15$_{1,2}$.

2. У таких власних іменнях, як: *д'Аламбе́р, д'Ану́нціо, д'Акоста, О'Коннéль, О'Конор* і т. ін.

ньйо, нья, льє і т. ін. у чужих словах

§ **69.** Після **н**, **д**, **т**, **л**, **з**, **с**, **ц** у чужих словах ставимо **ь** перед йотованими голосними в таких випадках, як: *бульйо́н, мільйо́н, компаньйо́н, павільйо́н, медальйо́н, мілья́рд, конья́к, віньє́та, альянс, марсельє́за, рельє́ф, імбрóльйо, пеньюа́р, адьюта́нт, адью́нкт, коньюнкту́ра, Тальйо́ні, Севіньє́, Тьєр, Валья́н, Ґарньє́, Вальядолі́д, Тардьє́, Севі́лья, Мольє́р, Ґотьє́, Коліньї́, Лавуазьє́, Жюсьє́* й ін. Також: *акомпаньюва́ти*. Але див. § 68.

Дифтонг ау, оу, еу

§ **70.** Дифтонг *ау* й *оу* передаємо через **ав** і **ов**: *Август, Австрія, авдито́рія, авдіє́нція, автогра́ф, аргона́вт, гавптва́хта, гла́вберова сіль, лока́вт, бра́внінг, павперіїзм, равт, фа́вна, Фавст* (не Фауст), *Га́вптман, Павлі, Павльсон, Штравс, Макс Нордав, Австерліц, Гавф, Ґавс, Кавтський, Бічер-Стов, Бернард Шов* і т. ін.

А також звичайно *Аве, Авербах, Бавер, Шопенгавер, Ґебавер, Товер, Совер* і т. ін.*).

Дифтонг *еу* передаємо через **ев**: *неврастенія, неврольгія, невтра́льний, невтралітéт* і т. ін., але нім. *еу* через **ой**:

*) Писати *Аве*, а не *Ауе* і т. ін. постановлено на 2 пленумі незначною більшістю голосів.

Нойман (Neumann), *Ойтінґ* (Euting) і т. ін., також *Фоербах* (Feuerbach).

Німецьке ei

§ **71.** Німецький (германський) дифтонг *ei* в нових запозиченнях передаємо через **ай**, після **л**—**яй** (а не ей): *Айнштайн, Айхенвальд, Вайнгольд, Гайне, га́йзер, ляйбгва́рдія, ляйтмоти́в, Ляйбніц, Ляйпціг, Швайцарія, Штайнталь, Шляйхер, Фан Вайк, Фан Дайк, Райн, райнвайн, портва́йн* і т. ін.

Французьке -eur, -aire

§ **72.** Французькі наростки *-eur, -aire* в речівниках чоловічого роду передаємо через **-ер**: *акціоне́р, антрепренер, гувернер, контроле́р, мародер, місіоне́р, монте́р, парламентер, партне́р, режисе́р, резоне́р* і т. ін.

Так само: *офіце́р, інженер*, але *дезерти́р, каси́р, гренади́р, бригади́р, команди́р, кірасир.*

Згідно з латинською (а не французькою) мовою пишемо: *акто́р, до́ктор, інстру́ктор, репети́тор* і т. ін. (як також *секрета́р, нота́р* то-що).

Закінчення -тр, -др

§ **73.** У закінченнях чужих новозапозичених слів пишемо **-тр, -др** (а не -тер, -дер): *аре́ометр, баро́метр, гігро́метр, гекса́метр, діяметр, динамо́метр, термо́метр, бурмістр, магістр, міністр, ре́стр, семе́стр, секве́стр, теа́тр, це́нтр, пюпітр, цили́ндр* і т. ін. *).

Г перед голосними у початку слова

§ **74.** У початку перед голосними в чужих словах звичайно заховуємо придихове **г**: *га́рфа* (частіше *а́рфа), Гела́да, гістерія, гістери́чний, гомо́нім, гієрогліф, гіпохо́ндрія, готе́ль, гу́мор, гело́ти, гагіогра́фія, галяба́рда, гебра́їка, галло́, Ганнібал, Гамількар, Гадріян* (рим. імпер.).

Але: *істо́рія, ангар, омар.*

РІД У ЧУЖИХ РЕЧІВНИКАХ І ВІДМІНЮВАННЯ ЇХ

§ **75.** Рід у чужих речівниках (загальних) звичайно визначається закінченням їх ув українській мові, оскільки ті закінчення

*) На 1 пленумі незначною більшістю голосів ухвалено було писати *театер*, і т. ін.; на 2 знов незначною більшістю постановлено писати без **е**.

асоціюються з закінченнями українських речівників. Так, напр., всі речівники латинського походження на **-ум** будуть чоловічого роду (в лат. мові ніякого): *всенарóдній референдум, університéтський колóквіум, меморáндум, фóрум, пóдіум* і т. ін., або такі, як *декадáнс, альянс, преферáнс* і т. ін. (хоч у франц. вони жіночого роду), бо в українській мові всі речівники з подібними закінченнями чоловічого роду.

Деяку неусталеність що до роду становлять лише ті речівники чужомовного походження, що кінчаються на пом'якшений приголосний, бо таке закінчення в укр. речівниках мають речівники й чоловічого й жіночого роду (*кінь—тінь*), або ті, що в українській мові не мають цілком сталого одного закінчення, як от: *алькóв* чи *алькóва*. Здебільшого тільки добрий словник дасть надійну вказівку що до роду й закінчення такого чужомовного слова.

§ **76.** Відмінюються чужі речівники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як речівники ніякого роду слова: *áвто, бюрó, депó, кінó, мóтто, пальтó, п'янíно, трюмó, сáго, цíцеро.* Зовсім не відмінюються такі слова:

1. а) Усі на **е**, **є**, як от: *купé, негліжé, декольтé, турнé, кольé, шосé, Гáйне, Туапсé* і т. ін.

2. Усі на **і**, як от: *пóні, комí, рáвві, Пóті* і т. ін.

3. Усі на **у**, **ю**: *какадý, кенгурý, інтерв'ю, Анжý, Лупулéску* і т. ін.

4. *брýтто, нéтто, пóрто, сóло, трío, фрáнко, лóко, сáльдо, інкóгніто, рáдіо* (від *радіо* можливо й *радіом*) і т. ін.

Про власні чужі імення, як *Золя́, Іпсіланті, Каподістрія,* див. § 80.

IV

ВЛАСНІ ЙМЕННЯ

ПРІЗВИЩА

УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ **77.** В українській мові українські прізвища звичайно відмінюються, тим-то прізвища чоловічі й прізвища жіночі здебільшого розрізняються між собою закінченням, а то й окремими наростками.

Жіночі прізвища

1. а) Коли чоловіче прізвище речівник чоловічого роду з закінченням на приголосний або **-о** (напр., *Чуб, Шевченко, Ніс*), то відповідне жіноче прізвище (напр., для дружини, дочки) буде або той самий речівник, звичайно, невідмінний, як от напр.: *Ганна Чуб, Ганні Чуб, з Ганною Чуб, Марія Шевченко, до Марії Шевченко, товаришка Ніс, товаришці Ніс* то-що, або ж, згідно з законами української народньої мови, прикметник від тих речівників з наростками **-ова, -ева, -єва**: *Чубова, Чубової, Чубовій, Шевченкова, Шевченкової, Шевченковій, Носова, Носової, з Носовою* то-що — див. § 20_{26}*).

Примітка 1. В офіційних документах поруч жіночого прізвища на **-ова, -ева, -єва** можна писати й відповідне невідмінне (чоловіче) прізвище, звичайно, в дужках, напр.: *Марія Голубова (Голуб), Катерина Носачева (Носач), Ганна Палієва (Палій)* і т. ін.

Примітка 2. В народній мові прізвища осіб жіночої стати мають іще такі закінчення: **-івна, -ївна** (для дівчат—*Морозівна, Чубівна, Палі-*

---

*) Ця норма вживання жіночих прізвищ від речівників чоловічого роду (рівноправність невідмінних прізвищ і відмінних на **-ова, -ева, -єва**) принята 15 голосами супроти 7, що обстоювали за тим, щоб були прізвища тільки відмінні (*Ганна Чубова* і т. ін.). Це були: А. Кримський, С. Єфремів. О. Синявський, В. Ганцов, Г. Голоскевич, В. Дем'янчук і Ф. Калинович. Вважаючи постанову більшости за невідповідну до української мови, О. Синявський зрікся був далі редагувати проект правопису й лише після настирливих домагань Комісії м у с и в редагувати.

ївна і т. ін.), **-ка** (для заміжніх відповідно до чоловічих на **-ич** — *Антонóвичка* і т. ін.) та **-иха, -їха** (для заміжніх і старих жінок — *Морозúха, Кочубéїха* і т. ін.). Цих прізвищ уживається в неофіційних випадках.

б) Коли чоловіче прізвище прикметник (звичайно чоловічого роду), то жіноче (для дружини й дочки) прізвище буде той же прикметник жіночого роду, напр.:

Чоловік (батько):	Жінка (дочка):
Степовий	*Степова*
Задорожній	*Задорожня*
Гаврилів	*Гаврилова*
Ковалів	*Ковалева*
Паліїв	*Палієва*
Кузьмин	*Кузьмина*
Надійн	*Надійна*

Примітка. Перед закінченням **-ський** у прізвищах часто бувають наростки **-ов-, -ев-, -єв-, -ів-, -їв-**: *Соколовський, Котляревський, Гаєвський, Зіньківський, Чугуївський* і т. ін. Із цих наростків норму для української мови становлять **-ів-, -їв-**, а решта з'явилась під впливом польської або російської мови. Взагалі ж закінчення **-овський, -евський, -євський** в українських прізвищах припускаються.

в) Коли чоловіче прізвище речівник з закінченням на **-а, -я**, то таке саме прізвище буде і жіноче (для жінки або дочки), напр.: *Іван Малинка, з Іваном Малинкою* і т. ін. і *Ганна Малинка, з Ганною Малинкою* і т. ін.

Примітка. У народній мові жінки не мають прізвищ-речівників на **-а, -я**, а вивідні від цих речівників прізвища-прикметники на **-ина, -їна**: *Сивошапчина* (від *Сивошапка*), *Стодолина* (від *Стодоля*), *Верещажина* (від *Верещага*) і т. ін.

Чоловічі прізвища

2. а) Коли жіноче прізвище прикметник на **-ова, -ева, -єва**, то чоловіче прізвище від нього буде той речівник, що з нього походить прізвище-прикметник, напр., коли вона звалася *Морозова*, то для сина її або чоловіка буде прізвище *Мороз, Андрієнкова — Андрієнко, Шевцева — Швець* і т. ін. Порівн. 1а.

Але коли жіноче прізвище прикметник на **-ова, -ева, -єва**, що в основі має чоловіче й м е н н я (*Петро, Іван, Гнатко* і т. ін.), то чоловіче прізвище від такого прізвища буде на **-ів** (**-їв**), напр.:

син *Петрової* буде *Петрів* (а не Петро), *Іванової — Іванів, Миколаєвої — Миколаїв* і т. ін.

б) Коли в жінки (матери) за прізвище править інший прикметник жіночого роду (крім на **-ова, -ева, -єва**), то чоловіче прізвище буде той сам прикметник з закінченням чоловічого роду (для чоловіка або сина), напр.: *Степова — Степовий, Чернявська — Чернявський, Кузьмина — Кузьмин* і т. ін. Порівн. 1б.

в) Речівникові жіночі прізвища на **-а, -я** залишаються без зміни, переходячи на чоловіка чи сина, напр.: *Оксана Майборода — Іван* (чоловік чи син її) *Майборода* і т. ін. Пор. 1в.

Увага. Син від батька, а дочка від матери переймають прізвище без ніяких змін: батько *Мороз* і син *Мороз*, мати *Скоробагатькова* й дочка *Скоробагатькова* і т. ін.

Примітка. В народній українській мові, взагалі в неофіційних випадках буває, що син до свого повноліття носить батькове прізвище з додатком **-енко, -енко**, напр., батько *Бондар* — син *Бондаренко*, батько *Бурлій* — син *Бурлієнко* і т. ін.

Як відмінюються прізвища

§ 78. Чоловічі прізвища з прикметниковими закінченнями на **-ів, -їв, -ин, -їн** відмінюються почасти як прикметники, а почасти як речівники, напр.:

Однина

Наз.	*Гаврилів*	*Бутвин*
Кл. ф.	*Гаврилів*	*Бутвине*
Род.	*Гаврилова* (не Гаврилового)	*Бутвина*
Дав.	*Гаврилову* (не Гавриловому)	*Бутвинові* (або *Бутвину*)
Знах.	*Гаврилова* (не Гаврилового)	*Бутвина*
Орудн.	*Гавриловим*	*Бутвином*
Місц.	*при Гаврилову*	*при Бутвині* (або *Бутвинові*)

Множина (для всіх родів)

Наз.-Кл.	*Гаврилови* (не Гаврилові)	*Бутвині* (не Бутвині)
Род.	*Гаврилових*	*Бутвинів*
Дав.	*Гавриловим*	*Бутвинам*
Знах.	*Гаврилових*	*Бутвинів*
Орудн.	*Гавриловими*	*Бутвинами*
Місц.	*при Гаврилових*	*при Бутвинах*

Усі інші українські прізвища відмінюються як звичайні слова: прикметникові — як прикметники, речівникові — як речівники, напр.: *Марія Петрова, у Марії Петрової, з Марією Петровою* і т. ін., *Іван Лободюченко, Івана Лободюченка, з Іваном Лободюченком, Іванові Лободюченкові* і т. ін.

РОСІЙСЬКІ Й ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ **79.** Російські, польські, чеські й інші слов'янські прізвища віддаємо на письмі, зважаючи на етимологичну спорідненість їх із прізвищами українськими: прізвища, етимологично й своєю конструкцією близькі до українських, більше принатурюємо до україн. мови, ніж прізвища інші. Проте, деякі елементи таких прізвищ (напр., деякі закінчення), споріднені з українськими, послідовно передаємо в українській формі.

Найважніші правила що до правопису цих слов'янських прізвищ такі:

Апостроф і ь перед є, я, ї, ю

1. Після приголосних **н**, **д**, **т**, **л**, **з**, **с**, **ц** перед йотованими голосними ставимо **ь**, після інших приголосних — апостроф (пор. §§ 68—69): *Ульянів, Васильїв, Ільїн, Третьяков, Дьяконів, Ананьїв, Афанасьїв, Полозьїв, Григор'їв, Зінов'їв, Прокоф'їв, Лук'янів* і т. ін.

Перед **йо** звичайно апострофа не ставимо: *Воробйов, Соловйов, Муравйов.*

Примітка. Сполучення пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах, як *Вяльцева, Пясецький (Piasecki), Пяст,* пишемо без апострофа.

Рос. г, польське g то-що

2. Російське, сербське й болгарське **г**, польське й ін. **g** передаємо в прізвищах українським **г**: *Говорів, Григорович, Цегельський (Cegielski), Ягич* і т. ін.

-ський, -цький

3. Закінчення російських прізвищ **-ский**, **-цкий** (також **-ской**, **-цкой**), польських **-ski**, **-скі**, чеських **-ský**, **-cký** передаємо українськими **-ський**, **-цький**: *Соболевський, Александровський, Троцький, Трубецький, Ходський, Донський, Твардовський, Кринський, Ржепецький, Добровський, Палацький (Palacký)* і т. ін.

-ич 4. Закінчення російських прізвищ **-ич** польських **-icz**, сербських **-ић** то-що передаємо українським **-ич**: *Серафимович, Чистович, Засулич, Міцкевич, Караджич, Міклошич, Ягич* і т. ін.

-ин, -їн 5. Закінчення російських прізвищ **-ин** передаємо українським **-ин** (після голосних, **ь** й апострофа **-їн**): *Пушкин, Державин, Гаршин, Мухин, Милютин, Істомин, Істрин, Апраксин, Зеленин, Красин, Стоюнин, Ленин, Єсенин, Оленин, Пипин, Ситин, Софіїн, Ільїн* і т. ін.

-ик 6. Закінчення **-ик** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Масарик, Шафарик, Менчик, Гавлик, Прусик, Славик* і т. ін.

-ек 7. Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Їречек, Гавличек, Парубек* і т. ін.

-ов—-ів, -їв 8. Закінчення російських, болгарських прізвищ **-ов** (**-ёв**, **-ьов**) та **-ев** передаємо через **-ов** (**-ьов**, **-йов**) під наголосом, ненаголошені ж — через **-ів** (після голосних, **ь** й апострофа **-їв**): *Крилóв, Кольцóв, Плетньóв, Кузнецóв, Хрущóв, Чернишóв, Пугачóв, Сичóв, Воробйóв* і т. ін., але *Тургéнів, Пóловців, Радíщів, Некрáсів, Гáстів, Тебборів, Василів* (болг. *Васильов*), *Цонів, Ботів, Мірчів, Андріїв, Аракчеїв, Ігнатьїв, Порфир'їв, Лебедів, Князів, Токарів, Каменів, Голубів* (род. *Голубова*) і т. ін. Пор. § 82₃.

-ий 9. Прикметникові російські прізвища на **-ый**, **-ий**, польські **-y**, чеські **-ý** передаємо українськими на **-ий**: *Білий (Белый), Горький, Бідний, Зубатий, Черний (Černý), Білий (Bílý)* і т. ін., але в м'яких прикметниках **-ій**: *Синій, Дальній* і т. ін.

Примітка. Російські закінчення **-ой** не змінюємо на **-ий**: *Толстой, Полевой, Босой* і т. ін., але див. 3.

Е, И, І й ін. 10. В іншому чужі слов'янські прізвища принатурюємо до української мови остільки, оскільки вони не чужі українській мові, напр., російські склади з **е**, польські з **іе** (тоб-то з пом'якшеними попередніми приголосними) передаємо українськ. з **е** (тоб-то з не м'якими попередніми приголосними), коли такі прізвища асоціюються з українськими словами: *Плетньов, Петров, Третьяков, Некрасів, Беспалів, Василевський, Воскресенський, Веселовський, Черкесів, Городецький, Стеблевський, Цегельський* (*Cegielski*) і т. ін.

Також і в інших прізвищах звичайно пишемо **е**: *Лермонтів, Каренин, Серафимович, Шелгунов, Черемисів* і т. ін.

Тільки коли такі склади неприродно передавати з українським **е**, то передаємо з **і** (**ї**): *Білий, Бідний, Білкин, Білов, Ріпин, Хлібників, Грибоїдів, Авдіїв, Фатіїв, Карніїв, Риліїв, Матвіїв* і т. ін.*).

В аналогичних випадках пишемо українське **и** або (рідко) **і**: *Тихонравів, Чистяков, Данилевський, Понизовський, Филипович, Мрозинський, Малиновський, Славинський, Кирпичників, Татищів, Радищів, Чириків, Чичиків, Никитин, Киреєвський* і т. ін., хоч: *Свірський, Міклошич, Міцкевич, Пілсудський, Зінов'їв* і т. ін.

Рідко вживані в українській мові чужі прізвища, особливо важкі до написання, краще писати фонетично (*Nejedlý—Неєдлі* і т. ін.).

ЧУЖОМОВНІ (не слов'янські) ПРІЗВИЩА

§ 80. Що до правил написання в українській транскрипції чужомовних (не слов'янських) прізвищ, то їх треба шукати в розділі «Правопис чужих слів» (див. §§ 54—76).

Відмінюються чужі прізвища в українській мові тільки чоловічі і то лише тоді, коли вони закінчуються на приголосний: *Гартман, Шекспір, Павль* і т. ін. — *Гартманом, Шекспіра* і т. ін. При жіночих же іменнях вони звичайно не відмінні: *Роза Люксембург — без Рози Люксембург* і т. ін.

Чужомовні прізвища з закінченням на голосний звичайно не відмінюються й при чоловічих іменах: *Паганіні, Мірабо, Гайне, Ґете, Стенлі, Золя, Реклю, Коцебу* і т. ін., навіть на **-а** здебільшого не відмінюються: *Бора, Борджа, Бенуа* і т. ін.

---

*) Таким способом передавати слов'янські прізвища з **і** ухвалено лише 10 голосами (О. Шумський, А. Кримський, О. Синявський, В. Бутвин, С. Кириченко, О. Попів, І. Соколянський, М. Сулима, Т. Секунда, М. Хвильовий). Інші голосували за те, щоб писати в останній категорії **е**: *Белий, Фатеїв* і т. ін. (О. Синявський, С. Єфремів, К. Голоскевич, Є. Касяненко, М. Гладкий, С. Вікул, М. Хвильовий, М. Яловий), або за те, щоб писати скрізь **е**: *Белий* і т. ін. (В. Ганцов, В. Дем'янчук, Ф. Калинович, М. Наконечний, К. Німчинів, Б. Ткаченко, М. Йогансен, Л. Булаховський).

ГЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

§ 81. Українські географічні назви взагалі треба віддавати на письмі в їх народньо-історичній формі, напр.: *Бере́стя* (а не Брест-Литовський), *Ромéн* (а не Ромни), *Прилу́ка* (а не Прилуки) *Лубні́* (а не Лубни), *Во́вча* (а не Вовчанськ), *Санджа́р* (а не Сенжари), *Замо́стя, Миропі́лля, Рі́вне, Підкарпа́ття, Поді́лля, Ков'я́ги, Підгі́рна, Ві́нниця, Черні́гів, Галичина́, Прип'ять* і т. ін.

Зокрема, що до закінчень ув українських назвах міст і селищ, то треба додержуватися таких правил:

-ІВ, -ІВКА, -ІВСЬКИЙ

1. У назвах міст уживаємо тільки наростка **-ів**, а не -ов (після голосних та ' звичайно **-їв**): *Ха́рків, Льві́в, Крилі́в, Зо́лочів, Рогачі́в, Хва́стів, Се́днів, Бардичі́в, Уланів, Хмелів, Ки́їв, Чугуї́в, Миколаї́в, Зміїв, Мліїв* і т. ін. У відкритих складах твердих пнів **-ов-**, у всіх інших **-ев-** (після голосних **-єв-**): *Харкова, Золочеву, у Рогачеві* і т. ін. — див. § 20_{26}.

Відмінюються такі назви як звичайні речівники: *під Харковом, за Чугуєвом* і т. ін.

У назвах слобід і станцій закінчення **-івка** (після голосних та ' **-їв**ка): *Карпівка, Карлівка, Попівка, Оленівка, Левківка, Горлівка, Вербівка, Кахівка, Миколаївка* і т. ін. У сполученнях із іншими наростками також здебільшого буває наросток **-ів** (**-їв**), напр.: *Петрівський (хутір), Ільківський, Андріївський, Павлівське (село), Василівське, Миколаївська (слобода), Озівське море* і т. ін., хоч *Покровська (слобода)* і деякі інші.

-СЬКЕ, -ЦЬКЕ

2. Назви міст кінчаються на **-ське, -цьке** (а не -ськ, -цьк): *Волочиське, Старобільське, Пинське, Зінов'ївське, Луцьке* і т. ін.

Відмінюються такі назви як прикметники: *із Старобільського, під Волочиським* і т. ін.

-ОВА, -ИНА, -ОВЕ, -ИНЕ, -ІВ, -ИН

3. Назви станцій і селищ кінчаються на **-ова, -ева, -ина,** або **-ове, -еве, -ине,** або **-ів, -ин** за місцевою вимовою (а не -ово, -ево, -ино): *Шляхова, Демурина, Сталине, Синельни-*

кі́в, *Виповзі́в*, *Святоши́н* і т. ін.; на **-а** відповідно до російських на -ая: *Лозова*, *Весела*, *Попасна* і т. ін. Відповідно до російських назов на -ое вживаються закінчення на **-е** (**-є**): *Погорі́ле (село)*, *Кругле*, *Копане*, *Красне*, *Жовте*, *Веселе*, *Підгороднe* і т. ін.

Усі такі назви, крім тих, що на **-ин** (див. 5), відмінюються як звичайні прикметники: з *Лозово́ї*, *у Погорі́лому* і т. ін.

4. У назвах міст закінчення **-піль** (а не -поль): *Тернопі́ль*, *Ольвіопі́ль*, *Мелітопі́ль*, *Томашпі́ль*, *Олександропі́ль*, *Вишнопі́ль*, *Ямпі́ль* і т. ін., але у відкритих складах звичайно **-пол-**: *з Тернополя*, *під Ольвіополем* і т. ін. **-ПІЛЬ**

5. Назви на **-ин** (*Кобрин*, *Чигирин*, *Гайсин* і т. ін.) відмінюються як речівники: *з Кобрина*, *під Чигирином*, *Гайсином* і т. ін. **-ИН**

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

§ 82. Правопис і закінчення російських, польських, чеських і інших слов'янських географичних назов у більшій чи меншій мірі підганяємо під українські, а саме:

1. Російське, болгарське, сербське **г**, польське то-що ***g*** передаємо українським **г**: *Волга*, *Новгород*, *Калуга*, *Београд*, *Разград* і т. ін. **Г**

2. У закінченнях географичних назов пишемо **-ин** (після голосних та **'** **-їн**), **-ич**: *Скопи́н*, *Бжезин*, *Бендин*, *Люблин*, *Колин*, *Землин*, *Углич*, *Лятович*, *Требич* і т. ін. **-ИН, -ЇН, -ИЧ**

3. У назвах міст то-що російське **-ов**, **-ев**, польське ***-ów*** і т. ін. передаємо українськими **-ів** (**-їв**), коли на закінчення не падає наголос, під наголосом же — **-ов**; але **-овка**, **-owka**, **-овский** . . . завсіди передаємо українськими **-івка**, **-івський** . . .: *Оста́шків*, *Сара́тів*, *Кракі́в*, *Августі́в*, *Цеханів*, *Грабів*, *Гелчі́в*, *Хейнів*, *Брудзі́в*, *Гельні́в*, *Сміхі́в*, *Юр'ї́в*, *Макар'ї́в* і т. ін.; *Псков*, *Тамбо́в*, *Шклов*, *Балаши́в* і т. ін.; *Сичі́вка*, *Дубі́вка*, *Филипі́вка*, *Янівка*, *Анастасі́вське (село)*, *Василі́вський острі́в*, *Петрі́вський порт* і т. ін. Пор. § 79₈. **ІВ(-ЇВ)—ОВ, -ЕВ, -ІВКА (-ЇВКА), -ІВСЬКИЙ (-ЇВСЬКИЙ)**

Про міну **о—і**, **е—і** (*Осташків — Осташкова*, *Брудзів — Брудзева* . . .) — див. § 20₂₆.

-СЬК, -ЦЬК

4. У закінченнях російських, білоруських та польських міст пишемо **-ськ**, **-цьк**: *Курськ*, *Томськ*, *Симбірськ*, *Троїцьк*, *Алапаївськ*, *Вітебськ*, *Мінськ*, *Смоленськ*, *Глуськ* (польське *Głusk*), *Люто́мирськ*, *Плоцьк*, *Конськ* (польське *Końsk*), *Каменськ*, *Єдлинськ*, *Липськ* і т. ін. Пор. § 81₂.

Примітка. Неслов'янських назов звичайно не підганяємо під українські: *Дамаск*, *Сан-Франсісно*.

-ОВО, -ЕВО, -ИНО

5. Російські, сербські, болгарські географічні назви на **-ово**, **-ево**, **-ино** так і передаємо: *Пулково*, *Ртищево*, *Іваново*, *Тирново*, *Сараєво*, *Никулино* і т. ін. і відмінюємо як речівники: *з Пулкова*, *під Пулковом* і т. ін. Пор. § 81₃.

Інші прикметникові закінчення

6. Інші прикметникові закінчення в слов'янських географічних назвах віддаємо відповідними прикметниковими закінченнями українськими: *Грозний* (рос. Грозный), *Покровська* (рос. Покровская), *Удобна* (рос. Удобная), *Високе* (рос. Высокое), *Длуга* (польське *Długa*), *Добжинська* (польське *Dobrzyńska*) і т. ін.

-ЕЦЬ, -ИЦЯ

7. У слов'янських географічних назвах на **ц** це **ц** віддаємо українським пом'якшеним **ц**, оскільки вони асоціюються з відповідними українськими закінченнями (**-ець**, **-иця**): *Юр'євець*, *Єлець*, *Повінець*, *Болеславець*, *Гумполець*, *Старица*, *Пилиця*, *Бжезниця*, *Границя*, *Подгорица*, *Мариця*, *Струмиця* і т. ін.

Але: *Столац*, *Шабац*, *Ловац* і т. ін.

Назви на Б, М, Ч, Р то-що

8. Російські географічні назви на пом'якшені **губні**, **шиплячі** або **р** передаємо без ь: *Об*, *Перм*, *Кем*, *Керч*, *Твер* і т. ін. і відмінюємо як відповідні українські речівники: *над Об'ю*, *до Твери* і т. ін.

Назви множинні (Pluralia tantum)

9. Географічні слов'янські назви, що вживаються тільки у множині, віддаємо відповідними українськими: *Кімри* (рос. Кимры). *Боровичі* (рос. Боровичи), *Кошиці* (чеське *Košice*), *Домбровиці* (польське *Dąbrowice*), *Бискупиці*, *Бялобжеги* і т. ін.

Описові назви

10. Описові географічні назви при потребі перекладаємо: *Північна Двина* (Северная Двина), *Льодови́й океан* (Ледовитый океан), *Фінська затока* (Финский залив) і т. ін.*).

*) Як також і з інших мов: *Ріг Доброї Надії (Cape of the Good Hope, Cap de Bonne Espérance)* і т. ін.

11. Російське **е**, польське **іе** то-що звичайно передаємо українським **е**: *Петрозаводськ*, *Мезень*, *Лена*, *Пенза*, *Ветлуга*, *Челябинськ*, *Несвіж*, *Болеславець*, *Цеханів*, *Гельнів* (польське *Gielniów*) і т. ін. **Е, И**

Також здебільшого й російське **и**, польське то-що **і** передаємо українським **и**: *Рибинськ*, *Владивосток*, *Шадринськ*, *Жилина*, *Павлино*, *Дубровник*, *Братислав* (чеське *Bratislav*) і т. ін. Пор. § 79_{10}.

ЧУЖОМОВНІ (не слов'янські) ҐЕОГРАФИЧНІ НАЗВИ

§ 83. Правопис чужомовних (не слов'янських) географичних назов узгляднений у розділі «Правопис чужих слів», де подані вказівки що до чужих *l*: *ла*, *ло* . . . — *ля*, *льо* . . . (§ 54), *h* і *g*: *г* — *ґ* (§ 55), *f*: *ф* — *хв* (§ 56), грецьке *ϑ*: *т* — *ф* (§ 57), грецьке *β*: *в* — *б* (§ 58), грецьке *σ*, *s*, есп. *z*: *с* — *з* (§ 59), англійське *w*: *у* — *в* (§ 60), подвоєння і неподвоєння приголосних (§ 61), чужом. *i*: *і* — *и* (§ 62), грецьке *η*: *е* — *и* (§ 64), *е* у початку слова (§ 65), французьке *eu*, німецьке *ö*, англійське *u* (§ 66), французьке *u*, німецьке *ü*: *ю* — *і* (§ 67), апостроф (§ 68), *ньє*, *нья*, *льє* . . . (69) дифтонг *au*: *ав* — *ау* (§ 70), німецьке *ei*: *ай* (§ 71).

V

ПУНКТУАЦІЯ ТА ІНШІ ДОПОМІЖНІ ДО АЛЬФАБЕТУ ЗНАКИ Й НОРМИ УЖИВАННЯ ЇХ

КРАПКА [.]

§ **84**. 1. Крапка ставиться в кінці речення-розповіди, а також у кінці інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-розповідей (обниження голосу в кінці й павза):

А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток. Я не чую своїх ніг, не керую ними, вони носять мене самі, мов заведений механізм, і тільки голова моя, мов павук павутиння, снує мереживо думок. (М. Коцюбинський).

Примітка. З декоративною метою на обгортках книг, на вивісках то-що після написів крапки часто не ставлять.

2. Крапка ставиться як знак недокінченого на письмі (звичайного, відомого) слова, при чім в середині слова скорочуються тільки на -приголосних: *5 м. (метрів), 4 карб. (карбованці), і т. ін. (таке інше).*

ЗНАК ОКЛИКУ [!]

§ **85**. Знак оклику ставиться в кінці речення-оклику, а також і інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-окликів (підвищеним голосом):

Так! Я буду крізь сльози сміятись! (Л. Українка).
Земле! Як тепло нам із тобою! (М. Рильський).

Примітка. Підвищена супроти звичайної окликової інтонації окликова інтонація віддається знаками !! або й !!!

ЗНАК ПИТАННЯ [?]

§ **86**. Знак питання ставиться в кінці речення-питання, а також інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-питань (сильно підвищеним голосом на одному слові):

Так ти кажеш,
Що бачив криницю Москалеву? Що ще й досі
Беруть з неї воду? (Т. Шевченко).

Примітка 1. Підвищена супроти звичайної питальної інтонації питальна інтонація віддається знаками ?? або й ???

Примітка 2. Складна інтонація оклику-питання віддається знаками !? або ?!

КОМА [,]

§ **87**. 1. В межах речення:

а) Кома ставиться поміж однорядними членами речення, тоб-то такими, що вимовляються однаковим типом тону з протягом і запинками поміж ними:

Гнуться, гнуться, гнуться верби. (О. Олесь).
Гармидер, галас, гам у гаї. (Т. Шевченко).
Витанцьовують, сміються дзвінко, дзвінко молотки.
(М. Хвильовий).
І вперше очима іншими поглянув на небо, на землю, на себе. (П. Тичина).
Затремтіло щось людське, м'яке в старім серці пророка. (Ів. Франко).

Як що поміж однорядними членами речення є сполучник **і** (**й**) або **та** (= **і**), то кома поміж ними не ставиться; коли сполучники ці повторюються, то кома ставиться або ні як до вимови; коли ж **і** або **та** вживаються більш двох разів між однорядними членами речення, то кома ставиться:

А десь гармати б'ють тривожно і невпинно. (В. Сосюра).
Наноси́ли землі та й додому пішли. (Т. Шевченко).
І там, і тут, і скрізь погано. (Т. Шевченко).

Перед іншими сполучниками (**а, але, або, бо, та** (= **але**), **то, то й, чи, ні, хоч, як**) майже завжди ставиться кома, як того вимагає й вимова, але перед **або** й **чи** кома ставиться обов'язково, коли вони значать **цеб-то**:

Нехай ні жар, ні холод не спинить вас. (Ів. Франко).

Немає гірше, як у неволі про волю згадувать. (Т. Шевченко).

Били, а не вчили. (Т. Шевченко).

Як не їв, то й не облизуйся. (Нар. присл.).

Село, наморене то бійкою, то дивовижею, втихомирилось: ніде ні крику, ні гуку. (П. Мирний).

Глитай, або павук. (М. Кропивницький).

б) Відокремлені (голосом) члени речення відділяються комами:

А хто ж, могутній, заборонить встати й нам од сна? (Г. Чупринка).

По дворах, навантажені всяким збіжжям, стоять вози, готові в дорогу. (С. Васильченко).

Ясне сонце, тепле й приязне, ще не встіло наложити палючих слідів на землю. (П. Мирний).

На самому краю села, од вигону, стояла невеличка хатка, вікнами на широкий шлях. (П. Мирний).

в) Прикладка відділяється комами, як що вимовляється тоном відокремлених членів речення:

Та й йому, Климові, на старість добре б було. (С. Васильченко).

Там жайворонок, лірник одинокий, зайняв відрадну серцю вишину. (П. Куліш).

Прикладка з сполучними словами **або, чи, тоб-то, як от** завсіди відділяється комами.

г) Вставні слова (не зв'язані з членами речення) здебільшого відділяються комами:

А під лісом край дороги, либонь, курінь мріє. (Т. Шевченко).

Ви десь, мабуть, не з наших сіл. (П. Тичина).

Звичайно, крадене. (Т. Шевченко).

Вставні слова з ознаками речення (дієслово, називний відмінок речівника) завсіди відділяються комами:

Прийшлось сусідові, мовляв, хоч сядьта й плач. (Є. Гребінка).
В недолі, кажуть, звільна час минає. (Ів. Франко).
Між ними, звісна річ, і Антонович. (С. Єфремів).

і) Кличні форми речівників з залежними від них словами виділяються комами (коли не знаком оклику — див. § 85):

Хлюпни нам, море, свіжі лави!
О земле, велетнів роди! (П. Тичина).
Тісніше станьте, сильні духом, під прапором одним. (П. Тичина).

д) Вигукові слова виділяються комами (коли що не знаком оклику — див. § 85);

Гей, рубали ворогів та по всіх фронтах! (П. Тичина).
О, не втечеш ти нікуди без мене. (О. Олесь).

Примітка. Коли вигукові слова тісно в'яжуться (у вимові) з дальшими словами, то й комою не розділяються — (див. приклад у г).

е) Дієприслівникові сполучення виділяються комами, бо вони звичайно й вимовою відокремлюються:

Полохливий заєць, причаївшись під кущем, пригина вуха. (М. Коцюбинський).
Не спитавши броду, не лізь у воду. (Нар. присл.).

Також після сполучників, коли вони відносяться не до дієприслівникових словосполучень, останні виділяються комами:

Прислухáлись і, не вірячи самі собі, одхиляли сінешні двері. (М. Коцюбинський).

Але дієприслівники без додаткових слів звичайно комами не виділяються:

Співають ідучи дівчата. (Т. Шевченко).

Примітка. Коли підмет буває поміж членами дієприслівникового сполучення, то кома ставиться лише в кінці сполучення, як того вимагає вимова:

Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить. (Т. Шевченко).

2. Поміж реченнями:

а) Речення від речення при всякій вимові й інтонації відділяється комою, коли не іншим знаком (див. §§ 84, 85, 86).

Заспівають на колишній голос кобзарі, і затужать у розпуці матері. (В. Поліщук).

І день іде, і ніч іде. (Т. Шевченко).

Січі в гаю перекликались, та ясен раз-у-раз скрипів. (Т. Шевченко).

І світає, і смеркає. (Т. Шевченко).

б) Додаткові підрядні речення з характерним підвищенням голосу на кінці головного й павзою перед сполучними словами (**бо, аж, хто, що, щоб, де, коли, відкіля, як, який** та ін.) відділяються комою, як також і тоді, коли підрядне речення стоїть перед головним:

І спішить туди, де дніє. (Ів. Франко).

Квартирі їхньої добре не знають, бо вони недавно переїхали сюди, а коли побачать замкнені віконниці, то подумають, що дім порожній. (М. Коцюбинський).

Щоб жити, він життя і волю власну й силу за хліба кусник продає. (Ів. Франко).

Що робив, те робив я до краю. (Б. Грінченко).

Я це зробив тому́, що інак не міг виїхати.

Я це зроби́в, тому що інак не міг виїхати.

в) Неповні речення з сполучниками **мов, немов, наче, неначе, ніби, як, ніж, буцім, що** (= **наче**) виділяються комами:

Дощ по листі, як спогад, шумить. (М. Рильський).

Над містом зойки і плачі, немов з перини пір'я. (П. Тичина).

Над товстими, як у негрів, губами стирчали руді вуси. (Ів. Нечуй-Левицький).

СЕРЕДНИК [;]

§ **88.** Середник ставиться поміж поширеними реченнями або поширеними частинами речення як знак менший за крапку й більший за кому (див. §§ 84 і 87):

З неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає сонячна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... Буяє вона вгору; зеленіє, як рута... Легенький вітрець подихає з теплого краю; перебігає з нивки на ниву, живить, освіжає кожну билинку... (П. Мирний).

ДВОКРАПКА [:]

§ **89**. Двокрапка звичайно ставиться після речення перед чужими словами або поясненням як знак ніби не зовсім докінченого речення-розповіди (з дещо меншим супроти крапки обниженням голосу, павзою й характерною інтонацією недокінчення).

Пишуть двокрапку й після будь-якого слова в реченні, коли треба означити таку саму інтонацію:

Стрепенулась зграя, закричала біла: „Тут гниле повітря, тут вода гнила!“ (О. Олесь).

За скелями починало яснітн: світало вже. (С. Васильченко).

Мені все сниться: сонце, співи і ви, і день весняний. (П. Тичина).

Благословенні: матерія і просторонь, число і міра. (П. Тичина).

Більше логичне значіння двокрапки в таких випадках, як:

Ах! що зрівняється з мукою тою: жити на людях зовсім самотою? (А. Кримський).

РИСКА [—]

§ **90**. Риска ставиться поміж реченнями й членами речення (в середині речення), коли треба відзначити дуже піднесений і раптом обірваний голос між ними й довгу павзу. Часто це буває, коли в реченні пропускається якесь слово.

Рисками виділяються й відокремлені та вставні слова й речення, коли вони різко відокремлюються голосом:

Книга — морська глибина. (Ів. Франко).

Замість квіток — шаблі, списи виблискують в долині. (П. Тичина).

І хоч не раз — признáюся — ставати
Я на котурни модні́ї любив,
Але тепер... (М. Рильський).

А за ґратами та замками стиха шуміло — гула
там підборкана молода сила. (С. Васильченко).

Див. іще § 93_1 Примітка.

ДУЖКИ [()]

§ 91. У дужки беруться вставні слова, словосполучення й речення, коли що їх треба читати обниженим тихим голосом і прискорено (також уваги, підзаголовки, пояснення):

І гавкає Рябко, щоб москалі (а їх тоді було до хріна на селі), щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори. (П. Гулак-Артемовський).

В Західній Україні (Галичині) звісні кілька випадків такого похорону, але вже без могильних насипів (такі звісні й далі в Західній Європі). (М. Грушевський).

КРАПКИ [...]

§ 92. Крапки ставляться на місці перерваної або недокінченої мови:

Музики... танці... і Бардичів... кайдани брязкають...
Москва... бори, сніги і... Єнісей... (Т. Шевченко).

Примітка. Коли наводять цитату з середини речення чи уступу, то крапки ставлять перед цитатою.

ЛАПКИ [„ “]

§ 93. В лапки береться:

1. Чужа пряма мова, при чім крапка ставиться після лапок, інші знаки перед лапками. В перерваній вставним реченням чужій мові лапки ставляться лише в початку й на кінці:

І сон-трава не проспала, словечко сказала: „Він з дурною головою не має покою“. (Л. Глібів).

Альта плаче: „Тяжко жити. Я сохну, сохну...“
(Т. Шевченко).
„Хай чабан — усі гукнули — за отамана буде!“ (П. Тичина).

Примітка. Коли записується розмова двох чи більш осіб, то лапок звичайно не пишуть, а мову однієї особи від других відділяють рискою.

2. Власні назви літературних творів, фабрик, пароплавів то-що, особливо коли треба відзначити ті слова, як власні:

На сімнадцятому році Марко прочитав „Кобзаря“.
(Б. Грінченко).

3. Ті слова, що їх не вважають за свої, як от наведення з книг, іроничні вирази, малопоширені новотвори:

А „патріот, убогих брат“ дочку й теличку однимає у мужика. (Т. Шевченко).

Зграї гарпій проклятих, що звуться „навіщо“, „куди“, мою душу жеруть. (М. Вороний).

Примітка. У наведеннях то-що можна ставити й спрощені лапки , ': *‚навіщо‘.*

РОЗДІЛКА [-]

§ **94.** Розділка (дефіс) є знак проміжного письма між письмом нарізно й укупі.

З розділкою пишуться:

1. Складні слова типу *дівич-вечір, багат-вечір, гадай-зілля, нечіпай-зілля, люби-мене, кінець-кінцем, сяк-так, вряди-годи, будь-що-будь, раз-у-раз, де-не-де, помалу-малу, одним-одна, хліб-сіль, батько-мати, сам-самісінький, сумний-невеселий, грає-виграває, білий-білий, дзвенить-сміється, Австро-Угорщина, Чехо-Словаччина, соціяльно-економичний, робітничо-селянський* і т. 1н.

Примітка 1. На випадок сумніву що до напису складного слова (вкупі чи з розділкою) добре оглядатися на наголос: коли складне слово вимовляється з одним наголосом, то це вказує на тісний зв'язок частин, і писати таке слово слід укупі. Коли ж у складному слові два наголоси, то й писати його краще

з розділкою, напр.: *перпоря́дний, красномо́вний, жовтогаря́чий, золотове́рхий*, але *сі́льсько-господа́рський, архітекту́рно-буді-ве́льний, істори́чно-філологи́чний* і т. ін.

Примітка 2. **не** тільки виняткове пишеться з розділкою (*де-не-де*), звичайно ж пишеться окремо, коли що значить заперечення, або (зрідка) вкупі, як що увіходить у склад слова: *нена́видіти, необа́чний, зне́стямку, зне́хотя, невже́, нево́ля, неохо́тність, не́люб, нерухо́мо, недду́жати, недо́брий, нема́с* (прислів.), але *не ма́с* (дієслово), *недобача́ти („недобача́ю тро́хи“)*, але *не добача́ти („не добача́ю в цім помилки“)* і т. ін.

2. Приростки в таких випадках:

а) *по-пе́рше, по-дру́ге, по-тре́тє, по-четве́рте* і т. ін., як також і *по-1, по-2*...

б) *по-на́шому, по-ва́шому, по-сво́єму, по-вкраїнському, по-німе́цькому, по-п'я́ному, по-дурно́му* і т. ін.

в) *з-над, з-під, з-поміж, з-за (із-за), з-попід, з-посеред* (але *поміж, поза, попід, понад, поперед, посеред, задля, заради*)*).

Примітка. В інших випадках **по, з, в, під**... вживаються то як прийменники (*по хаті, з білою*...), то як приростки (з дієсловами й прислівниками). Отже треба писати: *зокре́ма, поча́сти, попро́сту, заввижки, відко́ли, відто́ді, відра́зу, упе́рше, удру́ге, вдесятеро, удвох, відни́ні, дотепе́р, відсього́дні, пони́ні, на́дового, згорда, зма́лку, згре́цька, знеме́цька, сти́ха* і т. ін.

Що до розрізнення прислівників і речівників з прийменниками, цеб-то таких написів, як *уку́пі* (прислівник) і *у ку́пі* (речівник), *насилу — на си́лу, додо́му — до до́му, спочатку — з почáтку, догори́ — до гори́* то-що, то треба брати на увагу таке: коли відчувається, що в подібному сполученні речівник загубив первісне значіння (особливо матеріяльне), то це вже буде прислівник (тоб-то прийменник тут уже буде приростком), напр., *підня́в го́лову* ***догори́*** *— під'їхав* ***до гори́,*** *жили́ ми тоді* ***вку́пі*** *— їжакý жили́* ***в ку́пі*** *хми́зу, він* ***наси́лу*** *дійшо́в до хáти — не покладáйся* ***на си́лу,*** *поверну́вся з Німе́ччини* ***додо́му*** (не значить обов'язково «дім») *— підійшо́в* ***до до́му*** (тоб-то «до хати»), ***спочáтку*** *я нічо́го не розумі́в —* ***з почáтку*** *ве́ресня іде́ дощ.*

---

*) Писати *з-над, з-попід*... ухвалено 13 голосами, інші ж 11 стояли за тим, щоб писати знад, спопід... (О. Шумський, В. Бутвин, С. Вікул, Є. Касяненко, С. Кириченко, К. Німчинів, О. Попів, І. Соколянський, М. Хвильовий, М. Яловий, М. Йогансен).

Яскравою ознакою речівника з прийменником супроти схожого прислівника виступає те, що з речівником можуть в'язатися додаткові слова, напр., *під'їхав до горй — під'їхав до* ***крутої*** *горй, підійшов до дóму — підійшов до дóму своєгó* ***сусíди*** і т. ін.

В сумнівних випадках краще писати окремо: *не до смакý* і т. ін.

3. Деякі інші формальні слова (частки):

а) **аби-, -будь, -небудь:** *абú-хто, абú-що, абú-де, абú-куди, абú-який, хто-бýдь, що-бýдь, куди-бýдь, хто-нéбудь, де-нéбудь...*

Але: *дéхто, дéщо, дéкотрий, ніхтó, нікýди, нізвíдкіля́, нізвíдки...* (див. § 45).

б) **-то, -бо, -но, -таки:** *нíби-то, тóб-то, кажíть-бо, íдíно, тáм-таки, вíн-таки* і т. ін.

в) **-як, як-, що-, -що;** *óсь-як, íн-як, óн-як, óт-як* (також *óсь-який, íн-який, óт-який...*), *як-найкрáщий, як-найдóвший, що-найдýжчий, що-найсильнíший, що-дня́, що-вéчора* (але *що-дéнний, щомíсячний...*).

Також: *тó-що, абó-що, пóки-що.*

Примітка. Частки **же (ж)** і **би (б)** треба писати окремо: *він же, ми ж ходúв би, ходúла б* і т. ін.

Але разом у таких словах: *отже, адже, майже, ніже, теж* (сполучник, не плутати його з займенником *те ж*), *також* (прислівник *так же*), *авжéж* (не плутати з *а вже ж*), *атож* (не плутати з *а то ж*); *аби, щоб-то, себ-то, тоб-то, щоб* (сполучник, не плутати його з займенником *що б*), *якби* (спол., не плутати його з прислівником *як би*), *ніби.*

ЗНАК НАГОЛОСУ [´]

§ 95. Знак наголосу треба ставити тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, міняючи своє значіння:

Ми схóдили на гору. — Ми сходúли на гору.

Слід ставити знак наголосу й на маловідомих словах, як, наприклад, на локалізмах.

ЗАГАЛЬНА УВАГА ДО РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

§ 96. Вже з накреслених правил уживання розділових знаків не раз було видно, що правила ці часто базуються на суб'єктивних

підставах, що часто в тій самій фразі може бути то кома, то середник; то двокрапка, то риска; то в комах якесь слово, то без них і т. ін.

Отже таким чином і не всі ці правила в усіх подробицях являються загальнообов'язковими.

Це треба мати на увазі, видаючи чужі твори, особливо поетичні, де пунктуаційний суб'єктивізм авторів повинен стояти вище за правописний педантизм.

ЯК ПЕРЕНОСИТИ СЛОВА

§ 97. Переносити з рядка в рядок можна кожен склад або групу складів: *о - бід*, *на - дія*, *наді - я*, *сно - вида*, *снови - да*.

Переносячи, не можна розривати **дз** і **дж**, коли вони значать один звук, а також **йо**, **ьо**: *відро - дження*, *кукуру - дза*, *га - йок*, *пе - ньок*.

VI

ЕЛЕМЕНТАРНА ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА

А

Азбука. *Абе́тка.*
Алфавит. *Альфабе́т.*
Апостроф. *Апо́строф, про́тинка.*
Ассимиляция. *Асиміля́ція, уподі́бнення.*
Аффикс. *Афі́кс.*
Аффриката. *Африка́та.*

Б

Беглый (звук). *Випадни́й (звук).*
Безличный (глагол, предложение). *Безосо́бовий (дієсло́во, речення).*
Бесформенный. *Безфо́рмний.*
Благозвучие. *Доброзву́чність.*
Будущий. *Майбу́тній.*
Буква. *Лі́тера, бу́ква.*
Буква прописная. *Вели́ка лі́тера, вели́ка бу́ква.*
Буква строчная. *Мала́ лі́тера, мала́ бу́ква.*

В

Вводное (слово, предложение). *Вставне́ (сло́во, ре́чення).*
Взаимный. *Обопі́льний.*
Взрывной. *Прорівни́й.*
Вид. *Вид.*
Винительный. *Знахідни́й.*
Винословный. *Причино́вий.*
Возвратный. *Зворо́тний.*
Вопрос. *Пита́ння.*
Вопросительное предложение. *Ре́чення-пита́ння.*
Вопросительный. *Пита́льний.*
Вопросительный знак. *Знак пита́ння.*
Восклицательное предложение. *Ре́чення-о́клик.*
Восклицательный знак. *Знак о́клику.*
Время. *Час.*
Временной. *Часо́вий.*
Вспомогательный. *Помічни́й.*
Вставка. *Вста́вка.*
Вставной. *Вставни́й.*
Второстепенный. *Другоря́дний.*
Выпадение. *Ви́пад.*

Г

Главный. *Голо́вний.*
Глагол. *Дієсло́во* (множ. *дієслова́*).
Глагольный. *Дієсло́вний.*
Гласный. *Голосни́й.*
Глухой. *Глухи́й.*
Гортанный. *Горта́нний.*
Грамматика. *Грама́тика.*
Грамматический. *Грамати́чний.*
Губной. *Губни́й.*

Д

Давнопрошедший. *Передмину́лий.*
Дательный. *Дава́льний.*
Двоеточие. *Двокра́пка.*
Двойственное число. *Двої́на.*
Двугласный. *Дво́звук, дифто́нг.*
Двусложный. *Двоскла́дови́й.*
Двучленный. *Двочле́нови́й.*
Деепричастие. *Дієприсло́вник.*

Деепричастный. *Дієприслівникóвий.*
Действие. *Дія.*
Действительный (залог). *Прямúй (стан).*
Диссимиляция. *Дисиміля́ція, розподíбнення.*
Дифтонг. Див. Двугласный.
Длительный. *Протяжнúй.*
Долгий. *Дóвгий.*
Дополнение. *Речівникóвий додáток.*
Дополнительный. *Додаткóвий.*
Дробный. *Дробовúй.*

Е

Единственное число. *Однúна.*

Ж

Желательный. *Бажáльний.*
Женский род. *Жіночий рід.*

З

Зависимость. *Залéжність.*
Заднепебный. *Задньопіднебíнний.*
Заднеязычный. *Задньоязикóвий.*
Закрытый слог. *Закрúтий склад.*
Залог. *Стан.*
Запятая. *Кóма.*
Звательная форма. *Клúчна фóрма.*
Звонкий. *Дзвінкúй.*
Звук. *Звук.*
Звукоподражание. *Звуконаслíдування, перекликáння.*
Звукоподражательный. *Звуконаслíдний, перекли́чний.*
Зияние. *Рóззів.*
Знак. *Знак.*
Знак вопроса. Див. Вопросительный знак.
Знак восклицания. Див. Восклицательный знак.
Знак переноса. Див. Черточка.
Знак препинания. *Розділóвий знак.*
Знаменательный. *Знамéнний.*
Зубной. *Зубúй.*

И

Изменение. *Змíна.*
Изменение по падежам. *Відмíна, відмíнювання.*
Изменяемый. *Змíнний.*
Из'явительное наклонение. *Дійсний спóсіб.*
Именительный. *Називнúй.*
Имя. *Ім'я́.*
Интонация. *Інтонáція.*
Исключение. *Вúнятoк.*

К

Кавычки. *Лапкú.*
Качественный. *Якíсний.*
Количественное числительное. *Числíвник-речівнíк.*
Количественный. *Кíлькісний.*
Конечный звук. *Кінцéвий звук.*
Коренной. *Корінний.*
Корень. *Кóрінь* (род. *кóреня*).
Косвенный (падеж, вопрос, речь). *Непрямúй (відмíнок, питáння, мóва).*
Красная строка. *Новúй рядóк.*
Краткий. *Корóткий.*

Л

Ласкательное имя. *Пестли́ве ім'я́.*
Лицо (первое, второе, третье). *Особа (пéрша, дрýга, трéтя).*
Личный (глагол, местоимение). *Особóвий (дієслóво, займéнник).*

М

Мгновенный. *Раптóвий.*
Междометие. *Вúгук.*
Местоимение. *Займéнник.*
Многократный. *Многоразóвий.*
Многосложный. *Многоскладóвий.*
Многоточие. *Крапкú.*
Множественное число. *Множúна.*
Морфология. *Морфолóгія.*
Мужеский род. *Чоловíчий рід.*
Мягкий. *М'якúй.*
Мягкий знак. *Єрик, знак м'я́кшення.*

Н

Надстрочный. *Надрядко́вий.*
Наклонение. *Спо́сіб* (род. *спо́собу*).
Наречие. *1. Нарі́ччя (діялект) 2. Прислі́вник.*
Нарицательное имя. *Зага́льне ім'я́.*
Настоящий. *Тепе́рішній.*
Начальный звук. *Початко́вий звук.*
Начинательный. *Почина́льний.*
Небный. *Піднебі́нний.*
Небо. *Піднебі́ння.*
Недостаточный. *Недоста́тній.*
Неизменяемый. *Незмі́нний.*
Неодушевленный. *Неживи́й.*
Неопределенная глагольная форма (наклонение). *Дійме́нник.*
Неопределенный (член, местоимение). *Неозна́чений (член, займе́нник).*
Непереходный. *Неперехі́дний.*
Непереходный глагол. *Неперехі́дне дієсло́во.*
Нераспространенный. *Непоши́рений.*
Несклоняемый. *Невідмі́нюваний.*
Несовершенный. *Недоко́наний.*
Неударяемый. *Ненаголо́шений.*
Носовой. *Носови́й.*

О

Обособленный. *Відокре́млений.*
Образование (слов, форм). *Твóрення* або *Утвóрення (слів, фóрм).*
Обращение. *Звертáння.*
Обстоятельство (образа действия, места, времени, цели). *Прислівнико́вий дода́ток (чи́ну, мі́сця, ча́су, ці́ли).*
Общий. *Зага́льний.*
Однократный. *Одноразо́вий.*
Однородный. *Одноря́дний.*
Односложный. *Односклádовий.*
Одушевленный. *Живи́й.*
Окончание. *Закі́нчення.*
Описательный. *Описо́вий.*
Определение. *Прикметнико́вий дода́ток.*
Определенный (член, местоимение). *Озна́чений (член, займе́нник).*
Определительный. *Означа́льний.*
Орфография. *Правóпис* (род. *правóпису*), *ортогра́фія.*
Орфоэпия. *Ортоепія.*
Основа. *1. Пень. 2. Осно́ва.*
Отвлеченный. *Абстра́ктний.*
Отглагольный. *Віддієсло́вний.*
Открытый. *Відкри́тий.*
Относительный. *Відно́сний.*
Отрицание. *Запере́чення.*
Отрицательный. *Запере́чний.*

П

Падеж. *Відмі́нок.*
Пауза. *Па́вза, за́пинка.*
Первообразный. *Пе́рвісний.*
Перенос. *Перене́сення.*
Перестановка. *Переміщення.*
Переходный. *Перехі́дний.*
Плавный. *Плавки́й.*
Повелительное наклонение. *Вольови́й спо́сіб.*
Повествовательное предложение. *Ре́чення-ро́зповідь.*
Повествовательный. *Розповідний.*
Повторительный. *На́воротний.*
Повышение. *Підви́щення.*
Подлежащее. *Пі́дмет, суб'є́кт.*
Подстрочный. *Підрядко́вий.*
Подчинение. *Підря́дність.*
Подчиненный. *Підря́дний.*
Подчинять(ся). *Підря́джувати(ся).*
Полногласие. *Повноголо́с.*
Положительная степень. *Пе́рший* або *Звича́йний сту́пінь* (род. *ступеня́*).
Порядковое числительное. *Числі́вник-приме́тник.*
Порядок. *Поря́док.*
Последовательность. *Послідо́вність.*
Правильный. *Пра́вильний.*

Правописание. *Правóпис.*
Праязык. *Прамóва.*
Превосходная степень. *Трéтій* або *Найвúщий стýпінь* (род. *ступенá*).
Предлог, -жный. *Приймéнник, -óвий.*
Предложение. *Рéчення.*
Предложный (падеж). *Місцéвий (відмíнок).*
Представка. Див. Приставка.
Придаточное предложение. *Підрядне рéчення.*
Придыхание, -тельный. *Придих, -óвий.*
Признак. *Ознáка.*
Прилагательное. *Прикмéтник.*
Приложение. *Прúкладка.*
Примыкание. *Прилягáння.*
Приставка (представка). *Прúросток, прéфікс.*
Притяжательный. *Присвíйний.*
Причастие. *Дієприкмéтник.*
Производный. *Вивíдний.*
Производство (слов). *Твóрення* або *Утвóрення (слів).*
Произношение. *Вимóва.*
Простой. *Прóстий.*
Противительный. *Протистáвний.*
Прошедший. *Минýлий.*
Прямая речь. *Прямá мóва.*
Пунктуация. *Пунктуáція.*

Р

Разделительный. *Розділóвий.*
Раз'единительный. *Розлучнúй.*
Распространенный. *Пошúрений.*
Расчленить, -енный. *Розчленувáти, -óваний.*
Род. *Рід.*
Родительный. *Родовúй.*

С

Свистящий. *Свистовúй.*
Связка. *Зв'язка.*
Связь. *Зв'язóк.*
Синтаксис. *Синтáкса, складня́.*
Синтаксический. *Синтаксúчний.*
Сказуемое. *Прúсудок* (род. *прúсудка*), *предикáт.*
Склонение. *1. Відмíна (твердá, м'якá відмíна) 2. Відмíнювання.*
Склонять(ся). *Відмíнювати(ся).*
Скобки. *Дужкú.*
Слитное предложение. *Стя́гнене рéчення.*
Слово. *Слóво.*
Словоизменение. *Словозмíна.*
Словообразование. *1. Словотвíр. 2. Словотвóрення.*
Словосочетание. *Словосполýчення.*
Слог. *Склад.*
Слоговой. *Складовúй.*
Сложный. *Складнúй.*
Служебный. *Службóвий.*
Смягчение. *М'якшення.*
Собирательный. *Збíрнúй.*
Собственный. *Влáсний.*
Совершенный. *Докóнаний.*
Совершенный вид. *Докóнаний вид*, часом *Докóнаність.*
Согласный (звук). *Прúголосний (звук).*
Согласование. *Згóдження.*
Согласовывать(ся). *Згóджувати(ся).*
Соединительный. *Сполучнúй.*
Сослагательное наклонение. *Умóвний спóсіб.*
Составной. *Склáдений.*
Сочинение (предложений). *Суря́дність (рéчень).*
Союз. *Сполýчник.*
Спрягать(ся). *Відмíнювати(ся).*
Спряжение. *Дієвідмíна, Відмíнювання дієслíв.*
Сравнительная степень. *Другúй* або *Вúщий стýпінь* (род. *ступенá*).
Средний род. *Нія́кий рід.*
Степень сравнения. *Стýпінь порівня́ння* (род. *ступенá*).
Страдательный (залог). *Спрадáльний (стан).*

Строка. *Ряд́ок.*
Строчный. *Ряд́ковий.*
Суффикс. *На́росток, су́ффікс.*
Существительное (имя). *Речівни́к.*

Т

Твердый. *Твердий.*
Творительный. *Оруднний.*
Тире. *Ри́ска.*
Тон. *Тон.*
Точка. *Кра́пка.*
Точка с запятой. *Сере́дник.*

У

Увеличительное имя. *Збі́льшене ім'я́.*
Ударение. *На́голос.*
Удвоение. *Подво́єння.*
Указательный. *Вказівни́й.*
Уменьшительное имя. *Здрібні́ле ім'я́.*
Уничижительное имя. *Зневажливе ім'я́.*
Управление. *Керува́ння.*
Управляющий. *Керівни́й.*
Усилительный. *Підсильни́й.*
Условный. *Умо́вний.*
Уступительный. *Відступни́й.*
Утвердительный. *Ствердни́й.*

Ф

Фраза. *Фра́за.*

Ч

Частица, -чный. *Ча́стка, -о́вий.*
Часть речи. *Части́на мо́ви.*
Чередование. *Черегува́ння.*
Черточка (дефис, знак переноса). *Ро́зділка.*
Числительное (имя). *Числі́вник.*
Число. *Число́.*
Член. *Член.*
Членораздельный. *Розчленова́ний.*

Ш

Шипящий. *Шипля́чий.*
Шумный. *Шелесто́вий.*

Я

Язык. *Мо́ва, язи́к.*
Языковой. *Мо́вний, язико́вий.*
Язычный. *Язико́вий.*

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКА

А

Абе́тка. Азбука.
Абстра́ктний. Отвлеченный.
Альфабе́т. Алфавит.
Апо́строф. Апостроф.
Асиміля́ція. Ассимиляция.
Аффікс. Аффикс.
Аффріка́та. Аффриката.

Б

Бажа́льний. Желательный.
Безособо́вий (дієсло́во, ре́чення). Безличный (глагол, предложение).
Безфо́рмний. Бесформенный.
Бу́ква. Див. *Літера.*

В

Вели́ка лі́тера, бу́ква. Буква прописная.
Вивідни́й. Производный.
Ви́гук. Междометие.
Вид. Вид.
Вимо́ва. Произношение.
Ви́няток. Исключение.
Ви́пад. Выпадение.
Випадни́й (звук). Беглый (звук).
Ви́щий сту́пінь. Див. *Дру́гий сту́пінь.*
Віддієсло́вний. Отглагольный.
Відкри́тий. Открытый.
Відмі́на. 1. Склонение (первое, второе...). 2. Изменение по падежам.
Відмі́нок. Падеж.
Відмі́нювання. 1. Склонение, изменение по падежам. 2. Спряжение.
Відмі́нювати(ся). 1. Склонять(ся), 2. Спрягать(ся).
Відно́сний. Относительный.
Відокре́млений. Обособленный.
Відступни́й. Уступительный.
Вказівни́й. Указательный.
Вла́сний. Собственный.
Вольови́й спо́сіб. Повелительное наклонение.
Вставка́. Вставка.
Вставне́ (сло́во, ре́чення). Вводное (слово, предложение).
Вставни́й. Вставной.

Г

Глухи́й. Глухой.
Головни́й. Главный.
Голосни́й. Гласный.
Гортанний. Гортанный.
Грама́тика. Грамматика.
Грамати́чний. Грамматический.
Губни́й. Губной.

Д

Дава́льний. Дательный.
Дво́звук. Двугласный.
Дво́їна. Двойственное число.
Двокра́пка. Двоеточие.
Двоскладо́вий. Двусложный.

Двочленóвий. Двучленный.
Дзвінкúй. Звонкий.
Дисиміля́ція. Диссимиляция.
Дифтóнг. Див. *Двóзвук.*
Дієвідмíна (відмíнювання дієслóва). Спряжение.
Дієйменник. Неопределенная глагольная форма (наклонение).
Дієприкмéтник. Причастие.
Дієприслíвник. Деепричастие.
Дієприслíвниковий. Деепричастный.
Дієслíвний. Глагольный.
Дієслóво (множ. дієслова́). Глагол.
Дійсний спóсіб. Изъявительное наклонение.
Дíя. Действие.
Доброзвýчність. Благозвучие.
Дóвгий. Долгий.
Додатковúй. Дополнительный.
Докóнаний. Совершенный.
Докóнаність. Совершенный вид.
Дробовúй. Дробный.
Другúй стýпінь. Сравнительная степень.
Другоря́дний. Второстепенный.
Дужкú. Скобки.

Є

Єрчик. Мягкий знак.

Ж

Живúй. Одушевленный.
Жíночий рід. Женский род.

З

Загáльне ім'я́. Нарицательное имя.
Загáльний. Общий.
Задньопіднебíнний. Задненебный.
Задньоязикóвий. Заднеязычный.
Займéнник. Местоимение.
Закíнчення. Окончание.
Закри́тий склад. Закрытый слог.
Залéжність. Зависимость.
Запереченння. Отрицание.
Запере́чний. Отрицательный.
Зáпинка. Див. *Пáвза.*
Збíльшене ім'я́. Увеличительное имя.
Збíрний. Собирательный.
Звертáння. Обращение.
Звичáйний стýпінь. Див. *Пéрший стýпінь.*
Зворóтний. Возвратный.
Звук. Звук.
Звуконаслíдний. Звукоподражательный.
Звуконаслíдування. Звукоподражание.
Зв'я́зка. Связка.
Зв'язóк. Связь.
Згóдження. Согласование.
Згóджувати(ся). Согласовывать(ся).
Здрібнíле ім'я́. Уменьшительное имя.
Злóжений. Составной.
Змíна. Изменение.
Змíнний. Изменяемый.
Знак. Знак.
Знак м'я́кшення. Див. *Єрчик.*
Знак óклику. Восклицательный знак.
Знак питáння. Вопросительный знак.
Знамéнний. Знаменательный.
Знахíдний. Винительный.
Зневáжливе ім'я́. Уничижительное имя.
Зубнúй. Зубной.

І

Ім'я́. Имя.
Інтонáція. Интонация.

К

Керівнúй. Управляющий.
Керувáння. Управление.
Кíлькісний. Количественный.
Кінцéвий звук. Конечный звук.
Клúчна фóрма. Звательная форма.
Кóма. Запятая.
Корíнний. Коренной.
Кóрінь (род. кóреня). Корень.
Корóткий. Краткий.
Крáпка. Точка.
Крапкú. Многоточие.

Л

Лапки́. Кавычки.
Лі́тера. Буква.

М

Майбу́тній. Будущий.
Мала́ лі́тера, бу́ква. Буква строчная.
Мину́лий. Прошедший.
Місце́вий (відмі́нок). Предложный (падеж).
Многоразо́вий. Многократный.
Многоскладо́вий. Многосложный.
Множина́. Множественное число.
Мо́ва. Язык.
Мо́вний. Языковой.
Морфоло́гія. Морфология.
М'яки́й. Мягкий.
М'я́кшення. Смягчение.

Н

На́воротний. Повторительный.
На́голос. Ударение.
Надрядко́вий. Надстрочный.
Називни́й. Именительный.
Найви́щий сту́пінь. Див. *Тре́тій сту́пінь.*
Нарі́ччя (діялект). Наречие (диалект).
На́росток. Суффикс.
Невідмі́нюваний. Несклоняемый.
Недоко́наний. Несовершенный.
Недоста́тній. Недостаточный.
Неживи́й. Неодушевленный.
Незмі́нний. Неизменяемый.
Ненаголо́шений. Неударяемый.
Неозна́чений (член, займе́нник). Неопределенный (член, местоимение).
Неперехідни́й. Непереходный.
Непоши́рений. Нераспространенный.
Непрями́й (відмі́нок, пита́ння, мо́ва). Косвенный (падеж. вопрос, речь).
Ніяки́й рід. Средний род.
Нови́й рядо́к. Красная строка.
Носови́й. Носовой.

О

Обопі́льний. Взаимный.
Однина́. Единственное число.
Одноразо́вий. Однократный.
Однорядний. Однородный.
Односкладо́вий. Односложный.
Озна́ка. Признак.
Означа́льний. Определительный.
Озна́чений (член, займе́нник). Определенный (член, местоимение).
Описо́вий. Описательный.
Ортогра́фія. Орфография.
Ортое́пія. Орфоэпия.
Ору́дний. Творительный.
Осно́ва. Основа.
Осо́ба (пе́рша, дру́га, тре́тя). Лицо (первое, второе, третье).
Особо́вий (дієсло́во, займе́нник). Личный (глагол, местоимение).

П

Па́вза. Пауза.
Пень. Основа.
Пе́рвісний. Первообразный.
Передмину́лий. Давнопрошедший.
Перекликáння. Див. *Звуконаслі́дування.*
Перекли́чний. Див. *Звуконаслі́дний.*
Перемі́щення. Перестановка.
Перене́сення. Перенос.
Перехідни́й. Переходный.
Пе́рший сту́пінь. Положительная степень.
Пестли́ве ім'я́. Ласкательное имя.
Пита́льний. Вопросительный.
Пита́ння. Вопрос.
Підви́щення. Повышение.
Пі́дмет. Подлежащее.
Піднебі́ння, -ний. Небо, -ный.
Підря́джувати(ся). Подчинять(ся).
Підрядко́вий. Подстрочный.
Підря́дне ре́чення. Придаточное предложение

Підря́дний. Подчиненный.
Підря́дність. Подчинение.
Підсильни́й. Усилительный.
Плавки́й. Плавный.
Повнóголос. Полногласие.
Подвóєння. Удвоение.
Помі́чний. Вспомогательный.
Поря́док. Порядок.
Послідóвність. Последовательность.
Початкóвий звук. Начальный звук.
Починáльний. Начинательный.
Пошúрений. Распространенный.
Прáвильний. Правильный.
Правóпис. Правописание, орфография.
Прамóва. Праязык.
Предикáт. Див. *Прúсудок.*
Прéфікс. Див. *Прúросток.*
Прúголосний (звук). Согласный (звук).
Прúдих. Придыхание.
Придихóвий. Придыхательный.
Прийме́нник, -óвий. Предлог, -жный.
Прúкладка. Приложение.
Прикме́тник. Прилагательное.
Прикметникóвий додáток. Определение.
Прилягáння. Примыкание.
Прúросток. Приставка (представка).
Присвíйний. Притяжательный.
Прислíвник. Наречие.
Прислівникóвий додáток (чúну, мíсця, чáсу, цíли). Обстоятельство (образа действия, места, времени, цели).
Прúсудок (род. *прúсудка*). Сказуемое.
Причинóвий. Винословный.
Прорúвний. Взрывной.
Прóстий. Простой.
Прóтинка. Апостроф.
Протистáвний. Противительный.
Протяжни́й. Длительный.
Прямá мóва. Прямая речь.
Прями́й (стан). Действительный (залог).
Пунктуáція. Пунктуация.

Р

Раптóвий. Мгновенный.
Рéчення. Предложение.
Рéчення-óклик. Восклицательное предложение.
Рéчення-питáння. Вопросительное предложение.
Рéчення-рóзповідь. Повествовательное предложение.
Речівни́к. Существительное (имя).
Речівникóвий додáток. Дополнение.
Ри́ска. Тире.
Рід. Род.
Родови́й. Родительный.
Рóздільна. Черточка (дефис, знак переноса).
Роздільнóвий. Разделительный.
Роздільнóвий знак. Знак препинания.
Рóззів. Зияние.
Розлучни́й. Раз'единительный.
Розповідни́й. Повествовательный.
Розподíбнення. Диссимиляция.
Розчленóваний. Членораздельный.
Розчленувáти. Расчленить.
Рядковúй. Строчный.
Рядóк. Строка.

С

Свистовúй. Свистящий.
Серéдник. Точка с запятой.
Синтáкса. Синтаксис.
Синтаксúчний. Синтаксический.
Склад. Слог.
Складни́й. Сложный.
Складня́. Див. *Синтáкса.*
Складовúй. Слоговой.
Слóво. Слово.
Словозмíна. Словоизменение.
Словосполýчення. Словосочетание.
1. Словотвíр. Словообразование.
2. Словотвóрення. Словообразование.
Службóвий. Служебный.
Сполучни́й. Соединительный.

Сполу́чник. Союз.
Спо́сіб (род. *спо́собу*). Наклонение.
Стан. Залог.
Ствердни́й. Утвердительный.
Страда́льний (стан). Страдательный (залог).
Сту́пінь порівня́ння. Степень сравнения.
Стя́гнене ре́чення. Слитное предложение.
Суб'є́кт. Див. *Пі́дмет.*
Суря́дність (ре́чень). Сочинение (предложений).
Су́ффікс. Див. *На́росток.*

Т

Твердій. Твердый.
Тво́рення (слів, форм). Образование (слов, форм).
Тепе́рішній. Настоящий.
Тон. Тон.
Тре́тій сту́пінь. Превосходная степень.

У

Умо́вний. Условный.
Умо́вний спо́сіб. Сослагательное наклонение.
Уподі́бнення. Ассимиляция.
Утво́рення (слів, форм). Див. *Тво́рення.*

Ф

Фра́за. Фраза.

Ч

Час. Время.
Часови́й. Временный.
Части́на мо́ви. Часть речи.
Ча́стка. Частица.
Чергува́ння. Чередование.
Числі́вник. Числительное (имя).
Числі́вник-прикме́тник. Порядковое числительное.
Числі́вник-речівни́к. Количественное числительное.
Число́. Число.
Член. Член.
Чоловічий рід. Мужеский род.

Ш

Шелесто́вий. Шумный.
Шипля́чий. Шипящий.

Я

Язи́к. Див. *Мо́ва.*
Язико́вий. Язычный.
Якісний. Качественный.

ЗМІСТ

	Стор.
Від Державної Комісії при НКО для впорядкування українського правопису	3—6
Український альфабет	7
І. ПРАВОПИС НЕЗМІННОЇ ЧАСТИНИ СЛОВА	9—35
А. Правопис окремих літер і знаків	9—27

Голосні

Загальні уваги до вживання знаків. **§ 1:** о чи у (ст. 9). **§ 2:** е чи и (ст. 9). **§ 3:** и чи і (ст. 10). **§ 4:** ї чи і (ст. 10). **§ 5:** йо чи ьо (ст. 10). **§ 6:** я, ю, є, ї та апостроф (ст. 11).

Чергування й зміни голосних. **§ 7:** 1 — закон чергування о — і, е — і й приклади (ст. 12). 2 — о і е, що не переходять в і, і приклади (ст. 14). 3 — і замість о й е з аналогії (ст. 15). **§ 8:** о з е після ж, ч, ш, щ, дж, й (ст. 17). **§ 9:** а з о (ст. 17). **§ 10:** у — в, і — й (ст. 17). **§ 11:** чергування голосних у дієсловах — 1: а — о (ст. 18). 2: и — е випадне (ст. 19). 3: і — е (ст. 19). **§ 12:** ри, ли (ст. 19).

Приголосні

М'якшення приголосних (правопис ь*).* **§ 13:** коли ь пишеться (ст. 20). **§ 14:** 1 — -ський, -ську, -цький, -зький і ін. (ст. 20). 2 — правопис ь після л (ст. 20). 3 — ь у родовому множ. (ст. 21). 4 — ь після ц (ст. 21). 5 — ь в дієсловах (ст. 21). **§ 15:** ь не пишеться: 1 після губних та шиплячих (ст. 21). 2 — після р (ст. 21). 3 — між пом'якшеними приголосними (ст. 21). 4 — по н перед ж, ч, ш, щ та -ство, -ський (ст. 21). 5 — -ально, -яльно (ст. 21). Увага 1: лч — льч і т. ін. (ст. 21). Увага 2: лц — льц і т. ін. (ст. 22). Увага 3: -тченко і т. ін. (ст. 22). Увага 4: вимова л (ст. 22).

Зміни приголосних при збігові їх. **§ 16:** 1 — зміни приголосних перед ч (ст. 23). 2 — зміна приголосних перед -ство, -ський (ст. 23).

3 — 2-й ступ. прикметників (ст. 24). 4 — **чи, шн** (ст. 24). 5 — **ж, ч, ш, т** перед **ц** (ст. 25). 6 — **-жся, -чся, -шся, -ться** в дієсловах (ст. 25). 7 — глухі перед дзвінкими й дзвінкі перед глухими (ст. 25). *Спрощення в групах приголосних.* **§ 17**: 1 — **з(д)н, ж(д)н, с(т)н** (ст. 25). 2 — **с(т)л** (ст. 25). 3 — **с(л)и** (ст. 25). *Подвоєння приголосних.* **§ 18**: 1 — подвоєння при збігові (ст. 26). Увага: **н** в дієприкметниках (ст. 26). 2 — нове подвоєння (ст. 27). Увага 1: не подвоюються губні й **р** (ст. 27). Увага 2: нема подвоєння в чужих словах (ст. 27). Увага 3: нема подвоєння у прикметниках теляча, трётя ... (ст. 27).

Б. Приростки — прийменники . . . . . **28—29**

§ 19: 1 — прийменники (ст. 28). 2 — приріст **-з — -с** (ст. 28). 3 — **роз-, без-** та ін. (ст. 28). 4 — складні прийменники (ст. 28). 5 — **пре-, при-, прі-** (ст. 28). 6 — апостроф після приростків (ст. 28) . . .

В. Правопис наростків . . . . . **29—35**

§ 20: 1 — **-алио, -илио** (ст. 29). 2 — **-альний, -яльний** (ст. 29). 3 — **-ар, -ир** (ст. 29). 4 — **-евий, -овий** (ст. 29). 5 — **-ений** (ст. 29). 6 — **еико — -енько** (ст. 29). 7 — **-еиний** (ст. 29). 8 — **-ення** (ст. 30). 9 — **-еня** (ст. 30). 10 — **-ень** (ст. 30). 11 — **-еро** (ст. 30). 12 — **-есеньний — -ісіньний** (ст. 30). 13 — **-ець** (ст. 30). 14 — **-ечка, -ечко** (ст. 30). 15 — **-иво** (ст. 30). 16 — **-ик** (ст. 30). 17 — **-илио** (ст. 30). 18 — **-иль ний** (ст. 30). 19. — **-ин, -їн** (ст. 30). 20 — **-иний, -їний** (ст. 31). 21 — **-иння — -їння** (ст. 31). 22 — **-иня, -інь** (ст. 31). 23 — **-иська, -ище** (ст. 31). 24 — **-иця, -ця** (ст. 31). 25 — **-ичний, -їчний** (ст. 31). 26 — **-ів, -їв, -івна** (ст. 31). 27 — **-іж** (ст. 32). 28 — **-іння** (ст. 32). 29 — **-інь** (ст. 32). 30 — **-ісінь ний** (ст. 32). 31 — **-ість** (ст. 32). 32 — **-іший, -ший** (ст. 32). 33 — **-їн** (ст 32). 34 — **-їний** (ст. 33). 35 — **-їще** (ст. 33). 36 — **-ння** (ст. 33). 37 — **-ова, -ува** (ст. 33). 38 — **-овитий** (ст. 33). 39 — **-овач** (ст. 33). 40 — **-ок** (ст. 33). 41 — **-онька, -оньно** (ст. 33). 42 — **-ство, -цтво** (ст. 33). 43 — **-ський, -цький** (ст. 33). 44 — **-тель** (ст. 33). 45 — **-ува, -ювa** (ст. 33). 46 — **-яльний** (ст. 33).

Правопис складених слів. **§ 21**: 1 — перша частина прикметник (ст. 34). 2 — перша частина речівник (ст. 34). 3 — перша частина числівник (ст. 34). 4 — **межи-** (ст. 35).

II. ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІННИХ СЛІВ . . . . . **36—74**

Речівник . . . . . **36—52**

§ 22: увага до таблиці відмін (ст. 36).

Однина

§ 23: *Називний відмінок:* 1 — тверді речівники чолов. р. (ст. 36). 2 — тверді речівн. ніяк. р. (ст. 37). 3 — тверді речівн. жіноч. р. (ст. 37). 4 — мішані речівники чолов. р. (ст. 37). 5 — мішані реч. ніяк. р. (ст. 37). 6 — міш. реч. жін. р. (ст. 37). 7 — м'які речівн. чолов. р. (ст. 37). 8—м'які реч. ніяк. р. (ст. 38). 9 —м'які реч. жін. р. (ст. 38). 10 — речівн. ніяк. р. з наростк. **-ят-**, **-ат-**, **-ен-** (стор. 38). 11 —речівн. жін. р. на приголосний (ст. 38) **§ 24**: *Клична форма:* 1 —**-у** (ст. 38). 2— **-ю** (ст. 39). 3 —**-о** (ст. 39). 4 — **-е, -є** (ст. 39). 5 — **-е, -ю, -у** (ст. 39). 6. — ніякого р. (ст. 39) **§ 25**: *Родовий відмінок:* 1. **-а, -я** (ст. 40). 2. — **-у, -ю** (ст. 40). 3 — **-а, -я — -у, -ю** (ст. 40). 4 — **-и** (ст. 41). 5 — **-і, -ї** (ст. 42). **§ 26**: *Давальний відмінок*: 1 — **-ові, -еві, -єві** (ст. 42). 2 — **-у, -ю** (ст. 42). 3 — **-і, -яті, -аті. -ені** (ст. 42). **§ 27**: *Знахідний відмінок:* 1 — **-а, -я** (ст. 43). 2 — **-у, -ю** (ст. 43). **§ 28**: *Орудний відмінок:* 1 — **-ом, -ем, -єм** (ст. 43). 2 — **-ою, -ею, -єю** (ст. 43). 3 — **-ю** (ст. 44). 4 — **-ям, -ам** (ст. 44). **§ 29**: *Місцевий відмінок:* 1 — **-і, -ї** (ст. 44). 2 — **-у, -ю** (ст. 45). 3 — **-у, -ю – -і, -ї** (ст. 45). 4— **-ові, -еві, -єві** (ст. 46).

Множина

§ 30: *Називний відмінок* (*клична форма*): 1 — **-и** (ст. 46). 2 — **-і, -ї** (ст. 47). Увага: закінчення речівників у чол. і жін. р. у сполученнях із числівн. два, три ... (ст. 47). 3 — **-а, -я** (ст. 48). Увага: закінч. речівн. ніяк. р. у сполуч. із числівн. дві, три ... (ст. 48). **§ 31**: *Родовий відмінок:* 1 — **-ів, -їв** (ст. 48). 2 —чистий пень (ст. 49). 3 —**-ей** (ст. 50). **§ 32:** *Давальний відмінок* (ст. 50). **§ 33:** *Знахідний відмінок* (ст. 51). **§ 34**: *Орудний відмінок:* 1 — **-ами, -ями** (ст. 51). 2 — **-ми** (ст. 51). 3 — **-има** (ст. 51). **§ 35**: *Місцевий відмінок* (ст. 52).

Прикметник . . . . . **52—57**

§ 36: *Таблиця відмін і зразки відмінювання* (ст. 52).

Однина

§ 37: *Називний відмінок:* 1 — тверді прикметники (ст. 53). 2 — м'які прикметники (ст. 54). 3 — **-ая, -яя, -ее, -ее** (ст. 54). **§ 38**: *Відмінювання прикметників* (закінчення непрямих відмінків): 1 — родовий відм. (ст. 55). 2 — давальний відм. (ст. 55). 3 — знахідний відм. (ст. 55). 4 — орудний відмінок (ст. 55). 5 — місцевий відмінок (ст. 56).

Множина

§ 39: *Відмінювання прикметників* (закінчення непрямих відмінків): 1 — називний відмін. (ст. 56). 2 — родовий відм. (ст. 56). 3 — давальний відм. (ст. 57). 4 — знахідний відм. (ст. 57). 5 — орудний відм. (ст. 57). 6 — місцевий відм. (ст. 57).

Займенник . . . . . 57—60

§ 40: Особовий і зворотний займенники (ст. 57). **§ 41**: Присвійні займенники (ст. 58). **§ 42**: Вказівні займенники (ст. 58). **§ 43**: Питальні займенники (ст. 59). **§ 44**: Неозначені займенники (ст. 59). **§ 45**: Складні займенники (ст. 59).

Числівник . . . . . 60—63

§ 46: Відмінювання числівників один, два, п'ять, двоє, четверо... (ст. 60). **§ 47**: Числівники-прикметники (ст. 62). **§ 48**: Дробові числівники (стор. 62).

Дієслово . . . . . 63—70

§ 49: *Дійсний спосіб*: 1 — теперішній час (ст. 63). Увага 1: поділ дієслів на групи (ст. 63). Увага 2: коли писати **е**, коли **є**, **у** — **ю**, **и** — **ї**, **-ать** — **-ять** (ст. 64). Увага 3: зміни **д** — **дж**, **т** — **ч**... (ст. 65). Увага 4: **л** після губних (ст. 65). Увага 5: як писати **-ся**, **-сь** (ст. 65). Увага 6: як відмінювати їсти, дати, бути, відповісти (ст. 66). 2 — майбутній час (ст. 66). 3 — минулий час (ст. 66). 4 — передминулий час (ст. 66). **§ 50**: *Вольовий спосіб*: 1 — **-н**, **-ім**, **-іть** (ст. 67). 2 — скорочення **и** й **і** (ст. 67). Увага 1: **г**, **к** — **ж**, **ч** (ст. 68). Увага 2: вольов. спос. від дієслів з **-ува-**, **-юва-** (ст. 68). Увага 3: **-ся**, **-сь** (ст. 68). **§ 51**: *Дієйменник* (ст. 68). **§ 52**: *Дієприкметник*: 1 — дієприкм. на **-тий** (ст. 68). 2 — дієприкм. на **-ний** і **-тий** (ст. 68). 3 — дієприкм. на **-ний** (ст. 69). Увага: **-ений** (ст. 69). **§ 53**: *Дієприслівник* (ст. 69).

III. ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ . . . . . 75—85

Приголосні. **§ 54**: чуже **l**: 1 — **ле** (ст. 75). 2 — **ла**, **ло**, **лу**, **л** — **ля**, **льо**, **лю**, **ль** (ст. 75). 3 — м'яке **л** (ст. 77). **§ 55**: чуже **h** — **g** (ст. 78). **§ 56**: чуже **ф** (ст. 78). **§ 57**: грецьке **θ** (**th**) (ст. 79). **§ 58**: грецьке **β** (ст. 79). **§ 59**: **с** — **з** у чужих словах (ст. 79). **§ 60**: англійське **w** (ст. 79). **§ 61**: неподвоєні — подвоєні приголосні (ст. 79).

Голосні. **§ 62**: чуже **і**: 1 — коли пишемо **і** (**-ія**, **-іе**, **-ію**, **-іо**) (ст. 80). 2) коли **и** (ст. 81). **§ 63**: чужі **еа**, **иа**, **оа**, **ие**, **ео** й ін. (ст. 82). **§ 64**: грецьке **η** (ст. 82). **§ 65**: чуже **е** у початку слова (ст. 82). **§ 66**: франц. **еи**, нім **ö**, англ. **и** (ст. 82). **§ 67**: франц. **и**, нім. **ü** (ст. 82).

Групи приголосних із голосними. **§ 68**: апостроф у чужих словах (ст. 83). **§ 69**: **нье**, **нья**, **льйо** і т. ін. (ст. 83). **§ 70**: дифтонг **ав**, **ев**... (ст. 83). **§ 71**: німецьке **ei** (ст. 84). **§ 72**: франц. **-eur**, **-aire** (ст. 84). **§ 73**: закінчення **-тр**, **-др** (ст. 84). **§ 74**: **г** у початку перед голосними (ст. 84).

Рід у чужих словах і відмінювання їх. **§ 75**: рід у чужих словах (ст. 84). **§ 76**: як відмінюються чужі слова (ст. 85).

IV. ВЛАСНІ ЙМЕННЯ 86—95

Прізвища . . . . . 86—91

Українські прізвища. **§ 77**: 1 — жіночі прізвища (ст. 86). 2 — чоловічі прізвища (ст. 87). Увага 1: як переймає прізвище син від батька, дочка від матери (ст. 88). **§ 78**: як відмінюються прізвища (ст. 88). *Російські й інші слов'янські прізвища.* **§ 79**: 1 — апостроф і **ь** перед **е, я, ї, ю** (ст. 89). 2 — рос. **г**, поль. **g** . . . (ст. 89). 3 — **-ський, -цький** (ст. 89). 4 — **-ич** (ст. 90). 5 — **-ин, -їн** (ст. 90). 6 — **-ик** (ст. 90). 7 — **-ек** (ст. 90). 8 — **-ов — -ів, -їв** (ст. 90). 9 — **-ий** (ст. 90). 10 — **е, и, і й** ін. (ст. 90). *Чужомовні (не слов'янські) прізвища.* **§ 80**: як писати й відмінювати чужомовні прізвища (ст. 91).

Географічні назви . . . . . 92—95

Українські географічні назви. **§ 81**: 1 — **-ів, -івка, -івський** (ст. 92). 2 — **-ське, -цьке** (ст. 92). 3 — **-ова, -ина, -ове, -ине, -ів, -ин** (ст. 92). 4 — **-піль** (ст. 93). 5 — **-ин** (ст. 93). *Слов'янські географічні назви.* **§ 82**: 1 — **г** (ст. 93). 2 — **-ин, -їн, -ич** (ст. 93). 3 — **-ів, -їв — -ов, -ев**; **-івка, -івський** . . . (ст. 93). 4 — **-ськи, -цьк** (ст. 94). 5 — **-ово, -ево, -ино** (ст. 94). 6 — інші прикметникові закінчення (ст. 94). 7 — **-ець, -иця** (ст. 94). 8 — назви на **б, м, ч, р** (ст. 94). 9 — назви множинні (pluralia tantum) (ст. 94). 10 — описові назви (ст. 94). 11 — **е, и** — **і** (ст. 95). *Чужомовні (не слов'янські) географічні назви.* **§ 83**: вказівки на відповідні розділи «Правопису чужих слів» (ст. 95).

V. ПУНКТУАЦІЯ ТА ІНШІ ДОПОМІЖНІ ДО АЛЬФАБЕТУ ЗНАКИ Й НОРМИ УЖИВАННЯ ЇХ . . . . . 96—106

§ 84: Крапка (ст. 96). **§ 85**: Знак оклику (ст. 96). **§ 86**: Знак питання (ст. 97). **§ 87**: Кома: 1 — в межах речення (ст. 97). 2 — поміж реченнями (ст. 100). **§ 88**: Середник (ст. 100). **§ 89**: Двокрапка (ст. 101). **§ 90**: Риска (ст. 101). **§ 91**: Дужки (ст. 102). **§ 92**: Крапки (ст. 102). **§ 93**: Лапки (ст. 102). **§ 94**: Розділка: 1 — у складних словах (ст. 103). 2 — після приростків (ст. 104). 3 — в інших випадках (ст. 105). **§ 95**: Знак наголосу (ст. 105). **§ 96**: Загальна увага до розділових знаків (ст. 105). **§ 97**: Як переносити слова (ст. 106).

VI. ЕЛЕМЕНТАРНА ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ . . 107—116

Російсько-українська . . . . . 107—111

Українсько-російська . . . . . 112—116

ПОПРАВКИ:

На	12	ст.	14	ряд. зн.	треба на місці
„	15	„	7	„ зг.	„ *нóчов*
„	23	„	2	„ зн.	„ **в -ство, -зький**
„	33	„	17	„ „	„ *ришт6вання*
„	82	„	1	„ „	„ **наретті**

НАДСИЛАЮЧИ ПРОЄКТ „УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ“, КОМІСІЯ ПРОСИТЬ ВАС ОЗНАЙОМИТИСЯ З НИМ І НАДІСЛАТИ СВОЇ УВАГИ

(*ДИВ. ПЕРЕДМОВУ*)

ПРЕЗИДІЯ КОМІСІЇ